ГАРТ

1931

4

ЛІМ

ГАРТ

ВСІМ, ХТО ХОЧЕ ПРОТЯГОМ 1931 РОКУ БУТИ В КУРСІ СПРАВ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Й ЗНАЙОМИТИСЯ СВОЄЧАСНО З НОВИМИ ТВОРАМИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТАК УКРАЇНСЬКИХ, ЯК І ЗАКОРДОННИХ, НАГАДУЄМО:

ЧИТАЙТЕ ◆ ПОШИРЮЙТЕ ◆ ЖУРНАЛ „ГАРТ"

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ◆ П'ЯТИЙ РІК ВИДАННЯ ◆ ЗА РЕДАКЦІЄЮ: І. КИРИЛЕНКА (відповід. редактор) Б. КОВАЛЕНКА, В. КОРЯКА, І. КУЛИКА, І. МИКИТЕНКА, Г. ОВЧАРОВА, С. ЩУПАКА

В „ГАРТІ" 1931 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

Романи, повісті, оповідання, новелі, поеми, вірші, подорожі, літературно-критичні статті, нариси, репортаж, нотатки, огляди, рецензії, літературні пародії, українську й закордонну хроніку і т. і. Крім творів українських пролетарських письменників, журнал міститиме твори західньоукраїнських письменників, а також переклади з видатніших чужоземних :: :: :: :: революційних письменників :: :: :: ::

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

С. Антонюк (Харків), М Альбертон (Дніпропетровське), Анрі Барбюс (Париж), В. Бобинський (Львів), Владіслав Броневський (Варшава), Б. Бруачідзе (Тифліс), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), М. Бірюков (Харків), Ф. Вайскопф, Еріх Вайнерт (Берлін), Роберт Вульф (Нью-Йорк), Вайль (Прага), М. Волинець (Канада), А. Габор (Берлін), Карл Грюнберг, Альберт Готопп, Клявс Герман (Берлін), Майкл Голд (Нью-Йорк), П. Демчук, К. Гордієнко, М. Гаско, С. Голованівський (Харків), М. Дубовик, Ю. Дубков (Київ), А. Дикий, Є. Гірчак, М. Доленго, І. Дорожній, І. Дубинський, (Харків), Д. Загул (Київ), Ом. Заратустра, Наталя Забіла, М. Зісман (Харків), Ю. Зоря (Київ), Мате Залка (Москва), Мирослав Ірчан (Харків), Бела Ілеш (Москва), Гейнц Каган (Москва), П. Козланюк (Львів), Курт Клебер (Берлін), В. Клементіс (Братіслава), К. Кессер (Кельн), Франц Корічонер (Відень), Є. Крук (Нью-Йорк), Б. Коваленко, М. Козоріс (Київ), А, Клоччя, В. Коряк, І. Кулик, Ів. Кириленко, В. Кузьмич, Р. Кушнарьов Пример. М. Качанюк (Харків). Іван Ле (Артемівське), О. Лан (Київ), М. Ледянко (Харків), С. Ю. Масляк (Прага), Май Дніпрович (Балта), І. Микитенко, М. Майський, М. Мотузка, С. Мандрівний (Харків), В. Миколюк (Одеса), Я. Мацієвіч (Зінов'івське), М. Новицький (Харків), Гергарт Поль (Берлін), Г. Овчаров (Харків), Л. Підгайний (Київ), П. Педа (Одеса), Л. Первомайський, Л. Піонтек, В. Рунін (Харків), Аптон Сінклер (Нью Йорк), Саут-Дервіш-Ханум (Константинопіль), В. Сухино-Хоменко, (Харків), Я. Савченко, Л. Смілянський (Київ), В. Сосюра, Лев Скрипник (Харків), Л. Селіван (Одеса), В. Сутирін, А. Селівановський (Москва), Микола Тарновський (Нью - Йорк), І. Товчій (Сталіне), С. Тудор (Львів), М. Терещенко (Київ), Ів. Ткачук, П. Усенко, С. Федчишин (Харків), Дм. Чепурний (Київ), М. Шеремет, А. Шмигельський, Ю. Шовкопляс (Харків), С. Щупак (Київ), Н. Щербина, В. Юринець (Харків), Бруно Ясенський (Москва), :: :: :: :: :: :: С. Яровий (Зінов'івське) та інш. :: :: :: :: :: ::

ПЕРЕДПЛАТА:

на 1 рік — 6 крб., на 6 міс. — 3 крб. 25 коп., на 3 міс. — 1 крб. 75 коп. на 1 місяць — 65 коп. Окреме число — 75 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ЗДАВАЙТЕ АБО БЕЗПОСЕРЕДНЬО ДО ГОЛОВН. КОНТОРИ ПЕРІОД. ТА ПЕРЕДПЛ. ВИДАНЬ УКРКНИГОЦЕНТРУ ДВОУ, Харків, Сергіївський майдан, Московські ряди № 11, АБО ДО МІЖРАЙОНОВИХ КОНТОР ПЕРІОДИЧНИХ ТА ПЕРЕДПЛ. ВИДАНЬ УКЦ ДВОУ ПО ВСІХ ЗНАЧНИХ МІСТАХ УКРАЇНИ, а також до поштових контор і листоношам. В. м. ХАРКОВІ — вул, Вільної Академії, 41, або викликайте УПОВНОВАЖЕНИХ тел. 66-27.

ГАРТ

Радянська країна повинна знати своїх героїв!

Показати робітника-ударника, героя соціялістичного наступу, організатора і носія нових форм праці — ось бойове завдання ВУСПП. Успішно здійснити його ми зможемо лише поглибивши ідейно-виховавчу роботу в своїх лавах, широко запровадивши творче змагання на теоретичній основі діялектичного матеріялізму, піднявши на вищий щабель більшовицьку самокритику і напостівську чуйність.

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATSSCHRIFT
DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES PROLETA
RISCHER SCHRIFTSTELLER „WUSPP"
REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCHAROW, S. TSCHUPAK, DWOU
LIM (STAATSVERLAG „LITERATUR UND KUNST"). APRIL. 1931

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

V-ТИЙ РІК ВИДАННЯ

РЕДАГУЮТЬ: І. КИРИЛЕНКО, Б. КОВАЛЕНКО, В. КОРЯК І. КУЛИК, І. МИКИТЕНКО, Г. ОВЧАРОВ С. ЩУПАК

ДВОУ ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

1931 КВІТЕНЬ

68

№ 4

Бібліографічний опис цього видання вміщено в «Літопису Українського Друку», «Картковому репертуарі» та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Обкладинка художника А. Страхова

Укрголовліт 164-жб.
ВРНГ УСРР. Укрполіграфоб'єднання Газетна фабрика ім. В. Блакитного. Зам. 685—7700.

ВОЛОДИМИР КУЗЬМИЧ

НА ОКОЛИЦІ ДНІПРЕЛЬСТАНУ

Розділ з роману

Листів було два. Вони прийшли на адресу партколективу, при чому на першому було ясно написано: «В руки комуніста Хороша», а на другому—«Аґітпропколеґії колективу».

На обох стояв штамп поштової контори Кам'яного, і видко було, що листи, написані вчора вранці, сьогодні встигли дістатися адресатів, не зважаючи на пристойну відстань і на звичайну поквапність нашої пошти.

Першого взяв Хорош і, не виходячи з приміщення колективу, почав читати:

— Не дивуйтесь, шановний товаришу Іване!

Я жалкую, що за час вашого відпочинку в Кам'яному не змогла бачити вас і докладно поговорити про справи, що дуже важливі як для вас, так і для мене. Ну, та нічого! Лист цей зможе зв'язати нас. Правда, він не такий досконалий спосіб, як радіо, та все таки в часи нашої відсталости він послужить добре.

Я звертаюсь до вас, як до комуніста. Будь ласка, зверніть увагу на свою дружину. Вона мені заважає провадити виховну роботу серед дітей дошкільного віку. Якби не потреба в ній, я б може і не зверталася до вас. Дозвольте розповісти по порядку.

Ще з осени мені доручено було взятися за виховування сільських дітей. Я приступила. Я ув'язала мою роботу з шкільною працею місцевої семирічки. За пляном, принаймні,

двічі на тиждень я мала збирати дітей в шкільному приміщенні і розвивати звичку до праці, бавитися з ними, одне слово, готувати до навчання в радянській трудовій школі.

З першого ж дня моєї роботи мені почали заважати. Виявилось, що секта євангелістів-баптистів уперто протиставить свою аґітацію нашим заходам.

Спершу я не зважала на це і збирала дітей. За їхньою допомогою, як вам відомо, ми винайшли нову гру в Дніпрельстан. Малим хлопцям і дівчаткам вона припала до смаку, і нема зараз улюбленішої гри, як в «торбину-турбіну». Ваш син Гаврик навіть полюбив її і перший з усіх береться за руки. Він уже розповідав вам, як ми граємо. Мене тільки радує, що Дніпрельстан, як частина нової радянської психіки, став власністю, навіть прикметою, дитячого уявлення.

Ваші діти—Гаврик і Ліда, найперші приходили до мене і останні покидали школу. Вперше за свою практику педагогічну я зустріла такого активного й чудового хлопчика, як Гаврик. Він ніколи не приходив без сестри і ніколи не лишав її одну, завжди впливаючи на неї.

Я хутко взнала, що ваша дружина—Надія готується вступати до секти під ім'ям Магдалини і хоче принести з собою «душевий оброк»—Гаврика і Ліду.

Ліда та й сам Гаврик (не будемо перецінювати дитячих сил!) підпадають впливові матері, і тому ввесь мій вплив, під час наших коротких занять, сходить нанівець протягом кількох днів, поки ми знову не стрінемось.

— Тьотю Оля! (завжди жаліється мені Гаврик) мати мене б'є, що я ходжу до вас з Лідою. Вона лишає нас без їжі, ставить у куток, і змушує щодня молитися богу. Ми молимось, але не знаємо, кого слухати—чи вас, чи маму. З вами мені добре—краще, ніж удома, бо мене там чекають і лайка, і бійка.

Словом, з Гарикового оповідання я уявила картину знівечення дитячої психіки. Я заходила до вашої дружини і вмовляла її.

— Я вас запишу до гуртка неписьменности, ми будемо читати, вчитися і розумнішати.

Та куди там! Не минуло й тижня, як Михей Прилуцький заснував при секті гурток ліквідації евангельської неписьменности. Вони заховалися від нас, утворили «дружню християнську атмосферу» і успішно провадять свою роботу.

Коли я знову приходила й по-товариському розмовляла з Надією, то вона люто огризалась.

— Ви—служниця анцихриста, скоро наступить царство боже, і мене, якщо я піду до вас, будуть смажити з усіма безвірниками на сковороді. Я з вами не бажаю розмовляти! У вас не слова, а чорти вилітають з рота. Одійдіть від мене! Геть! Не поганьте моєї хати, де присутній сам христос!

Не описуватиму жахної картини нашої розмови, обійду мовчанням картину її люті та гніву, лише скажу, що вона, озброївшись коцюбою, почала вигукувати евангелійні вірші і замахнулася на мене.

Лице палало хоробливо релігійним екстазом. Гарячі слова одне за одним вилітали з вуст.

— Нам тепер евангеліє дозволило підняти меча на анцихриста! Геть, бо вб'ю!

Безперечно, в таку словесну завірюху розмовляти з нею небезпечно. Гаврик і Ліда голосили на всю хату. Особливо Гаврик. Він схопився за коцюбу і з слізьми на очах викрикнув:

— Мамо, мамо,—не бийся, я напишу татові!

— Ти ж не вмієш писати! Марш у куток! Не плутайся в ногах!

— Мене тьотя Оля навчить! Я вже й так знаю аж десять буков!

Надія наближалася до мене, і я мусила негайно покинути хату комуніста, що його дружина (не знаю, чи ви впливали на неї раніше!) так хижо кидається на радянських щирих робітників. Гадаю, що досі ви не мали часу розмовляти з нею

на антирелігійні теми і розвіювати поволі баптистський чад. Можливо, Дніпрельстанівська робота та партійне навантаження заважали робити це. Напевне через це ви покинули без догляду і дітей своїх і дружину.

З цього скористалася секта. Якщо комуністичний дух не пригасав в вас, то, будь ласка, покиньте на деякий час ваші справи, навіть шановний Дніпрельстан, що перед його процесами схиляється увесь трудівний Союз, і поспішайте сюди, на село.

Я не відмовляюся від своєї частки роботи і провадитиму її, не зважаючи на опір і на шалену аґітацію сектантів. Я збиратиму людей по одному, бо з часточок складається все. Тому моя увага зараз скерована не лише на колектив, а й на окремих осіб.

Поспішайте! Оце я зараз докінчую листа, а до мене прибіг Гаврик і з жалібним обличчям сказав:

— Я вже третій день не молюся. Ви ж кажете, що бога нема, то його ніде і не знайдеш. Якби він був усюди сущий, то де б містився сатана? Це ви казали мені, і я повторював. Сьогодні мати вигнала мене зовсім! Вона сказала—іди до тьоті Олі, якщо ти її слухаєш більше, аніж мене, свою маму.

Я мусила відірватись від листа і заспокоїти бідного хлопця. Йому, мабуть, сім років, хоч на вигляд він дорослiший. Хлопчик перебуде в мене, до інтернату я його не пошлю, бо вважаю за непотрібне робити це, коли батько—комуніст.

Я дописую останні рядки. Заспокоєний Гаврик схилився над листом і просить мене дозволити написати кілька літер.

— Це ви до тата пишете?—питає він блідоголубими вустами.

Я киваю головою. Він бере олівтя і, не питаючи дозволу, малює ось що...

... Хорош з обуренням читав цього листа і думками залітав до своєї родини. Особливо його обурило те, що Надія не дотрималася свого слова і зрадила. Він же покладався на неї! Довіряв! Сподівався, що родина завжди веселитиме його і за-

спокоюватиме після настирливої, впертої праці! І що ж він має? Секта впливає на неосвічену жінку й руйнує робітничу родину.

Тепер він знав, що мовчання Надії стало загрозливим, що вона більше думає про евангеліє і кінець світу, аніж про громадське виховання Гаврика і Лідуні.

Кожний рядок цього листа вливав свою їдку отруту в його очі. Вони темнішали, обливалися кров'ю, і були хвилини, коли літери розпливалися в очах, наче сніг в окропі.

І лише останні напівфантастичні знаки, малюнки його сина, народили певну бадьорість.

В кінці було намазюкано:

«Б Г А Н...»

Це означало—бога нема,—мабуть Гаврик не знав кращого, що написати батькові. Якби він зумів кострубато накреслити тільки два слова «Я—здоровий» або «дорогий тату», то це не так би його потішило, як п'ять покручених літер.

Гаврик подавав звістку, що не лише навчився кількох літер (і таким чином став на широкий шлях життя), а й що зберігає свій розум у здоровому стані.

Він уже не дочитував підпис Ольги Козакової і різних сільських дрібниць, а кинувся до Нели, що читала біля віконечка на секретарському місці, другий лист тої ж Козакової.

Хороша чимало вразило мовчазне нашорошення дівчинижінки, бо Нелу з повним правом можна було назвати жінкою, наче вона добріла і насичувалася кров'ю й життям на тлі безугавних змін Дніпрової панорами.

Він Нелу не пізнав. Вона суворо схилилася над листом і, забувши про все, вчитувалася в кожну літеру.

...Тому я соромлю вас за провал шефства над нашим селом. Правда, ви скажете, що Дніпрельстанівські робітники мають шефство над усією Запорізькою округою, та що з того? Може ви казатимете, що до нашого села потрапляти через Криворізьку округу, бо навпростець дуже далеко.

Пробачте, зараз пливуть пароплави на Херсон, і чому б вам—п'ятнадцяти-двадцяти чоловікам не прогулятись до нас?

Хай вам Хорош розкаже про Кам'яне і про шановного Михея Прилуцького! Візьміть на цугундер його сина Жору і змусьте приїхати разом з вами, щоб тут, перед лицем селянства, він сказав, що не можна змішувати в одне і релігію і електрику.

Я плямую вас, як зрадників шефства! Слава всьому, ви—щасливці, працюєте на Дніпрельстані, і вам тепер не цікаво кидати дорогоцінний час у таку прірву, як наше село!

Негайно приїздіть! Я, за допомогою місцевого вчительства, заснувала гурток безвірників, та (ганьба місцевим кам'янським комуністам та комсомольцям!) в ньому нема жадного комуніста. Лише один аґітпроп зрідка заходить до нас і контролює. Він задоволений з початої роботи. І на запит—чому він сам не бере участи з товаришами, відказує:

— О, що ви! Комуністи—народ страшенно зайнятий! Вони—всюдисущі, як бог,—і на хлібозаготівлях, і на засівкампаніях, і в комнезамі, і в райвиконкомі, і в міліції, і серед молоді, і на мільйонних зборах, і на пророблюванні мільярдних постанов тисячних пленумів двох центральних комітетів.

Отже, він послався на досвід свого життя і поскаржився, що не встигне минути січневий пленум ЦК КП(б)У та ЦК ВКП, починається квітневий пленум. За квітневим—липневий, за тим—жовтневий, чи грудневий! Тисячі пунктів майорять метеликами перед очима, і всі їх треба пам'ятати або, принаймні, знати, де їх відшукати.

Правда, сільські комуністи—народ вимучений. Аґітпроп просто сказав:

— Треба лишити місце для самодіяльности позапартійних. Ми вам довіряємо, беріться до цього.

Щоб яскравіше намалювати картинку нашої роботи, дозвольте навести кілька цікавих прикладів:

— Ми—вчителі базуємося покищо на новому поколінні! Діти почали приносити в школу таємні папірці, що розповсю-

джували як їхні батьки, так і сами вони. В руках одного школяра я знайшла записку такого змісту:

— «Надходить кінець світу! Моліться, брати й сестри, щоб увійти в царство боже! Недавно в Єрусалимі чули голос грімкий про христа, що гряде незабаром на землю. Моліться хотя оченаша. Получену записку—дев'ять раз написати і роздать таємно знайомим. За три дня получиш велику радість. В Харкові один чоловік не звернув уваги, і через три дні його сина вбито.

Амінь!».

Діти підсовували записки кому завгодно, і частенько в наших кишенях ми знаходили по чотири-п'ять записок. Ніхто з них не признавався в цьому. Спершись на групу найбідніших та явних безвірників, ми почали роботу.

Поперше, з великою радістю ми сповіщаємо наших шефів, що наша семирічка розвинула велику самодіяльність і заснувала археологічний музей, фізичну лябораторію, поставила радіо з гучномовцем і з нового року добровільно перейшла на недільні зайняття, перенісши день відпочинку на понеділок.

Діти весело взялися до справи, безумовно, в школі було цікавіше, аніж дома, де їх змушували колисати немовлят та виконувати дрібні хатні роботи.

Таким чином записки зникли.

Останній випадок релігійности серед дітей стався на різдво. Коли я готувала антирелігійну доповідь для гуртка, до моєї хати зайшла група дітей із відомою різдвяною зіркою. Вони привітно поздоровкалися, поставили зірку на порозі, зняли шапки і вклонилися мені.

Я, посміхнувшись, теж вклонилася їм. Тоді найстарший з них, років п'ятнадцяти, забігав очима по кутках і, не знайшовши бога, раптом уткнувся в золоті обкладинки Брокгавз-Ефронівської енциклопедії. Вона стояла на високій етажерці і притягла їхню увагу золотом на оправі. Мабуть вони ніколи не бачили її, бо цей хлопчак суворо повернувся і промовив:

— Ставай лицем туди!

І, закрутивши зірку, гурт заспівав відомої пісні, перекрученої старими переказниками.

„Христос рождається, славі тя.
Христос небес реше тя!
Христос на земле возносі тя!
Пойте господі вся земля і веселіи,
І воспойте люді яко прославілся.
Рождество твое, христе боже наш,
Возсія міра о-вет разума.
Небо звездою ослужащумся
Со звездою поучащумся.
І тебе, солнцу праведному,
Кланимся.
І тебе, віді со висот востока,
Господі, слава тебе!

Я стояла над книжками і папером. Не відриваючись, я записала досить зручно оцю пісню з чудернацькими наголосами на «тя» і словами «ку» тощо. Поки хлопці «тякали» та «кукали», я змогла орієнтуватися в рідкому для радянського вчителя становищі і, записавши останнє слово, запросила їх сісти.

Хлопці так і зробили. Найдоросліший звично простяг руку, і я поклала туди 20 копійок. Вони страшенно зраділи моїй щедрості і раптом посміліщали.

— Ольго Яковлівно! Де ви взяли того бога, що стоїть на полиці?

Він показав на Брокгавза і Ефрона. Я засміялася і почала цікаву розмову.

— То не бог, а обкладинки. То наукові книжки! Ви краще об'ясніть, що значить «реше тя».

— Ми й сами не знаємо. Нас навчив дідок Ілько. І ми ходимо по хатах і співаємо.

— Багато зібрали?

— Здається, багато. За цілий вечір (себто чотири—п'ять годин) ми назбирали 42 копійки.

— І це на шість душ?—запитала я, здивована нераціональною витратою дитячого часу.

— Нам вистачить, а вдома грошей не дають.

Словом, хлопці поклали далі не йти, скінчити на візиті до мене і за мою добрість і щирість подарували на спогад зірку. Це запропонував найдоросліший. Один із них, прозваний «татарином», не згоджувався і сердився. І, виходячи з хати, він гукнув з порога:

— Як бога нема, так і Леніна нема!

І злякано втік.

Після того школярі забули про релігійну традицію, і наші шкільні збори були повні і веселі. Найдоросліший став головою дитячого кооперативу, а «татарин» потрапив в ревізійну комісію.

Таким пливом ішло шкільне життя до самого великодня. За тиждень перед ним школярі на загальних зборах ухвалили—працювати всі три дня великодня. Якби не піонери, то постанову провести було б тяжко. Та наша лябораторія, музей, кооператив досить широко охопили своїм впливом дітвору, і наша пропозиція пішла, як санки второваним шляхом.

Страсного четверга я отримала від Первака, середняка, маленького листа, що його принесла маленька дочка.

«Багато шановна Ольго Яковлівно!

Прозьба к вам, будь ласка, задайте моїй донці урок додому на свято, тому що вона не прийде в школу, ми їх непускаємо, як батьки. У нас буде хрещений батько нашої дитини.

З поваженієм Первак».

Поговоривши з дівчинкою кілька хвилин, я обіцяла, що на свята у нас буде шкільне свято. Я зацікавила її, і вона побажала сама прийти, щоб погуляти разом з усіма.

Руками дівчинки я послала відповідь:

«Шановний громадянине Первак!

Вважаю вас за свідомого громадянина радянської держави. І вважаю, що у вас не вистачить сміливости (треба було б написати—нахабства, та я подьояльничала) тримати дівчину вдома. Якщо ви людина справді релігійна, то повірте, що в шкільних заняттях значно менше гріха, аніж в п'яному бешкетному розгулі, що його творять православні присяжні християни днями своїх свят.

З учительським привітом О. Козакова».

З великою нетерплячкою чекали ми цього дня; як ми дивувалися, коли з півтораста школярів на заняття прийшло 110. Ми присвятили день виключно антирелігійній пропаґанді, причому групи не працювали по клясах, а, побувши в лябораторії та музеї з годину, всією школою пішли в екскурсію на стару козацьку могилу, що біля Дніпра. Весна і сонце сприяли нам.

Піщаний ґрунт по поводі хутко всмоктав у себе воду, і ми в святкових костюмах прийшли на могилу. Серед дівчаток я з радістю надибала червону батистову хусточку Первакової доньки. Мабуть батько посоромився і вислав її до школи, щоб, як він сам казав, «не сердились учителі».

Не малюватиму вам картини розлитого Дніпра, ні звичайного весняного сонця, ні тої розкоші степової, що ми бачили з могили, тим часом, як наші голови переповнялися думками і радісним відчуттям наступного тепла.

Діти не хотіли йти додому. Та на обід ми всіх послали до батьків. Коротше кажучи, перші два дні свят діти мали дві шкільні вистави з відповідними іграми. Між іншим, в «Дніпрельстана»—по дитячому—«торбину» грали навіть дорослі. Коли крутилися колесом, «турбіною», частина з них падали і викликали здоровий, бадьорий регіт. Діти бралися за руки з нами, вчителями, і траплялось так, що вчитель фізики чи

географії, покрутившись, спотикався, коли лунала команда— «електра на завод!»

На третій день великодня вся школа ухвалила провести недільник і піти на старий цвинтар (у нас їх два), щоб, розчистивши його від могил та старих гнилих хрестів, посадовити з сотню молодих дерев і зробити його розплідником-садібником.

О десятій годині ми вирушили школою на цвинтар із лопатами, ломами і граблями. Вчителі вийшли з сокирами і марами.

Святкове селянство зустрічало нас подивом, навіть глумом. Всі були на вулиці і гуляли в яєчка, катаючи їх із пагорбків. Юнацтво здивовано супроводило нас очима і зацікавлене потяглося за нами.

— Диви, анцихристи пішли!—вигукували баби.

Куди ми йшли, поки ще ніхто не знав. Ми попрохали дітей не розкривати спільної таємниці, а батькам відповідати, що ми хочемо заснувати і скопати шкільний город. На недільник вийшло шістдесят п'ять чи шістдесят сім душ. Ми нікого не зобов'язували, не страшили ні богом, ні чортом, ні дисципліною. Менші групи ми залишили вдома. Вони не здатні до роботи.

Наша робітня процесія викликала багато розмов. Ідучи поруч із дітьми, ми почували, як зустрівалися дві різні хвилі—бадьорий запал молодих і знівечений пришелепуватий наклеп старих. Наша спільна пісня била просто в обличчя і збурювала релігійну публіку.

Я помітила, як у хвості процесії потяглися юнаки та комсомольці, що, тільки но взнавши про недільник, частково прийшли на допомогу, баби й діди і просто доросла публіка.

Ми прискорили кроки. Пісня підтримувала запал, і ми не зважали на грізні вибухи релігійного гніву. Ми не сподівались, що хтось завадить нам і навіть атакує. Наша сміливість і певність не мала меж.

Стрінувшись із баптистами, що йшли на молитовні збори, ми кораблем розсікли їх і перерізали їхній рідкий гурт на дві частини. Зненацька я стрілася очима з Михеєм. Я одповіла йому зневагою, але він підійшов до мене і ще здаля проникливо почав вичитувати:

— Ти—вчителька?

Я ствердила це. Михеєві чоловічки заграли блиском.

— Як тобі не соромно нівечити дитячі душі? Чому ти не розкажеш їм про страждання христа і про його велику любов до людства? Ми ж сьогодні святкуємо його дні, його перемогу і славу!

Я одмахнулася і пішла просто вперед, знаючи, що розмовляти не варто. Та Прилуцький почав вигукувати на всю вулицю:

— О, господи, прости цих нерозумних, що йдуть сатані у пащу! Заступись за твоїх дітей і помилуй їх! Хай весь гріх ляже на виродків антихриста—на цих вчителів!

Михей зняв руки до неба і лишився так посеред вулиці, наче пророк. У хвості загомоніла юрба. Там почалася суперечка між комсомольцями і баптистами та релігійниками. Діти не брали участи в них, та я почувала, що над головами малих збирається важка хмара.

Прилуцького ми зразу обминули, і він поплентався позаду. Раптом я почула крик. То кричав якийсь хлопчик, що перескочив тина і збирався приєднатись до нас.

Господар садка того погрожував хлопчакові і закликав усю небесну кару на його голову. Згодом я почула мужній голос Прилуцького, що заступився за хлопчака.

— Ти не лай його, любий чоловіче, хіба ти не знаєш, що діти—це маленькі христи. Дивись, щоб не довелося відповідати на страшному суді.

Проникливий тон вгамував господаря, і хлопчик опинився в задніх лавах. Я не пізнала його голоса й не бачила обличчя. Та раптом почула новий гомін.

— Я не христос!

14 квітня 1930 року заподіяв собі смерть великий поет революції— Володимир Володимирович Маяковський. Його творчий шлях свідчив про можливість органічного злиття з робітничою клясою людини, що в повсякденній, творчій роботі переборювала своє минуле, стаючи в передові лави бійців пролетарської літератури.

— Так христосик!

— То ти—христосик,—хвилювався пацанок.

— Диви, який! Босяк!—гукнули на хлопчика.

— Ні, я не босяк, я взуттяк! Хіба я босий?—І мале підняло ногу в новому чоботі. Розлігся регіт.

Нарешті я побачила, що то був Гаврик Хорошевий. Він здалека вгледів процесію і навпростець примчав до нас. Він добіг до мене і захекано сказав:

— Тьотю, я буду з вами! Я вмію тримати граблі!

Я подивилася на малого і дивом здивувалася. Гаврик виявляв стільки охоти, стільки запалу, що відмовити йому було соромно. Тому я згодилась.

Веселий хлопчак ускочив у лави і зник серед школярів. А хвіст тягся за нами і виростав.

Коли ми прийшли на кладовище, то перше, що спало на око, були дві постаті дуже старих жінок. Обидві мали не менше як дев'яносто років кожна. Їх знало все село і досить поважало. Вони жили в одній хатинці і зараз прийшли навідатись до своїх синків та родичів, що повмирали щось із сорок років тому під час великого голоду 1891 року.

Захоплені тихим плачем і своєю безсилою молитвою, вони не помітили нашої школярської колони. Поклони і тужіння тривали далі. На худих плечах теліпалася подерта одіж. Ці вбогі сироти, покинені часом і родичами, винні в тому, що вони не вмерли своєчасно, викликали співчуття в народу.

Обставини ускладнилися. Знай ми це, можливо б не зважились на досить відповідальний великодневий недільник. Баптисти й бабусі, мабуть, попсують нам чимало крови.

Наша колона увійшла на стежку і за командою вчителя суспільствознавства розсипалася. Старші хлопці, разом з комсомольцями, згуртувались в центрі і почали радитись, як провести наш недільник і розподілити робітну силу.

— Ви чого сюди прийшли, молоді соколята?—звернулася одна стара, встаючи з могилки.

— Та збираємося садовити дерева, зараз приїде підвода з розсадою, могилки вирівняєм, хрести повикидаємо,—досить задавакувато озвався комсомолець Папуш.

— Повикидаєте?—простягла стара удова.

— Щоб чисто було. Хай із мерців повиростають зелені тополі. Ми виростемо, і дерева виростуть. Будемо гуляти і, мабуть, колись згадаємо сьогоднішній день.

— Голуби мої, нащо ж ви гріх робите? Вам бог не простить цього. Подумайте про загробний світ!

— Е, бабусю, що там загробний світ? Для свиней та корів загробного світу нема! Звідки ж він узявся для людей?—одбивався Папуш. Гаврик стояв поруч і похмуро дивився на бабуню. Він замислився над чимсь і мовчав.

— Ви, хлопці молоді, послухайте мене стару! Пошануйте це святе місце. Мертвяки ж вам не дадуть спати. Щоночі стукатимуть у шибки і стогнатимуть на горищі.

— Хіба вони стогнуть, я й не чув,—озвався Гаврик.

— Так почуєш, маленятко моє!

Тим часом і друга бабуся втяглася в спірку. Хвіст баптистів і публіки розсівся навкруги. Громадяни посідали на краях цвинтаря, там де канава та високі тополі відмежовували могилки від селянських ланів.

— Ну, хлопці, хай христос сердиться собі на небі, або глускає від гніву,—ми приступаємо!

Це сказав завідувач школи, і от з десяток невеличких гуртів по п'ять-шість душ стрімко вдарив ломами в ґранітові брилясті хрести, засадив лопати в ґрунт і покрив цвинтар тихим робітним шумом.

Бабусі несподівано замовкли, а потім тихо заплакали і, як камені, приросли до двох могилок, що й сліду від них не лишилося. Напівсліпі очі тужно оглядали молодих трударів і щосекунди витискали із залоз пару старих безсилих сльозинок.

Михей з своїми братами хвилин п'ятнадцать стежив за нами, мабуть не знав, що робити—чи втручатись, чи збурю-

вати село, щоб прогнати «нахабних блюзнірів». Та, згадавши, що диктатура досить міцна, він виголосив, ставши на камінь, коротку євангельську проповідь і, зустрінутий голосним дзеньканням лопат, ломів та школярського сміху, зірвався на півслові і перестав казати про христа та його страждання.

— О, боже! що робиться на світі! Не слухають божого слова!

Так галасували дві вдови і повільно збурювали присутніх безпартійних селян, що вірили не за переконанням, а швидше за звичкою. Наше щастя, що серед могилок не було таких, що померли за останні двадцять років.

Що б сталось, якби ми зачепили родинні почуття?

Нас би взяли в кілки!

Тому наш комсомольський та вчительський актив підтримував бадьорий настрій. Нас підтримував голова сільради й іноді покрикував на найнахабніших.

Проте, гнів наростав.

Майже половина присутніх селян бігом кинулася додому, наче їх гнали в шию, або вони боялися спізнитись кудись.

— Чуєте, кладовище руйнують!

— Гей, Домахо, Горпино! Ідіть сюди!

— Чуєте? кладовище руйнують!

— Швидше запрягайте коні! Зараз буде бійка за хрести. Треба поспішати!

— Мерщій, мерщій!

Шалені вигуки на короткий час заглушили нашу працю. Ми тривожно зупинились і, стоячи напоготові з нашою трудовою зброєю,—ломами, лопатами, . граблями,—дивилися в спини розгніваних селян. Що буде з нами?

Моє серце похололо. Та й не тільки моє. Дітвора перелякалась і покинула працю. Але ми не тікали! Не думайте цього, шановні дніпрельстанівці! Ми не соромили себе, не ганьбили свого почину!

— Ей, товариші, піонери і школярі! Ми не боїмось! Ставайте знову за лопати, беріть ломи і валіть останні півде-

сятка кам'яних хрестів!— заволав раптом рішучий і стійкий Папуш. Він зняв лопату в повітря й показав на чималеньку купу складених, принесених хрестів.

— Хіба ви не бачите, що півтораста хрестів ґранітних і дерев'яних лежать он там. Значить, ми встигли щось зробити. Скінчімо ж. Ми—діти, нас не зачеплять!

І справді, з безугавним запалом, безоглядно ми взялися до праці, і наші лопати, разом із школярськими сипнули чорновогкою землею, рівняючи невеличкий спортмайданчик для майбутнього уславленого футболу.

— Ми не боїмось!—промовила група школярів, несучи повз мене важкого ґранітного хреста.

Тим часом голова сільради приніс фотоапарата і зфотографував наш демонстративний, впертий труд.

Тільки но він клацнув фотоапаратом, як на вістрі зламаної вулиці, що кінчалася біля цвинтаря, з'явилася юрба селян, що бігла до нас із лопатами, киями. Частина з них мчала на возах, і коні ледве не наскакували на людей. В юрбі було душ шістдесят. Словом, трохи більше, ніж нас.

— Ага, вони ще не пішли!

— Ми зараз візьмемося за хрести!

І зухвалі коні вискочили на моріжок, і вози ламано затарахкотіли по могилках. Поміж возами були й брички, й тачанки. Мабуть не одна з них була разом з махновцями у свій час.

Діти і ми мимохіть відступили і дали дорогу.

— Гей, Домахо, гей, Горпино! Беріть цього, а я того!—І бородатий селянин із чорною распутінською бородою моторно вискочив із брички і, розмахуючи ломом, кинувся просто на гурт школярів, що саме в цей час підкопували високий ґранітний хрест.

Школярі врозсипну, як галки. Вони серйозно перелякалися в цей прекрасний день великодневого недільника.

Бородатий селянин, не зважаючи на лютий вираз очей, не погнався за хлопцями, а раптом гукнув на мене і наказав:

— Чого ж не допомагаєш мені?

Схолодівши, я підійшла. Всі ми мали враження, що зараз же почнеться бійка. Але селянин вирвав у мене з рук лопату, сунув лома в руки і з досадою прогомонів:

— Бачу, що ти сильна, допомагай дружині класти хреста на воза!

Я здивовано повела плечима. Побоювання змінилось на малий подив.

— Хіба ви не бити приїхали нас? Ми ж думали оборонятись!

— Та за що вас бити? Ми приїхали допомагати! У нас давно думка була, щоб із цих ґранітних та дубових хрестів поробити корита для гусей та свиней! Як виковиряти, то зручно буде! Слава богу, що комсомольці і піонери розумніші за нас!

І селянин розреготався. На ньому було святкове вбрання, видко підпив, бо обличчя горіло червоною горілчаною загравою. Разом з ним приїхала на бричці дружина, свекруха, малий брат років п'ятнадцяти і невістка.

— Ми сами боялися починать. Дякуємо вам, що перші не зважили на релігійних дурнів!—гукнув хтось здаля, коли школярі повернулися до своєї роботи і з реготом та сміхом почали допомагати селянам навантажувати вози добрими хрестами.

— Хай щастить гусям і свиням! Хай причащаються хрестового тіла! Вони не доберуть і подумають, що хрестове є христове!

— Беріть та не жалійте,—казали мої вихованці,—а то б не знати, де й подіти!

Недільник набув несподіваного розмаху. Селянство з жадністю кинулося на хрести і хвилин за сорок забрало до щенту. Не кидаючи лопат і ломів, вони допомогли розрівняти могилки, а двох бідолашних удів спокійненько посадили на брички, щоб відвезти дорогою додому. Вони плакали і беззубо проклинали. Їх ніхто не слухав.

Двохсот хрестів, двохсот могил не стало за якусь годину. І це сталося на третій день великодня, коли, здавалося, всі мусили шанувати пам'ять христа.

— Що нам релігія?—казали несподівані гості.—Зараз більше думаєш про свого кнура, ніж про христа! Дякуємо ще раз вам!

От, бачите, товариші дніпрельстанівці, так комічно і несподівано скінчився наш недільник. Ми чекали наступу, а дістали допомогу, ми гадали, селяни заступляться за христа, а вони за коротку хвильку розхапали його символи і поставили на почесне місце—у хлів.

Я гадаю, висновки ясні. Село зворушене на прикорні, і не можна проґавити цього відповідального моменту. Ваші шефники мусять взятися до справи і...

Ольга Козакова висунула ряд пропозицій щодо шефства і досить таки добре посоромила своїх товаришів.

Давно Нела і товариші з колективу читали такі цікаві листи. Ольга Яковлівна не пожаліла часу і розмахнулася на три сотні листовних рядків, щоб намалювати більш-менш реально справжню картину видатної події.

— Глянь но, секретарю, вона з пихою підписалася: Безпартійна вчителька О. Козакова.

— Я поставлю це питання на бюрі і, мабуть, Хорошеві та кільком іксам з нашого осередку доведеться взяти додаткове навантаження.

Та Хорош цього не чув. Його опанували тяжкі думи про свою родину і навіть мало радів він, почувши, що його Гаврик був поруч учительки та її вихованців. Із стурбованим виглядом він застиг біля віконечка і мовчазно стискував кулаки на адресу своєї дружини. Йому закортіло зірватися з роботи, покинути водолазну команду і, примчавши додому, дати волю не лише словам, а й рукам, щоб вони після підводних танців відпочили на Надіїній спині. Депресія охопила Івана і з похмурим обличчям він рідко зідхав, бажаючи якнайшвидше побачити Надію. Його обурило поводження матері з сином,

обурила баптистська агітація Прилуцького, і він замислився над драматичним збігом подій, що дозволяли сектантам користуватися грошима, що їх заробив на Дніпрельстані комуніст.

Раптом Нела сіла поруч нього і поклала легковійну руку на плече. Її зворушило похмуре, холодне мовчання Івана. Вона зрозуміла його становище, хотіла допомогти розрубати трагічний вузол. Несподівано для себе вона знову уявила його дружину і змалювала чорнішими фарбами, ніж було справді.

— Як я ненавиджу її!—з притиском проказала вона.

— Кого—її?—раптом обернувся Іван.

— Того, хто руйнує робітниче життя. Твою дружину!—гаряче прошепотіла Гаєнко.

Мінлива хвиля нової думки майнула обличчям водолаза. Затремтіла горішня губа, і пригашена злість заховалася десь всередині.

— А я її люблю! Мушу любити! Не вмію розкохати!

— А іноді буває навпаки. Якщо вона не послухає тебе, ти мусиш вжити рішучих заходів. Право на дітей належить тобі! Соромно комуністові віддавати дітей у секту!

— Мабуть ти здуріла, Нело! Хіба ж я віддаю?

— Знаю, що не ти. Алеж Надія має підкоритися тобі, відступитися від своїх позицій, послухати тебе!

— І хто це говорить? Це каже жінка, що ввесь час клопочеться про рівність жінок, про їхні права? Ти пропонуєш, щоб я на правах володаря панував дружиною?

— Баптистка—не жінка! Радянські закони не для неї.

Хорош здивувався Неліній запальності і замислився над причиною цього. Звідки в Гаєнко взялася ненависть до Надії? Чому вона так зацікавилась? Чому пропонує свої послуги для шефства?

— Радянські закони існують для всіх громадян! Якщо ти відмовишся від них, я сам скористаюся з права рівности і змушу Надію іти шляхом щирого безвірника і правдивого будівника нового життя!

— Сектанти не слухають нас! Екстаз заважає!

Вони заперечалися. Нела вхопилася за одну з несподіваних думок і з юнацьким запалом намалювала картину майбутніх відносин Івана з дружиною—як окремих осіб, і взаємовідносин селян Кам'яного з робітничим колективом Дніпрельстану.

— Партколектив уживе заходів і потрусить кишені товариству «культзмички». Вони поснули давно!

— Гаразд, Нело. Згоджуюсь з тобою. Я, правда, гніваюсь на Надію та сподіваюсь, що крихта здорового розуму ще лишилася в її голові.

— І я так думаю!—ствердила Нела і гаряче потисла Іванову долоню.

Питання перенесли на засідання колективу і після майже години суперечок поклали виділити ударний актив для шефства. Сюди потрапили Хорош, Косак, Угрунь і ще кілька товаришів, що працювали на інших ділянках.

ВОЛОДИМИР ДИБЕК

Робітник заводу ім. «Жовтневої Революції» в Одесі

В ЗАВОДІ

Пара,
Дим
Туманять бруки.
Згуками квартал...
Мозолясті
Чорні
Руки
Прудко

Грузять сталь.
Гнуться потяга ресори
Та під вантажами
Даленіють семафори,
А позаду
Лямпок зорі
Миготять шляхами.
Мчать вагони
— Тягнуть тонни
  Свист...
Більше пари
Підбавляє
    Машиніст.
А навкруги каруселлю
    Місто,
А з-під рейок
Буйні трелі
    З свистом.
В чорних блюзах
Люду люду
    Всюди.
І запал у дужих грудях
    Є і буде.
Той залізо
Тягне з печі
Кровлею налите
І широкі
Хилить плечі.
Молодість
Кипить в старечих
(П'ятдесяте літо).
Кинув іскри на залізо
    Молот
У повітрі пише різко
    Коло.

ЧОРНИЙ

Рутченкове, копальня № 30

ЗГАДКА

Не кажи сьогодні про минуле,
Про забуте багатьма давно.
Буде час—і ще раз серце чуле
Вип'є згадок бойове вино.
Пам'ятаю: був до болю—гарний
Вечір у сім'ї товаришів...
А тепер в кампанії ударній
Я минуле ззаду залишив.
Осінь жовтолиста, осінь люба,
Я й тепер поет, як і колись,
Я співаю про заводські труби,
Індустрію та крицевий блиск.

МАТЕ ЗАЛКА

СЕЛО ЗА ТУМАНОМ

Роман

Закінчення [1]

XLVII

Дронов ішов до Наташі. Гадав, що від неї почує дещо потрібне. Хотілося бути біля неї. Він старанно обходив калюжі. Вечерній мороз ледве стягав зверху грязь. Проміння од вікон сліпило, дурило його. Коли дорогу прикривав прозорий білий сніг, село мало зовсім інше обличчя. Зараз усе липло, було слизьке, розповзалось. Коли гадав, що ступить уже на протоптаний слід, рідка грязь обливала його до колін.

Наташа зустріла його стримано. Ця серйозність заморожувала привезену з собою радість. Розмова не в'язалася. Посиділи трохи. Дронов устав.

[1] Див Гарт №№ 1-2 і 3.

— Куди?

— Дуже чоботи брудні... Дозвольте, ще раз почищу.

Наташа світила Дронову, поки він вовтузився біля чобіт. Вона лукаво посміхалась йому.

— Ох, який ви чепурний,—сказала вона, пропускаючи Дронова. Не встигла поставити на місце лямпу, вже цілувалися.

— Божевільний,—шепнула вона ніжно,—мало пожежі не наробив.

— Уже горю!

— Ай-ай, як добре бовкало почеплено.

— Наташа!

Дронов хотів її притягти до себе, але в цей час постукали до дверей. Увійшла жінка.

— Вам що, Кердан?—спитала Наташа.

— Я шукаю голову,—відповіла вона і тут же заплакала.

— Що сталося?

Наташа раптом зрозуміла в чому річ. Виявилося, Іполітов арештував чоловіка цієї жінки, й той сидить у сільраді.

Дронов зараз же пішов з нею. На ґанку сільради висів ліхтар. В колі світла стояли двоє озброєних. Дронова зупинив голос:

— Стій, хто йде?

— Дронов. Давай начальника сторожі.

Вийшов заспаний Дума.

— Що тут робиться?—спитав Дронов суворо.

Дума розповів, що він дістав суворого наказа тримати під вартою десять чоловік за контрреволюційну аґітацію. Його, як колишнього унтера, призначили на начальника сторожі.

— З чийого наказу арештовували?

— Підписав Медведєв. Дзвонили до району, там підтвердили...

Дронов рішив до ранку не втручатися до цієї справи. Заспокоював Керданиху, що все плакала. Обіцяв вранці визволити чоловіка.

— Ех, товаришу Дронов, вся надія на вас,—плакала вона,—ви не знаєте, що тут було. Чоловік вам усе розповість.

Ідучи з сільради, Дронов зупинився під Наташиним вікном. Хотів був зайти, як раптом у вікні погасло світло. Дронов запалив сірника. На ручному годиннику було одинадцять.

Алешино спало. Дронов заплющив очі. На мить уявився заводський двір за нічної зміни. Поворот столичної вулиці. Навіть в кінцях пальців почувся холодний дотик струменту. У вухах звучали знайомі шелести. Він рушив. Ноги втопали у липкій гразюці. Вилаявся й ще довго з насолодою викидав із себе лайку. Потім чомусь згадав Аню. Раптом його злість звернулася проти Наташі.

— Слинько... Ч-ч-чорт.

XLVIII

Денис Васильович розпечатав пошту, що її допіру приніс до нитки промоклий поштар. Машин згорнув газети в акуратні стопки, розірвав тоненький шпагат, що ним були перев'язані листи, і почав їх сортувати. Між листами знайшов спочатку одного, а потім і другого в знайомих ковертах, надписаних характерним прямим письмом. Саме їх він і шукав. На обох листах був московський штемпель. Ці листи останнім часом надходили то з Ленінграду, то з Ростова на Дону, а здебільша з Москви. Коверти мінялися, але напис був той самий.

— Що мені з ними робити?—подумав він уголос.

Одноокий поштар Кузьма відгукнувся:

— Га?

— Нічого,—сказав Машин. Він сховав обидва листи в таємну шухляду й замкнув на ключ, працюючи далі. Руки машинально сортували листи, а в голові настирливо поставало питання.

— Що робити? Що робити?

Кузьма засунув у шкуряну торбу одержану пошту, подивився на чоботи.

— Денисе Васильовичу, останні дні доношую. Ви б у Бурної спитали. Вже третій день течуть. Увечорі ноги страшенно гудуть.

— Я тобі що казав, Кузьмо? Поки сніг, віддай полагодити.

— Ну, добре! Це щоб в їх ще півроку швендяти, коли нові належать,—і задоволений собою, підморгнув.

— Подзвоните?!

Кузьма вийшов. Машин замкнув за ним двері. На вулиці ще було світло, але чомусь хотілося засвітити лямпу. Обережно вийняв знову листи. Помацав. Подивився, як заліплені. Потім рішуче поклав назад. Після недовгого вагання підійшов до телефона, заглушив цвяшком дзвоника, повернув ручку. Лінія була вільна. Бурна зразу відповіла.

— Так, Машин... Здорово... Прокурор у себе? Для чого? На тебе хочу скаржитись, чому затримуєш чоботи моєму Кузьмі. Га, у тебе? Затримуєш? На охоту спершу в їх сходити хочеш? Ну, ну, давай. Галло!

При телефоні товариш Антонов? Добридень, говорить Машин із Алешина! Дуже прошу вас... Ах, на днях збираєтесь самі... Дуже добре. Прошу вас, бо довго затримувати не можу.

XLIX

Як холодний цвілий подув у глибоких, сирих, вогких ярах, пронизували село плітки незадоволених. Кирка стомився в даремній біганині. Люди ховалися від нього. Замість вісімнадцяти, він знайшов тільки сім підвід. Лаяв про себе Спіріна, чому той почав саме тепер із боронами й плугами для киргизів.

— Треба їм, ну хай і приїжджають самі, будь ласка, чорти,—казав він, але сам був збентежений, коли почув, що з одного його слова на селі виросла ціла історія, візники не збиралися.

— З якої це речі по такій дорозі киргизам свої власні плуги тягти?

У внутрішній кімнаті управи сиділи, схилившп голови над пляном, Дронов, коваль Клименко, Дума й Фомін.

— Якщо корму вистачить до нового, якщо нових виходів ще не буде, якщо, якщо й знову якщо.—Дронова дратувала ця сила умовностей.

— Більше виходів не буде, а коли хтонебудь насмілиться розвалювати справу, той зі мною побалакає!

— Правильно, Михайле Йвановичу, треба дужою рукою,— заохочував Фомін.

Другий день над Алешином лило, як із рукава. Дронов чув, що дощ потрібний, що цей дощ змиє останній сніг, а далі справа за сонцем. Почнеться оранка...

— Треба додержуватись пляну, ось це важливо. Але, щоб цей плян був реальний, треба знати коней, плуги, гектари, центнери.

Під доглядом Думи, біля великого інбара протравлювали насіння. На трієрі колгоспниці пропускали останні пуди. Але в тих, для кого не було роботи, у тих, що тільки чекали й вилежувались, язики свербіли від колгоспної критики. Коли Кирка звернувся до них із пропозицією відвезти інвентар для киргизів, відразу найшлися тисячі причин, щоб відмовитись від цього. Все ж таки до ранку вісімнадцять підвід він відрядив до Бурної. І цього ранку вперше не заморозило. На низинах лежала густа пара. Село було в тумані.

Кирка побіг до Машина й передав йому телеграму про виконане завдання.

Машин, позіхаючи, прочитав папірця, кинув на стіл і поклав на нього револьвер-гігант.

Кирка швидко місив вулицю. Біля колодця стояла група жінок. Кирка зупинився:

— Скажіть, голубоньки, краще, що з нами буде, коли залишимось там? Адже все до останнього відбирають.

— Відбирають, відбирають,—повзли слова.

— А коли вийдеш, чекай—арештують.

— Брехня... Болдирева чула від приїжджого, який в неї заночував, що з колгоспу можна виходити, хто куди схоче.

— Ну, невже?

— І що Хранція оголосить війну, коли не припинять колгосп... Вранґеля пустять...

— Доброго ранку, баби! Так рано, а вже встигли стільки дурниць набалакати.

— Ми, Кириле Яковичу, так проміж собою.

— Зараз між собою, а потім—дивись—і проміж іншими...

Кирка пішов далі. Його проводила тиша. Баби наповняли відра. Подивилися одна на одну.

— Підслухують.

— На кожному розі шпигують.

— Ох і часи... Не чекай доброго, бабочки.

І великими кроками, минаючи калюжі, розповзлися, як чорні таргани.

Вчора Дронов до пізньої ночі працював над плянами. Навіть вечерю до управи приніс Саша. Ніколи не був сам. А люди мінялися біля його. То зникав Дума, то з'являвся Кирка. Фомін ще вдень зник. Казав, що в сільраді справи є.

Старий Гіяцинтов почав переписувати пляни. Працював довго й старанно. Викурив повну пачку цигарок голови. Клименка не було цілий день. Почали кувати коней. Надвечір він прибіг і до півночі встиг закінчити другу пачку Дронова.

Перш, ніж розійтися, переписаний плян повісили на ґанку. Вранці Кирка, повертаючися з пошти, побачив, що ґанок захряс народом. Всі сперечалися за плян.

— Я що казав? Хочуть нас повернути на робітників. Десятигодинний робітний день, ось тобі й маєш.

— Ти не те дивись. Розбирайся чи правильний плян.

— А звідки я знаю, як його їдять?..

— Громадяни, я вам прочитаю трохи.—Гришка Торкін із «Комсомольської борозни» голосно читав пункти.

— Е, та все це сама бумажка! Тьху, і без нього жили...

— Ну-ну... А пригадуєш, у графа Щербинськогс був управитель Герман Карлович, німець, він теж на папері такі чудеса творив.

Сміялися. Торкін образився, перестав читати. Кирка проліз крізь натовп уперед.

— Та ми ж не графи...

— Ех, люди, на вас працюєш день і ніч, а все не так.

— А хто звелів?—

— Ви вибирали.

— Осередок вибирав...

— А осередок що таке?—спалахнув Кирка.

Настала тиша. Обличчя Кирці потемніло. В очах промайнула злість.

На сходах з'явилися Дронов із Фоміном.

— Добридень, товариші, про що сперечаєтесь?

— Та так трохи... Проміж себе,—сказав хтось у натовпі.

— Тьху,—плюнув Кирка.

Дронов підійшов до пляну, подивився.

— Міцний був горіх, та здолали...

— Так, сільське господарство не з легких

— Спробуємо...

Кирка здивувався, його вразила брехливість натовпу.

— Невже,—подумав він, — так брешуть? Чи, може, вони справді люблять Дронова?

Із-за натовпу з криком видерся чоловік. Люди охоче посунулися.

— Де тут начальство?—гримів його п'яний голос.

— Яке тобі начальство—крикнув Кирка сердито.—Проспався б краще, Савушкіне.

Савушкін був п'яний, як ніч. Він хитався. Мабуть десь на дорозі впав, бо все обличчя його було в грязюці.

— Хто це? Член колгоспу?—спитав Дронов.

— Говориш, немає начальства,—кричав Савушкін,—а ось, ви... там... з портфелями... Ганяєте народ, як худобу...

— Вам що треба?—спитав Дронов спокійно.

— Що треба? питаєш... Комуніст! Московський комуніст! Приїхав сюди, а живеш у глитая... Їх же підтримуєш...

Фомін підійшов енерґійно, але Дронов затримав його за рукав.

Присутніх брала цікавість.

— Якого глитая підтримую?—спитав Дронов як і раніш спокійно.

— Всіх! Прийняв і до колгоспу, а тепер рівноправність з нами, з біднячками... Ти знаєш, хто я такий? Бідняк! Голодний. Мені повинна держава допомагати. Мені борошна дай, соли дай, пшона дай! Я державний бідняк!

— А смаженої гуски тобі не треба?—посміхнувся Кирка.

— Повинні ви.

— А ти зараз, Савушкіне, на які гроші випиваєш?

— А тобі що за діло?

— А те, що держава п'яних не підтримує.

— Відкіля держава знає... я в тебе питаю... Дай і тільки. Не даси—не піду.

Дронов повернувся й пішов. Люди почали сміятись. Хтось підохочував:

— Ваню, скажи їм...

— Бачите, ось вам «бідняки»,—сказав Фомін Дронову.

— Облиште, Фоміне, зовсім це не вірно...—Йому здавалось, що він зараз піймав Фоміна.—В ньому зовсім не бідняк говорить... Бачив я цими днями, як він від Болдиревої викотився. Напоїли й...

Фомін раптом замовк.

Дронов скликав бідняцький актив. Старшинам двадцятидвірок прочитав плян роботи. Вони ухвалили його без особливого обговорення, зачепивши тільки деякі гострі питання.

— З кормом справа гірше, ніж гадали спочатку.

— Дуже затяглася зима, й паша ще в грязюці. Рогата худоба об'їдає коней.

— А зараз саме час підгодовувати коней.

— Глитайня не спить.

— Є колгоспник, що забрав до себе коней, а дома не годує.

Питання все зростали, зростали, як річка після зливи. Фомін накинувся на їх:

— Чого Лазаря заспівали? Самі знаєте, як стоїть справа. Відсіч треба давати таким балачкам.

Дронов був проти того, щоб затикати роти, але Кирка підтримав цим разом Фоміна.

— Якщо ми допустимо, щоб вони рознюнились, балачок не обкидаєшся!

— Тільки б до сівби!—сказав Дронов, погоджуючись. Але сам почував, що все рветься, вислизає, розповзається і що під маскою зовнішнього підкорення заховується неприязнь.

L

Гайдука дружина лаяла.

— Інший мужик під такий час усе б давно приготував. І борону б наклепав, плуг до діла полагодив, колеса б помастив, збрую полагодив, а ти киснеш, сидиш!

Гайдук сидів біля вікна, підперши голову кулаком. Йому нічого було сіяти. До Міткіна йти не можна, в колгосп не дозволить. А без коня як вступати? Щоправда, він восени здав сім пудів у фонд, а тепер не колгоспникам—чортма... Ось допіру ходив тут Костя, збирав народ до трієра, але він не пішов і хлопцеві сказав. Навіщо, мовляв коли насіння не дають? Лаявся Костя...

— Ну й не чекай коли так. Колгосп на тебе не працюватиме,—і викреслив із списка.

— До колгоспу б!

— Але як бути з конячкою? Люди вважають, що кінь його, без нього вступити до колгоспу не можна—вже й сам не радий—і крім того не хочеться з ним розлучатись.—Щось яснішає в лукавій голові Гайдуковій. Вся річ у тім, щоб кінь залишився і до колгоспу можна було...

— Грицю,—крикнув до печі, відкіля стирчали дві міцні, рожеві, але брудні п'яти.

Ноги підтяглися, й з'явилася кошлата голова хлопця.

— Чого?—прогугнявив він.

— Сходи до комори, знайди молоток і гаєчник. Забери шухляду з цвяхами. Принеси відро з дьогтем. Одне слово...

Хлопець почав чухатись, але мати так гукнула на нього, що маленька дитина, прокинувшись, запищала.

— Чухаєшся! Всю ніч вештаєшся, чорт! Не чуєш, що батько сказав!

Хлопець сплигнув. У сім'ї командувала мати. Гайдук одяг поганий кожух і сказав:

— Коня не віддамо. Осоромили мене на зібранні, примусили облизня піймати, нацькували, а самі в кущі.

— Та ти завжди такий,—плакала дружина співчутливо.

— Ну, а тепер не буду таким.—Він рушив до дверей.

Дружина не стала йому докоряти, бачила, що працювати зібрався. В цьому відчула серйозний крок чоловіка.

LI

Надвечір розірвалася на клоччя хмарна заслона. І небо, здавалось, оголило своє пошарпане тіло. Червоно озирнувся вітряний захід. Коли смеркло, з гудінням знявся вітер, до десятої години визоріло й почало підморожувати.

Кирка Писаренко ходив по задвірках. На вчорашню телеграму району про контрактацію свиней відповіли убоєм. Кирка записував двори, де знаходив на городах свіжий попіл. Але це не допомагало. Дронова навіть не здивували ці новини. На його обличчі з'явилася нова лінія, біля рота дві прямих риси. Все частіше надходили звістки:

— Олекса Климов двох свиней заколов, і вранці черга біля його двору була. Розпродав швидко.

— Артем Кирсанов двох телиць своїх погнав до тестя на хутір у Калганський район.

— У Дмитра Подосинкова раптом корова захоріла. Довелося зарізати.

Працювали за зачиненими дверима.

До всього додався ще випадок із Топкіном. Знявся навколо колгоспуправи лукавий сміх. Вранці Іполітов приїхав із Ухабіна й обурився, чому Дронов випустив арештованих. Сам розшукав голову. Він був неголений і заляпаний до коміра.

— В районі самі не знають, що роблять,—бурчав він незадоволено. То женуть, темп давай, то темпу не треба. Аа арештованих я б сам випустив. Чого було тобі втручатися? Тепер чуєш, як Кердан язика розпустив? На селі дуже аґітують, у мене є точні дані.

— А ви ще не вірите в анонімки,—промовив Комолін.

— Комолін, ти б краще своє діло робив. Чорт його знає, як занедбав звітність,—накинувся на нього Дронов.—Загалом ми самі аґітуємо проти колгоспу, перегинаємо палицю.

Йому хотілося казати гострі слова самовпевненому Іполітову, але він стримався.

— Не нападай на Петра, Дронов. Адже він поставив замість себе цього старого дурня, ну й гаразд.

Комолін набундючився, удавав із себе скривдженого і за ввесь час не промовив жадного слова.

Кооператор Коваль був обурений поведінкою Топкіна.

— Взагалі розподіл краму—не справа колгоспу. А в нас уже колгосп до того зарвався, що замість кооперативу і замість сільради працює. А от вам і наслідки,—чорт зна що виходить.

Проте справа Топкіна ще не була нікому як слід відома. Знали тільки, що Топкін в Бурній одержав крам. Візників послав уперед, сам із Шишакіном лишився. Зайшли до пивниці. Поки вони були там, коні з крамом пропали. Макєєв, принісши звістку, підкреслив, що Топкін на шишакінську підводу навантажив усе найцінніше. А потім, усе плутаючи, Макєєв не міг пояснити, чому Топкіна арештовано.

Дронов пішов на пошту. Подзвонив до Бурної. Звідти нікого не можна було викликати. У Кулагіна було спішне й важливе засідання. Секретар Спіріна сам гаразд нічого не

знав. Він чув, ніби алешинський кооператор, напившись, побився з якимсь чоловіком, який вкрав ніби віз із його крамом.

За годину по селу літньою пожежею пронеслася чутка й високо зняла дим і полум'я...

Ледве стямились від цього сюрпризу, як насунула вже інша неприємність.

Медведєва, дуже побитого й скаліченого, знайшли на березі Кожемячки. Голова в двох місцях була пробита міцним ударом, а на боці була широка, але, на щастя, несмертельна ножева рана. (Ніж сковзнув на металевій коробці для печатки).

Всі поспішали до хати Медведєва: Комолін розстебнув кобуру револьвера, хоч був уже ясний день.

У Медведєва все ще цідилася з носа кров. Він поволі з мукою ковтав її. Вата не допомагала.

Дронов наказав посадити його, щоб голова була вище. Від цього бідоласі полегшало. В очах Медведєва потроху яснішало... Хто його бив, він пригадати не міг... Але після першого удару ззаду, коли свідомість покидала його, йому почувся ніби голос Савушкіна.

Комолін подивився на Іполітова і мовчки вийшов із кімнати. Забрав із собою двох озброєних, пішов за Савушкіним; але того не було дома.

Дронов повернувся до управи. Іполітов вважав, що подія має випадковий характер.

Вдерся Клименко і з ведмежим запалом замахав кулаком.

— Що зі мною робите, товариші? Я прохав двісті пудів ковальського вугілля, а що з Бурної дали? П'ять підвід пічного. Що ж це таке, товариші? Знущання і більше нічого. Що мені з ним робити? Та ще під такий гарячий час, коли кожна хвилина дорога.

Розпач коваля був неймовірний... За сорок верст гнали коней, а вугілля все ж таки немає.

В колгоспуправі цілий день шум, галас, біганина. Савушкін зник ще вчора. З усього було видко, що він, справді, був один із учасників нападу на Медведєва.

Сонце пекло все сильніше. Оголену землю затягав весняний пушок торішньої трави. Подекуди земля вже висихала. Люди виходили з хат і на соняшній стороні витоптували широкі стежки. Збиралися групами по високих місцях і пересуджали сенсації дня.

Після обіду Кирка забіг до управи і, захекавшись, заявив:

— Треба викликати Степана Макєєва.

— У чім річ?

— Макєєв якусь газету купив у місті і тепер розпродує. Спершу по карбованцю віддавав, а з півгодини тому старий Бахорев за трояка купив останній примірник.

— Які газети?

— Що там надруковано? Кажи ясніш...

— Розумієте, зустрічаю Кирсанова на вулиці: Артеме, кажу, куди ти свої телята загнав?—Я, каже, не криюся, погнав до тестя, а тепер назад заберу. Однаково кінець колгоспному насильству.

— Насильству?

— Так, каже. Колгоспи збили силоміць, а в газеті пишуть, що хто не з своєї волі і кого примусово, той може виходити. Колгосп, мовляв, державі непотрібний, і партія від нього відмовляється. Хто не зовсім ще здурів, може виходити!

Прийшов Дума... З тими самими звістками, що ходять, мовляв, якісь газети, але їх показують тільки своїм людям...

— Кінець колективізації,—кажуть.

Дронов заскреготів зубами.

— Стривай,—сказав Іполітов,—треба негайно скликати осередок, але спершу треба дістати примірник газети.

Комолін заходився біля цього, але замість газети притяг самого Макєєва.

Той тримався дуже незалежно й не ховав своєї образи з того, що Комолін з револьвером гнав його по вулицях.

— Прийду і без револьвера, якщо управа викличе, чого мене проводжати.

— Яку газету продавав?

— Я в Бурній купив «Причарську Правду». З цікавою статтею. От усі й порозхопили. Самому жадної не лишилось.

— А що це за стаття?

— Товариш Сталін про колгосп пише, що є такі, що силоміць народ заганяють до колгоспу... Забуваються... Так наче товариш Сталін у нашому Алешині сам побував.

— Кому газету продавав?

Макєєв не пригадував. Видко було, що не хотів сказати.

— Не міг одну залишити для колгоспуправи?

— А навіщо? Адже Захар Сидорович їх цілий віз одержав. Завтра ж приставить.

Іполітов пішов з Макєєвим в окрему кімнату. Коли за п'ять хвилин вони вийшли, у Макєєва одна щока була червона. Іполітов тримав у руках маленьку записку.

— Петре, сходи до цих і позбирай газети... А хто противитиметься—забрати.

Вирішили зачекати поки повернеться старий.

Дронов побіг на пошту й викликав Бурну.

Машин, поки вовтузився коло апарату, встиг розповісти Дронову всі новини.

— Холоднодольська комуна розвалилась. Двісті двадцять чоловік вийшли з колгоспу. В нас теж не зовсім спокійно. Про статтю Сталіна йому розповів бурнинський завпошти. Машин сумнівався. Не може бути, щоб товариш Сталін проти колгоспу писав.

Кулагіна не застали. До телефона підійшла Дрожжина, завжінвідділу.

— Що, одержали вже статтю, хлопці? Не баріться. Прочитайте зараз же прилюдно, не розгубіться, як у Холоднодолі. Туди Кулагін поїхав. Ох, і діла там! Видать, хлопці з темпом, перебрали через край, негайно прочитайте...

— І в нас буде лихо, коли прочитаємо,—подумав тривожно Дронов.

— А ми ще статтю не одержали...

— Як скоро одержите, гарненько обміркуйте. У вас є Іполітов, він вам допоможе розібратись. За жіноцтвом стежте краще! Вони легко ловляться на глитайський гачок. І можуть бути через те іноді куди шкідливіші від чоловіків. У вас там є вчителька Корнілова. Вона в цій справі може стати дуже в пригоді. Діловита й добрий товариш.

— Отож, подивимось.

— Ну та вам відніше на місці, робіть, як визнаєте за потрібне.

Дронов великомовно намагався запевнити себе, став розповідати, що в нього все гаразд, що на завтра призначено спробний виїзд у поле і, якщо погода сприятиме, орати почнуть.

Дрожжина не відповіла. Очевидячки, лінію роз'єднали. Дронов розсердився, але не хотів гаяти часу, швидко пішов до управи.

Телешов приїхав тільки надвечір.

Кирка відразу ж почав збирати осередок. Вічкуткін зовсім запарився.

Старий поквапом розповів усе. Він був свіжий, веселий, в ньому зовсім не почувалося втоми від тяжкої сорокаверстової подорожі. Очі блищали.

— Ну, хлопці,—сказав він,—тепер ми на справжньому шляху.—Він розгорнув на столі газету, над якою всі зараз же нахилилися.

Іполітов попрохав у Телешова решту примірників. Старий зараз же йому дав їх.

Дронов став читати статтю вголос. Телешов біля кожного абзацу, біля кожної коми, біля кожної крапки хитав головою.

— Гарна стаття, здорово написано. І головне, якраз вчасно.—Почуття цікавости, з яким Дронов починав читати, змінилося переляком. Стаття для нього була відкриттям. Все те, про що він не раз думав, що сам помічав і знав (чого не міг

сам зформулювати, проте), було в ній викладено з разючою чіткістю.

Коли він скінчив, Іполітов схопився, перебіг по всіх очима й спитав:

— Зрозуміло?

— Зрозуміли. Так,—почулося звідусіль.

— А якої думки?

— Дуже розумна стаття,—промовив Дума.

Це прозвучало несподівано, бо Дума ніколи не наважувався говорити першим.

— Кріпко наґрунтовано,—сказав Кирка з осторогою.

— Лихо буде,—зідхнув Вічкуткін.

— Що таке?—обурився старий,—ти тут не маєш голосу.

— Ну, ну, старий, ти тут тихше, демократичніш,—сказав Іполітов.

Телешов сів на своє місце. Брови в нього застрибали.

— Хто ще є?

Мовчали...

— Ця стаття, дорогі товариші, недійсна для Алешина,—почав Іполітов.—Це ясно. Все це, либонь, написано на підставі досвіду якоїнебудь округи. Але на наш Причарський район безумовно не поширюється.

— А прочитати прилюдно треба,—скрикнув гаряче старий.

— Ось це ми й вирішимо.

— Ти чого втручаєшся?—огризнувся на старого Коваль.

— Я кажу, що ми вирішимо, але ще мушу зазначити, що хоч цю статтю писав і сам Сталін, це, проте, не значить, що вона є обов'язкова постанова партії. Товариш Ленін, бувало, теж писав приватним порядком.

Дронов попрохав слова.

— Товариші! Одне ясно. Сонце гріє з усієї сили. Ми на завтра оголосили спробний виїзд. Ми з великими труднощами, по одному, по два, зібрали наш колгосп. Багато безсонних но-

чей і безнастанної праці дали ті наслідки, що їх ми маємо. Плян праці готовий. Готовими стоять плуги, борони, коні, сівалки. Протравлено увесь насінньовий фонд. Якщо ми зараз оголосимо цю статтю, народ не зрозуміє. Знайдеться такий елемент, що скористається з цього, і все, все пропаде. Заради майбутнього нашого колгоспу, заради успішности нашої сівби, я прохав би, поки ми не виїхали на оранку, як би сказати...

— Зачекати,—підказав Фомін.

— От-от. Це я й хотів сказати.

— Голосуємо,—пропонував Іполітов.

— Стривай, дай слово,—крикнув Телешов.

— Якщо маєш окрему думку, пропонуй у писаній формі.

— Я проти. Та що ж це таке?

Голосували. Дума утримався. Старий голосував проти. Решта прийняла пропозицію:

— До виїзду в поле не оголошувати.

Газети, відібрані від старого, Іполітов передав Дронову, який замкнув їх у колгоспну касу.

Телешов вискочив кулею, ні з ким не попрощавшись.

До спробного виїзду лишався один день. Треба було скликати старшин і уповноважених двадцятидвірок.

Дронов увесь день розробляв інструкції. Часом тривожився, але заспокоював себе думкою, що постанова про статтю є тільки тимчасовий маневр, і напевне район не заперечуватиме.

Перед зібранням уповноважених Кузьма приніс йому дві телеграми. В одній Кулагін запитував, чи трапляються виходи з колгоспу. В другій Спірін питав про день виїзду в поле.

Дронов негайно відповів, і Кузьма забрав їх із собою.

Перед тим, як піти до клюбу, Дронов рішив зазирнути до коваля. Він мусив пройти повз вчительчин будинок. Село вже встигло протоптати глибокі сліди в підсохлій грязюці. Мишці хотілось зазирнути у вікно, але він побоювався, що через тонкий тюль завісок за ним стежать чиїсь очі...

А Наташа справді стояла біля вікна й бачила, як наближався Дронов Вона, побачивши його, відчула той млосний неспокій, який звичайно з'являвся, коли з нею був Мишка. Зараз це не здалося Наташі образливим, а раніш у цьому почутті вона знаходила щось ганебне й часто сердилась на себе.

Коли Мишка пройшов, вона поборола сльози і з гіркою дівочою злістю сказала:

— Отож, так...—не докінчила. Але хотілось образити його гіркими зневажливими словами.

Спробувала затамувати розсудливістю своє роздратовання.

— Поспішає, мабуть, рвуть на шматки... Не дивно, що голова морочиться.

Дронов уже другий день не був у Наташі.

Веселого, симпатичного Дронова, що був такий неподібний до чоловіків її оточення, Наташа раніше завжди чекала жартівливо й радісно. А зараз вона раптом відчула, що чекає його нетерпляче, з ніжністю й тремтінням. Чекає його, як дружина, як кохана. Вона каялася, що досі уперто ховала від нього свою прихильність, лаяла себе дурною, егоїсткою і з тяжкою журбою віддавалася своїм новим почуттям.

Коли Дронов прошов повз вікна, для Наташі стало ясно, що їх місячне променисте знайомство має свої реальні тіньові сторони.

— Дронов не був два дні, Дронов пройшов повз, не зазирнув у вікно, Дронов...

Як дивно. Коли Наташа півтора роки назад скінчила педфак і приїхала до Алешина, вона не уявляла собі, що після Вані Каменецького може хтонебудь бути. Ні. Ваня мій такий славний, розумний і сильний, краще від нього нікого нема.

Ваня закінчував лісний інститут, а Наташа—педфак. Вони були добрими приятелями, та багато в чому не погоджувалися. Ваня дуже багато антирадянського привіз із дому свого батька, старого лісничого, а Наташа двох улюблених братів

втратила в громадянській війні. Обидва вони були комісарами-більшовиками. Так. Як дивно це зараз пригадувати ,адже минуло всього п'ятнадцять місяців, так ніби це було дуже давно... Листи Каменецького перестали надходити. Почали відходити в забуття вечори, що вони їх прогуляли в курному парку старого непривітного міста, катання на човні—втратили гострість спогадів. Листування увірвалося. Може не один Ваня був у цьому винний. Наташа почувала, що й їй не стало про що писати. Спільні знайомі розбіглися по сплутаних життьових шляхах. Забракувало тем.

Тільки раз... Якось одного з тих зимових вечорів, що вона провела в крайовому центрі, серце їй стиснула туга. Вона довідалась, що Ваня від'їхав, одружився з цілком незнайомою їй дівчиною.

Як дивно... Як скоро... Ось такі вони... Заміж виходити? Ні, ні...

Наташа ніколи не уявляла себе заміжньою жінкою, щоб в її житті хтось завжди був коло неї, щоб хтось міг ставити до неї якісь вимоги. Навіть Каменецький. Хоча він іноді й говорив про це. Вона сміялася з нього...

А ось цей ніколи ні слова!.. Може тільки цими дурними, веселими, любими очима...

Раптом Наташа уявила, що вона дружина Дронова, що вони після школи разом обідають, що в них невичерпані теми для розмов, що дотики Дронова приємні, що його необтесані, іноді грубі слова симпатичні й що все, що Дронов робить, її хвилює, цікавить, все їй близьке й дороге. А тому... від його неуважности їй боляче.

Крім того, Наташа в цю хвилину була схвильована, пригнічена й іншим.

Її за ці два дня сльозами поливали алешинські баби. Робилося щось недобре. Округовий уповноважений залякує. Медведєва побили, бо він підписав наказа про арешти й труси.

А Дронов навіть вночі ходить без револьвера. І хоч зараз уже сутеніє,—він кудись пішов, револьвера, мабуть, з собою

це взяв. І в цьому винна вона, Наташа. Це було ще напочатку. Вона з Дронова глузувала. Коли він вночі чіпляв на себе револьвера й ходив по селу.

— Як якийсь—колонізатор!

Та це ж було давно. Позавчора ще було все тихо і спокійно. Наташа і Блошина навчали хлопців марша ковалів, що школярі мусили співати на завтрашньому святі спробного виїзду в поле.

Костя Митрошенко, піонер-ватажок, і Настя Рибкіна, із наймолодших, уже вивчили промову, якою вони мусили привітати старих з нагоди такої важливої події. Дуже цікава промова, складена Костею. Хлопчисько виявляє чималі здібності, і Наташа, уже досить звикла до самостійности дітей, не могла приховати радісного здивовання.

Митрошенко дякував у своєму привітанні старим за те, що вони змогли подолати вікові забобони, що вони вірять комуністичній партії, і їм, молодому поколінню, дають можливість прийняти в спадок нове справедливе життя. Він пообіцяв...

В промові миготять свіжі, розумні слова, і мало в ній дитячого шабльону.

— Все це дуже красиво, все це дуже добре.

Більші дівчата, вкупі з «Комсомольською борозною» приготували прапори, а Нікошка Кліментьєв (маляр) намалював пляката.

— Все це дуже добре, але мені треба побалакати з Дроновим. Треба попередити його, що в настрої села стався перелім. Що тільки решта терпіння стримує зараз людей...

А сонце пече землю. Село від весняних пахощів землі скаженіє, колгосп якраз зараз робить найбільші помилки...

Іполітова треба осадити. Дронова на селі полюбили, вірять йому. Але про нього теж повзе балачка...

— «Начальство».

І потім ці нічні виклики. З револьвером—в червоній кімнаті. Нісенітниця... Мабуть це за відсутности Дронова... Чому призвели до того, що на базарі нічого немає? Лизавета

Іванівна цими днями купила у Вічкуткіної, Колиної матері, гуску. Треба було грошей на ліки.

Ці суперечності корчами зводять село, підривають віру в майбутнє. Породжують безнадійність...

— Однаково, кажуть, здихати.—Чи можна до цього справу доводити? Потім із землею, з насінням. Адже це прямо суперечить недавнім гаслам «Правди», де було сказано, що кожна пядь землі мусить бути виорана і кожний двір повинен мати свій плян.

У Наташі з годину тому була молода Марта Бахорева. В її горящих очах, в безслізному обуренні Наташа відчула щиру відвертість.

— Наталю Миколаївно, голубонько, я бідною дівчиною прийшла до цих глитаїв і коли б свого Серьожу не кохала, лишила б усе до біса. Вони, знаєте, всі такі, пробачте, як стирана нужа. Ніяк її ніготь не бере. Ви гадаєте, старий Бахорев і Москальов без грошей лишились? Якраз. Мого бідолаху батька, п'яницю, на таку справу підговорили. Вчора дізналась про це... До щадниці на його ім'я гроші поклали. Тому й п'яний він був... Медведєв, видать, не здря казав. Але не за тим я до вас, Наталю Миколаївно, у вас, пробачте, частенько буває голова, товариш Дронов. Ох яка це гарна людина! Та його теж, знаєте, затягти намагаються.

— Дронова?

— Так, мені, знаєте, Сергій проязичився. Мого теж хотіли втягти в якусь бридоту. Сергій третій день не при собі ходить. Усе мурмотить щось. А я тільки одне знаю, що найперша гадюка—то Фомін.

— Фомін?

— Той... і тим, і тим грає. Пригадуєте, восени навіть похвалу дістав від району. Ви ще не знаєте їх... Це вовки. Вони з мишачої нори вовком вискочити зуміють. Вони тепер усі в одну точку б'ють, провалити колгосп. Їм тільки цього й треба. Тоді все по-їхньому піде.

— Кажіть, Марто, кажіть...

— Я хотіла прохати, Наталю Миколаївно, попередьте ви товариша Дронова, щось завзято вони затівають. Старий Бахорев бігає вдень і вночі. Сьогодні вдерся до нас, до Сергія.— Казав, казав,—шипів він і в газету пальцями тикав.—Наша взяла гору. Найголовніший, найїдкіший на сполох б'є. От тобі поворот. Наша політика гору бере, вгору йдемо. Усякого намолов, мовляв, колгоспові край, а церкву назад. Охав, що трохи поквапилися з Медвєдєвим.

— Так...

— Я вигнала. Посварилася. Загрожувала народ зібрати. Усім скажу, хто найголовніший злочинець, гнала геть. Цього не любить, втік, а на порозі повернувся:—Зачекай, голодранко, ще до тебе доберуся. Затям собі добре.—Знаєте, Наталю Миколаївно, вони мене задушать. Колгоспові край, і мені з ним край.

— Ну це ще побачимо,—сказала Наташа спокійно,—кажете, аґітують?

— Так, так, із двора на двір, людей витягають, старі борги згадують, подарунками заохочують, ласкою залякують. На нашого дурня, Топкіна, вказують, розтринькав, мовляв, народне добро. А Комолін упіймав свекра з газетою, а не відібрав, наволоч. Комуніст теж! І нашим, і вашим.

— Не може бути!..

— От вам хрест... Тьху, щоб його... Остання тварюка, Фомінський друзяка.

Марта недавно пішла.

Обіцяла пильнувати й сповістити вчасно. Вона все бачить. Вона в центрі табору.

— Треба побалакати з Дроновим, що б там не було.

LIII

Васюков відразу протверезився, коли дістав довідку ЦК, ніби в холодну воду впірнув.

— Є ще правда,—сказав він Ленькінові.

Ленькін був у поганім настрої. З дружиною сварився. Поля настирливо хотіла записатися до колгоспу.

— Справді, Льоню, запишімось гуртом. Адже Прошка наш теж там,— підтримав Васюков Полю.

— Я те саме йому, окаянному, кажу. І Прошка там, і сам Дронов—чесний і добрий парубок.

— Не прийшла ще пора,—уперто мотнув головою Ленькін.

Поля сердито зиркнула на його, вона знала, що однаково нічого не вийде, бо чоловікова впертість їй була добре відома.

Васюков, якось не подумавши, бовкнув свою пропозицію, тому зараз не вважав за потрібне за цим обстоювати.

Поля збиралася кудись... Мила під умивальником калоші. На дворі сердито загавкала собака. Ленькін визирнув у вікно й зразу ж відвернув голову.

— Хто такий?

Васюков подивився через плече Ленькіна. Двором швидко йшов чоловік, відбиваючись від розлютованої собаки.

— Та це ж Федір Іванович!

— Чого йому треба?

Поля, що теж упізнала Москальова, перестала мити калоші й кинула хустку на лаву.

— Який чорт його несе?

Москальова довго ждати не довелося, увійшов на ґанок, обчистив із чобіт грязюку й весело кашлянув.

— Олексієві Харитоновичу привіт і вшанування.—З Васюковим привітався мимохідь. Хазяйці мовчки привітно кивнув головою й жвавими очима перебіг по хаті.

— Забіг на хвилинку.

— Чим торгуєш, Федоре Івановичу?

— Хе-хе, добре питаєш. Хе-хе, чим торгую... Правдою торгую...

— Якою правдою?—спитав Ленькін похмуро.

— Більшовицькою правдою.

— І дорого розпродуєш?..

— Даром, дурнісінько... Я сам ото два карбованці віддав, а доброму чоловікові й дурно даю.

— Кажи до діла...

З обличчя Москальова збігла усмішка. Свої жовті м'які руки він поклав на гострі коліна Ленькінові й допитливо подивився йому в вічі.

— Олексіє Харитоновичу, я до тебе, як до брата рідного. Думаєш, забув твій вчинок гарний? Пам'ятаєш, на першому зібранні свердловців цих, коли вони на леквізованому доброму вигадали господарство будувати, хто перший накинувся на цих халамидників?

— Дурень був той,—вкинула несподівано Поля.

Москальову дошкулили слова жінки, але він спокійно із зневагою оглянув її.

— Не твого розуму це діло, голубонько.

— Пам'ятаю,—протяг Ленькін,—до чого ведеш?

— Прийшов час, коли можемо сказати тобі, твоя була правда.

— В чому?

— В тому, що колгосп цей не справжній, що з цього нічого не буде. Тепер сама партія й уряд проти цього. Вони тепер колгоспників головотесами звуть. От вам і шана. Я до тебе, Олексіє Харитоновичу, для того й прийшов. Як до шановного хазяїна, щоб сказати й застерегти, бо зараз настає пора злигоднів. Треба одному одного підтримати під тяжкий час і врятувати що можна. Ми знаємо, що уряд правильно пише, та поки до нас воно дійде, так тут наші встигнуть такого накоїти... А тебе, Олексіє Харитоновичу, як образили, тягали, переганяли, нужі чимало погодував у холодній, а чому? Тому, що наважився боронити своє святе право.

Москальов увійшов у ролю. Його заплилі оченята то щезали, то вискакували вперед. Руки стискали кістляві коліна Ленькіна.

— Кажи, чого прийшов,—сказав Ленькін, скидаючи його руку з колін.

— Зараз, зараз—сказав Москальов, швиденько засуваючи руку в унутрішню кишеню жилета й витягаючи газету.

— Читай,—сказав він, розгортаючи на столі «Причарську Правду».

На першій сторінці у всю широчінь безмежним колгоспним полем розгорнулася стаття.

— «Запаморочення від успіхів» — І. Сталін, — прочитав Ленькін вголос, а решту про себе, пожираючи очима рядки. Читав хутко. Спершу з насупленими бровами, але потім його зморшки почали зникати, з обличчя сповзла причеплива суворість, очі пом'якшали і вже рідка пробігала швидка усмішка. В одному місці не витримав і скрикнув:

— Оце так...

— От-от, я що казав,—радів Москальов.

Щодалі читав Ленькін, то ширшала його посмішка, очі жвавішали дедалі більше. Обличчя почервоніло, навіть спітнів. Коли відірвався від газети, його не можна було впізнати.

— Ху,—сказав він стомлений.—Це, знаєте, одним разом дуже жирно. Оце, скажу вам, чолов'яга. Міцно стоїть. У своїх чоботях. Більшовик. Ох! йолки-палки, як він здорово проти шерсти садонув. Так аж іскри летять.

— Ну, що скажеш?—квапив його Москальов.

Ленькін ніби тільки зараз збагнув, що газету приніс Москальов, і вмить у мозкові зчепилося все, що той йому зараз казав... Він подивився на Москальова, обличчя потьмарилося, і його гострий кадик поліз угору.

Поля взяла газету й жадібно читала.

— Що скажу? — спитав Ленькін, — добра стаття, їй-бо гарна стаття.

— Сказав тобі...

— Тільки не про вас писано.

— Як так!

— Дуже просто. Слухай, Васюков, будь приятелем, збігай по Ананьїна, скажи, що негайна справа, і з ним вертайся.

— Бачу розумієш,— сказав Москальов з слабою надією,— приятелів кличеш.

— Кличу, а не лишиш ти мені, Федоре Івановичу, газетку?

— Ні, не можу, є ще добрі люди, яким треба ознайомитись.

— Так ти за аґітпропа працюєш?

— Хе-хе, щось ніби.

— Ну, бери, Полю, віддай йому, нехай читають. Таку статтю можуть усі прочитати. Тільки знаєш що, Федоре Івановичу, не на ваш млин вона воду ллє.

— Чи так?

— Знаєш що, Полю, я наваживсь. Ось покликав Ананьїна. Підемо до Прошки, запишемось.

Москальов устав, заховав газету в кишеню, і в його здивованому погляді замигтіли іскри скаженої люті.

LIV

Дронов поспішав. Його ноги не потрапляли в вузькі сліди й місили грязюку.

— Завтра... Хоч до завтра... Завтра зробимо спробний виїзд і потім усе піде. Позавтра заоремо прокляті межі й тоді побалакаємо по-щирості. Прочитаємо цю статтю. І далі буде гаразд. Відсіється непотрібна частина. А з комуною? Іполітов якраз вчасно. Має рацію Телешов, має рацію старий, але дуже він гарячий. Адже Іполітов теж за статтю, тільки не сьогодні, а за три дні. Припустімо, ніби пошта запізнилася на три дні. Найголовніше, що ця стаття не є партійна постанова. До цього висновку чи прийшов би я сам? Але чи має рацію Іполітов?.. Ці нічні справи... Залякування людей і інше, справді, дуже подібне до того, що в статті. Але одне ясно, якщо прочитають статтю сьогодні, завтра колгосп роз-

біжиться. Це недозволенно. І в місті які йолопи сидять; що надіслали замість ковальського вугілля? Тільки дратують людей.

Дронов пообіцяв ковалеві зайти перед зібранням, щоб подивитись на привезене вугілля. Він неясно пригадував випадок на заводі, коли технік Андреєв якось використав кам'яне вугілля для ковалів. Він тоді тільки краєм вуха чув цю історію, а зараз би ось у пригоді стало...

— Іншим разом, друже Дронов, треба слухати обома ухами. Невідомо, що де може здатися в житті.

Коваль чекав на голову. Недовірливо провів його до кузні, де в кутку чорною масою лежало звалене паливо.

— Даремно пробуєш, Михайле Івановичу. Непридатне це вугілля, сорок верст туди і ще сорок верст назад доведеться колгоспних коней ганяти. Як же людям не лаяти нас головотесами? А з кормами що в нас, дай боже здоров'я?..

Правда, з кормом справа погана. В районі Думи вже чотири вола піднятися не можуть, охляли. Дума радить їх прирізати, поки ще не здохли. А в Кирчиному районі можна зайвину знайти. Дронов пробував звідти вилучити дещо для Думи, але всі стали цапа. Зараз Дума збирається досліджувати горіща.

— Я проти,—відрубав енергійно коваль,—я проти будьяких трусів, і так довели людей...

Дронов скинув куртку. Кинув до горна дві лопати вугілля і молотком з довгою ручкою почав його кришити.

— Люди ще говорити можуть, а худобі здихати доводиться.

— Одне—лихо, а друге—біда!

— Принеси води,—наказав Дронов.

— Пробував я й сам всіляко.

— Кажуть тобі, давай води.

Поки Прошка ходив по воду, Дронов розколов на тріски уламок дошки. Коваль приніс воду. Він усе ще не вірив, що спроба Дронова вдасться. Він повернувся не один. Разом із

ним увійшов довгий сухорлявий чоловік, що в ньому Дронов з опису впізнав Ленькіна.

Високі мисливські чоботи робили Ленькіна ще довшим.

— Спробуємо,—сказав коваль Ленькінові.

— Спиток—не збиток,—згодився той мляво.

Дронову чомусь відразу подобалась ця людина. Запросив його очима ближче. Вода збивала в масу кам'яний порошок. Дронов підклав сухі тріски і запалив, а Ленькін став коло міха. і м'яко піддував. Від полум'я маса почала димитись. Ішла пара. Раптом вуха Дронова вловили характерне потріскування, що ним вугілля починає займатися.

У коваля шумно вирвалась наївна радість.

— Тю, йолки-палки, крий, Олексо!

Ленькін наліг на міх. Вогонь почав викидувати на поверхню свої сині язички.

— Христос шістьма паляницями тисячу людей нагодував, а в нас пролетареві треба чудо творити, щоб перемогти бюрократичне безладдя радянського апарату.

Сміялися.

Дронов був дуже задоволений. Почував себе переможцем. Витер замазані руки й спитав коваля.

— Ну, як же з сіном буде, Прошко?

— Ех, Мишко, вибач, брате.

— Не питайте ви поради у наших голів. Із березового пенька вони витесані.

Коваль обняв Дронова. Той повиснув у повітрі і, поволтузившись недовго з приятелем, вирвався з обіймів зраділого велетня.

LV

З самого початку зібрання Наташа була в церкві. Вона гадала, що люди нападатимуть, але жадного гострого виступу не було. Старшини дворів і уповноважені доповідали, що в їх усе гаразд. Блошин виступив із аґітаційним закликом, застерігаючи колгоспників від ґлитайських хитрощів. Його палка, темпераментна промова здавалася тепер зайвою.

Усе йшло своєю чергою. Говорилося тільки про завтрашній виїзд. Обговорили й уточнили робочий плян першого тижня. Встановили місце, звідки починатиметься оранка, хвалили зарізати охлялу худобу, щоб підчас оранки жінки могли варити м'ясо робітникам. Усе було зрозуміле, точне за пляном. А холод все ж таки шилом колов Дронова зсередини. Він подивився на людей. Обличчя здалися йому масками, очі чужі, заховані.

У всьому готуванні була якась млявість. Не було в ньому зацікавленого напруження.

Дронов із переляком відчув, що ці люди тільки підкоряються. Йому хотілося схопитись і крикнути:

— Кажіть, що у вас всередині, кажіть просто...

Але Іполітов був захоплений. Комолін нахилився до Дронова (знову цей горілчаний перегар) і шепнув:

— У п'ятім ряду двоє глитайчиків пригрілося, вигнати б.

Дронов запротестував. Тоді Комолін почав шушукатися з Іполітовим.

— Одне слово, завтра о восьмій годині в бойовій готовості на базарному майдані.

Зібрання закінчилось. Люди повставали. Дронов кинув ще кілька льозунґових фраз. В залі пробігли мляві оплески.

При виході, саме в той момент, коли він побачив Наташу, підійшов до нього Саша Фомін. Парубок був блідий. Очі дивилися напружено. Боком, сліпувато ткнув йому щось у руку. Дронов узяв папірця. Підійшла Наташа. Поки вони віталися, Саша зник.

— Подивіться, що тут...

Відійшли обіч. Зачекали, поки всі пройдуть. По тому Дронов швидко повернувся до клюбної лямпи. На записці великими нерівними літерами було виведено:

— Не вірте батькові і більше не питайте.

Дронов тільки зараз згадав, що на зібранні Фоміна не бачив. Коли вони, вже впірнувши в морок, почали шукати витоптані сліди, Наташа спитала:

— Що було в записці?

— Дуже дивно, не розумію. І останніми днями це вже третя історія.

— А ви як гадаєте?—дражнилася Наташа.

В голосі Дронова вона відчула скаргу. Зупинились перед якоюсь калюжею. Повертати не хотілося. Дронов простяг руки до Наташі, і вона раптом опинилася в повітрі. Поки Дронов переносив її, цілувались. Вона, щаслива, відбивалася, але в її обороні не було сили.

— Ви божевільний,—сказала вона. Але це звучало ніжно.

Зайшли до неї. Наташа засвітила лямпу. Дронов підійшов до нижньої полиці й спитав:

— У якому томі Леніна про сільсько-господарське питання.

— Я вам знайду.

Дронову вона здалася рідною, як ніхто. Його серце широко відкрилося, і несподівано для себе він розповів їй про всі свої сумніви.

Чай був готовий. Очевидьки, Наташа чекала, що прийде Дронов.

Вони сиділи в затишній кімнаті. Наташі був приємний її клопіт.

У швидкій, палкій мові Дронова чувся заклик до співчуття. Вона рішила не лякати його своїм звичайним глузливим тоном. Про розмову з Мартою поклала собі сьогодні не казати. Тепер, після мирної атмосфери зібрання, Мартин переляк здався їй панічним.

— Що б могла значити ця записка? Як ви гадаєте?

— Я гадаю, що хлопець на ворожій стопі з мачухою і в їх трапилося щонебудь.

Наташа взяла записку, уважно прочитала, похитала головою і не втримала докірливих слів.

Наташа говорила, серце її тремтіло від жалю до Дронова, але слова падали, як удари шаблі. Вона бачила, як темнішає його обличчя, як сердито піднімаються брови...

— Однаково, треба сказати все, все...

Раптом Наташа помітила, що цікавість заступає його роздратовання. Він дедалі більше прислухався. Його ранкові сумніви ствердилися.

— Телешов має рацію,—сказав він, підвівшись.

Наташа кинулася до нього, боячись, що він піде. Вона жадібно дивилася йому в вічі, намагаючись угадати, чи зрозумів він її. Раптом згадала:

— Мишко, револьвер із вами?

Вперше назвала його просто Мишкою. Дронову біля рота з'явилася зневажлива усмішка.

— Не стає тільки, щоб мене до всього попобили.

Рука Наташі затремтіла.

Дронов зрозумів, що сказав не те, що треба. В погляді й дотику дівчини була така запаморочлива обіцянка, що він лишився.

LVI

Дронов раптом прокинувся. Ніби штовхнув хтось. В шпарку напівзачиненої віконниці сонце махало золотими шаблями. Це був нерівний дуель березолевого сонця з запізнілою зимовою темрявою.

Першим почуттям був переляк, але спокійний тик-так його годинника й услужливо відкритий циферблят заспокоїли його.

Не спізнився...

Дронов відчув себе на чолі війська в поході. Це військо пройшло вже тяжкий і довгий шлях. Зазнало втоми, пережило лихо й злидні, втратило молодецьку веселість чекання першого бою, Його прапор згорнутий, і несуть його, міняючись, стомлені прапорові.

Який буде настрій, коли після тяжкого походу доведеться наладовувати рушниці. Адже сьогодні будуть тільки перші спробні сутички, а завтра справжня війна... Так учора пояснив йому становище старий партизан Прошка Клименко.

Коваль був спокійний більше, ніж будь-коли. Дронов нервувався. Від цього безсуперечливого підкорення німіло його серце.

— Так, аджеж так і мусить бути,—намагався він заспокоїти себе. Але слова звучали порожньо.

І Наташині очі. Її сльози. Вперше бачив її такою...

Вперше довелося заспокоювати її. Вперше боялася за нього ця дівчина і саме вчора, коли в нього було стільки сумнівів, саме вчора подарувала свою вірність.

— Перемога...

З цим почуттям підійшов до умивальника, сердито розтер себе рушником і, виходячи з кімнати, високо ніс голову.

До сніданку Фомін забіг уже з села. Дуже квапився. Дронов бачив у його звичайну певність. Марія Микитівна дала яєшню, міцно наперчену, улюблений сніданок Михайла Івановича. Фомін витяг зелену пляшку.

— Ну, по чарочці.

Дронов просто подивився й посміхнувся. Подумав:

— Так йому не вірити?

В очах Фоміновi іскрилася цікавість. Дронову на мить здалося, що Фомін зважує його очима.

— Наливайте...

Підчас сніданку Фомін майже не розмовляв. Марія Микитівна нечутно сновигала до кухні й назад. Коли Дронов перехилив останній ковток чаю. Фомін відкашлявся й забалакав:

— Михайле Івановичу, лихо сталося.

Дронов підняв голову. Серце підскочило...

— Сьогодні двадцять сім вибуло з колгоспу. З найзаможніших.

— Як вибули?

— Тобто подали заяви, що хочуть вийти. У сільради прохають дозволу скликати зібрання одноосібників. Я покищо відмовив.

— І правильно,—сказав Дронов. В його мозкові затанцювали числа.—Кажете, двадцять сім?

— З нашого району. До вас Дума вночі забігав. Від нього й знаю.

— Ще вчора?

— Ну так, вас, товаришу, не було дома.

— Та я ж до першої години повернувся.

— Може, ми вже спали. Я гадав так, вранці встану, усіх їх обійду, побазікаю, поки ви встанете.—Фомін зупинився і чекав на поквапне запитання Дронова, але той мовчав.

— От, якраз я від їх. Дев'ять забрали назад, а решта вперлася на своєму.

— Ні землі, ні зерна я їм не дам, і коней не поверну.

— Тоді лихо буде.

— Яке лихо? Це за статутом.

— Так, але Захар усі справи зіпсував, учора ввечорі скликав з усіх районів бідноту і прочитав їм газету.

— Телешов?

— Так, він. Прочитав. Там народу було більше, ніж у клюбі. Я теж туди пішов... По мене забігли... Що вже сперечалися, так сказати не можна. Напевне, там виходить теж чимало. А в Писаренка зовсім справа погана...

Дронов спалахнув, схопився й кинувся до своєї кімнати. Коли вийшов, з-під куртки стирчав кінчик жовтої кобури. Фомін любовно подивився йому вслід. Дуже подобався йому шалений запал Дронова.

На ґанку Дронов спіткав Кирку. Фомін вийшов до їх.

— Скільки одноосібників ми налічили вчора?—спитав його Дронов.

— Здається, вісімдесят чотири, коли додати до їх цих вісімнадцять.

— З мого району додайте до їх сорок два, а з дідового сто сім.

— Сто сім?

— Захар усе зіпсував,—сказав Писаренко з розпачем.

Були вже на вулиці.

Широка усмішка молодого сонця здавалася Дронову цинічним глузуванням.

Кімнати управи захрясли народом. На базарному майдані зібралися райони. Захар не з'являвся. Дума й Писаренко помчали до своїх районів. Гіяцинтов підніс Дронову велику пачку м'ятих бумажок.

— Некрасов має рацію,—промовив він сумно.

— Хто?—спитав Дронов, не розуміючи.

— Поет Некрасов,—сказав він, витягаючи дві цигарки з Дронівської пачки.

«Суждены нам благие порывы»,
Но свершить ничего не дано».

Дронов дивився на заяви, вглядався в нерівні літери мужиків.

«...бо я не з своєї волі вступив, а до того ж жінка не хоче»...».

«...цим прошу мене добровільно виключити через те, що зазнав примусу...».

«...зважаючи на те, що центр так ухвалив, що він колективізації зробить кінець, а я не такий свідомий...».

— Що скажете?—спитав Гіяцинтов, витягаючи третю цигарку.

— Я їх...—стукнув по столі Дронов,—я їм покажу.

— Ну, це вже не по-некрасовському,—сказав Гіяцинтов, перелякавшись зблідлого обличчя Дронова.

— Чхати мені на вашого Некрасова,—спалахнув Дронов, змітаючи з стола папери.—Я не по-вашому Некрасову живу, а по-ленінському. Розумієте? Черговий!

Увійшов черговий.

— Сідлати мені негайно Писаренкового буланого.

— Нема його...

— Щоб був осідланий за п'ять хвилин біля ґанку... Зрозумів? Раз, два.

Дронов відразу змінив своє обличчя. Похмурий, сірий, він не був до себе подібний. Вийшов на ґанок.

— Вам тут чого треба?—крикнув натовпові.

— Ми за плугами, за конячками...

— Вимітайтеся звідси вмить, щоб тут нікого не було. Не бачите, що я зайнятий? Сьогодні перший виїзд колгоспу, розумієте? А плугами ще встигнете в зубах накопирсатися. Чули?

Люди стрепенулися. Дронова таким ніколи ніхто не бачив. Швидко очистили двір.

Дронов їх уже не бачив. На дворі управи стояла колона «Комсомольської борозни». Коні були уквітчані стьожками. Червоніли прапори. Ворота були відчинені. Комсомольці чекали, поки Дронов гляне на їх.

Вічкуткін рапортував:

— Десять плугів, п'ять борін, одна сівалка.

— Молодці,—сказав Дронов. В його очах рябіли літери льозунґів. Він скочив у сідло. Його привітали. Проїхавши повз Телешова, він навіть не помітив, що старий сидить на своєму коні, як кіт на паркані. Він почував одне, що якісь люди перетинають йому шлях і намагаються по-зрадницькому звалити його.

— Я їх змету. Я їх розчавлю...

В душі була лють,—як сміють вони підкопуватись під його велику справу.

— Товариші,—крикнув він хрипло,—деякі несвідомі елементи, хисткі тварі, намагаються похитнути підвалини нашого колгоспу. Вони очікували слушного часу, і тепер розбігаються, як щури з корабля підчас аварії. Але наш корабель тримається добре, а наше вітрило—червоний прапор революції — натягнуте міцно... Ми їм покажемо, гадам, як дружньо піде наш колгосп уперед!

Підводи рушили, прапори хитнулися, ряди сівалок прогриміли, як артилерія.

— Артилерія соціялізму,—подумав він.

Діти співаючи пішли вперед. Раптом зупинилися, завагавшись. Їх затримала калюжа. Дронов скочив на землю, ступив у калюжу й по одному перекинув дітей.

Плескали. Крик:

— Хай живе товариш голова, справжній товариш!

— Гарний хлопець.

Наташі допоміг перестрибнути останній. Глянули один на одного.

Захар повернув голову. Шляхом безперестанно їхали одна за одною борони, плути й сівалки. Серце раділо з цього видовища, хоч бракувало сто п'ятдесять дворів із усіх, що передбачалися.

В кінці села зупинились. Розпочали мітинґ. На мітинг народ висипав рясно. Люди тяґлися по вулицях валками... Щоб усі вмістилися, треба було відтягти лінію далі. Командував Кирка. Виструнчився довгий ряд возів. «Комсомольська борозна» пішла вперед.

Раптом спинилися. Переказали, що місток завалився від останньої повені. Щороку цей нещасний місток зносило водою.

Блошин крикнув:

— Хай живе колективна праця! Лопати, сокири, цвяхи, дрючки, дошки вперед!

— Вперед, хлопці, мишачою ристю, котячим галопом!— крикнув Телешов.

Паркан, що стояв край села, був миттю розтягнений, і матеріяли та струменти попливли живим конвеєром.

Під дзвінкими вдарами сокир біласті тріски розліталися птахами. Пилки творили веселу музику. Натовп обернувся на робітничий табір.

Усі намагалися брати участь. Винахідливість маси не мала меж. По півгодинній мурашиній роботі міст пишався, міцний і високий як ніколи. Канави не були перешкодою.

— Хай живе колективна праця!—крикнув знову Блошин.

— Хай живе!!—вторила маса.

— Геть зневірених!

— Геть слабодухих!

Коваль став на воза, і його гучливий бас було чути далеко. Він уміло використав випадок із містком: натовп тішився з себе.

Виступив Іполітов. Казав про глитаїв, що докладають усіх сил, щоб зірвати колгоспну справу. Говорив він вміло, вміло загрожував, проте його промова прийшлася не до вподоби.

На високім горбу цвинтаря серед юрби стояв Микита Андрійович. Коли Іполітов почав промову, він єхидно посміхнувся:

— Стара кобила хвостом себе звеселяє.

Але його настороженний нюх не вшіймав співчуття. Натовп мовчав. Говорив Блошин, далі Дума. Телешов не виступав. Дронов, що до хрипу кричав спочатку, тепер тільки вигукнув:

— Не дамо ворогові на здобич нашого колгоспу!

«Комсомольська борозна» заявила, що комсомольці не повернуться на село, а подадуться просто на поле й сьогодні почнуть оранку. Їм плескали. Дронов поклав собі їхати разом з ними, щоб заспокоїтися трохи, бо в такому стані однаково він не може взяти участь у призначеному засіданні управи.

Перш, ніж вирушити, до нього підійшов коваль.

— Мишко, насамперед слід скликати осередок у справі Телешова, крім того, приїхав Топкін. Виявилося, що все це підступи, і коні, і крам знайшлися в приятеля Шишакіна. Все було підготовлене для провокації.

— А Шишакін?

— Іполітов уже наказав.

— Я поїду,—сказав Дронов зажурено.—Незабаром повернуся... Він притиснув острогами коня і помчав за комсомольцями.

За узліссям Дронов спинився, піднявся в сідлі. Йому схотілося глянути далеко-далеко в шинельно-сіре, вільне поле, на якому подекуди вибивалася несміла зелень.

LVII

Організованість виїзду, прапори ,пісні школярів і, особливо, випадок з містком зробили своє. Дехто просто з поля побігли до Гіяцинтова й забрали в старого назад свої заяви. Клименко пробував скликати осередок, але збиралися дуже повільно. Іполітов напав на Телешова.

— Я тобі, старий, казав, не гарячись!

— Добрий піп до могили вчиться,—погодився притихлий Телешов.

Коли Гіяцинтов увійшов, щоб спитати, чи може він повертати заяви, Телешов відразу ожив.

— Висівки відійдуть, чистеньке лишиться,—сказав він, як і раніше вперто.—Я робив так, як мені було сказано в районі.

Вирішили зачекати на Дронова й тільки тоді скликати осередок. Фомін зник ще вранці. Комолін сказав, що біля сільради збирається народ.

Іполітов присадив його. Заявив, що ніяке зібрання одноосібників дозволене не буде. Він запропонував надвечір зібрати партійців і комсомольців озброєними, щоб вночі вилучити всіх призначених для виселення глитаїв, бо треба їх покищо ізолювати.

Комоліна призначили на начальника збройного загону.

Дронов лишався біля комсомольців, доки не виорали перший квадрат. Хлопці працювали дружньо. Вічкуткін був за керівника. Дівчата після кожного повороту обчищали з лемешів налиплу грязюку. Погляд Дронова спинився на Саші Фоміноеві. Той, розчервонівшись, впевнено йшов за плугом. Одну мить Дронову схотілося покликати його до себе й розпитати про все. Але не знайшов у собі сили порушити хід роботи.

Дронов вперше бачив оранку. Тепер тільки зрозумів, яка це складна й важка праця. Коли один з плугів зіпсувався, він відчув біль і занепокоєння. Хлопці поклали, що лишаться в полі, а в завтрашньому виїзді від їх братимуть

участь Вічкуткін і Балашова, що сьогодні ж повернуться на село.

Коли Дронов залишив своїх молодих товаришів, у казані вже варилася каша, і четверо хлопців робили курінь.

Дронов щось на другу годину приїхав у село. Дорогою раз-у-раз зустрічав мужиків і бабів групами й по-одному. Коли наближався, балачки притихали, й селяни мляво вітали його.

Дронов направив свого коня до сільради, де перед будинком і в дворі чорнів великий натовп. Дронов зупинився. На верхній площадці ґанку, з боку двору, стояла ніби президія. Знизу натовп жваво подавав репліки.

Дронов зараз же побачив Фоміна. Поруч його стояв Шишакін, що його Іполітов мусив був затримати в справі Топкіна.

— Що тут робиться?—подумав він і під'їхав ближче.

На нього ніхто не звернув уваги.

Шишакін кричав:

— Ім'ям ради, громадяни, ніхто не може чинити беззаконство.

— Правильно,—вторували звідусюди.

— Хіба я винен, що їхній комуніст напився ,як свиня, і загубив коней і крам?

— Притягти їх!

— А ти де був тоді?

В Дронові піднімався ранішній настрій.

— Що тут робиться?—крикнув він Фомінові.

Усі обличчя повернулися в його бік.

— На вимогу громади я звільнив Шишакіна і решту. За їх громада ручиться.

— А ви? Ви ручитеся, товаришу Фоміне?

— Він у нас за головного!—кричали звідусіль.

— Відповідаю,—сказав Фомін і відвернувся від Дронова.

— А хто дозволив збори?

— Рада дозволила.

— А ви це погодили з ким слід?—промовив Дронов загрозливо. Натовп загарчав.

— Усе треба погоджувати... побалакати... де слід... А ми свої права боронимо... Дайте насіння, землю! Не хочемо в колгоспі бути! Годі дурня клеїти!.. Силують!

— Про все вирішить управа.

— Товаришу Дронов,—сказав Фомін, коли раптом настала тиша.—Щодо насіння й земельного фонду, колгосп без ради не правомочний рішати.

— Фоміне...

— У мене є телеграма,—і він показав папірця.

Коли через голови людей йому передавали телеграму, Дронов помітив на призьбі старого Бахорева. Поруч його сидів якийсь гладун... Не зводячи своїх котячих очей з Дронова, він щось шепотів Бахареву.

— Ага, от у чім сила...

З тексту телеграми, підписаної Спіріном, видать було, що Алешино само запитало район, і Спірін давав про це загальні вказівки.

Дронов хотів сховати телеграму, але Фомін попрохав її назад. Не хотівши опинитися в ніяковому становищі, Дронов віддав її, повернув коня й поїхав на квартиру.

Його гостре вухо впіймало кілька глузливих вигуків. Йому було ніяково.

Дронов зрозумів дворучництво Фоміна, але не міг покищо вгадати, яку той має мету.

Перед домом на нього чекали троє. Дронов здалеку впізнав довготелесого Ленькіна. Той спинив коня й люб'язно допоміг Дронову злізти.

— У нас є про що з вами побалакати.

Увійшли до кімнати. Дронов замкнув двері. Гості посідали.

— Ми втрьох,—сказав Ленькін, вказуючи на Васюкова й Ананьїна,—прийшли до вас. Михайле Івановичу, заявити, що бажаємо записатися до колгоспу.

— Так, запишемося,—повторили обидва.

— Ми ознайомилися з статтею товариша Сталіна і визнаємо, що політика повернеться на правдивий шлях,—сказав Ленькін.

У Дронова здивовано розкрились очі.

— Ви тому й прийшли?

— Саме тому,—потвердив Ленькін,—крім того, ми знаємо, що глитайня аґітує й баламутить народ.

— Правду каже,—сказав Ананьїн.—А щодо статті, треба зробити...

До кімнати червоною цеглиною влетів Кирка. Відразу почав тягти Дронова на осередок. На свій подив Дронов знайшов Фоміна на осередку.

— Розігнав їх,—сказав він, звертаючись до Дронова.— А ви, Михайле Івановичу, зробили помилку.

— Я?—очі Дронова сипали іскри.

— Так, коли народ гуде, не слід на його тоді покрикувати. До мужика треба вміти підходити.

— Телеграму ви посилали Спірінові?—гостро перебив Дронов.

— Це справа Медведєва,—нахабно вадкараскався Фомін, передаючи телеграму Дронову.

Осередок ухвалив, що протягом ночі зберуть «шкідливих». Комолін складав список, почуваючи себе в своїй стихії.

Дронову все це здалося зайвим, і від голосування він утримався. До резолюції в справі Топкіна навіть не прислухався.

Вирішили, що тим, хто вийшов із колгоспу, видадуть майно і насіння, згідно з статутом. Під земельну ділянку для одноосібників здогадно виділили обліг за миколаївським шляхом.

Дронова опанували погані передчуття. Він стояв біля вікна і вдивлявся в сутінки, що дедалі густішали. Почував, що десь допустилися помилки, але боявся про це зараз думати.

LVIII

Наташа прокинулася. Серце їй здригнулося, як підстрелений на бігу заєць. Підняла голову. До неї донеслися уривки якихсь звуків, чиїсь голоси...

— Що трапилось?.. Де Мишка?—Швидко одяглася. Вийшла на ґанок. У Блошиних було світло, очевидячки, і їх теж розбудило щось надзвичайне... Відчинились двері, й показався Блошин. На ньому було накинуте пальто, з-під якого виднілася білизна. На босих ногах шльопали калоші.

— Що трапилось?—спитала Наталя Миколаївна нервово.

У Блошина заклацали зуби. Горло стискала спазма. Він хрипло сказав:

— Наталю Миколаївно, може повстання?

— Пов...?

Наташа чула витук Блошина, але навіть не повернулася.

— Куди ви, в таку темряву, грязюку, а може й небезпечно...

— Куди іду?..

Наташа не бачила грязюки; де траплялися сліди, вона скакала, як гірська кізочка, але були місця, де доводилось чіплятися за паркани, м'яко, по-кошачому...

Хвіртка у Фоміних була відчинена.

— Чи вдома? Чи живий?

На ґанку нікого не було. Вхідні двері відчинені навстяж. На столі стояла пригашена лямпа.

Наташа зупинилася біля дверей Дронова.

— Дронов, Дронов... Мишка...—Тільки зараз помітила, що не має голосу. Вона натиснула ручку, увійшла. В кімнаті темно. Вона прислухалась. Ніяких звуків, крім шаленого стукоту її серця. Потім її вухо піймало легеньке хропіння. Швидко підійшла до ліжка, простягнені руки наштовхнулися на обличчя сонного.

— Мишко, Мишко...—трусила вона його.

— Хто такий?

— Дронов, вставайте... Скоріш. Я тут... Наташа...

— Нат...

— Тихше, одягайтесь скоріше, в селі щось трапилось. Одягайтесь, не питайте...

Дронов швидко одягся й запалив свічку. Його вуха теж вловили якісь незвичайні для алешинської ночі звуки.

Раптом хтось ударив у церковний дзвін.

— Пожежа, чи що?

— Може бути,—стямилась Наташа.

Мишка схопив револьвера і вийшли.

Сумні осиротілі удари дзвона ще кілька хвилин будили тишу... Несподівано обірвав їх тупий, крихкий постріл...

— Що таке?

— Мишко, скоріше біжімо!...—Пробігли вулицю. Подекуди зустрічалися людські постаті, і все чутнішав, наближаючись, галас. Ніде жаден відблиск світла не прорізував оксамитну ніч.

Почулись голоси. Вони зупинилися. Кроки, що місили грязюку, наближалися...

— Сюди, сюди, скоріш!..

— Ну, ну, братишки, тільки в порядку. До церкви біжіть, впіймайте поганця!

— Бахорев старий,—шепнула Наташа.

— Пристрелю,—кинувся Дронов.

— Ні, не треба, Мишко, спочатку до телефона.

Дронов міцно притис Наташину руку.

Машин уже був на ногах, але світла не запалив. Вовтузився біля телефона.

— Апарат не працює, товаришу Дронов. Десь, мабуть, зрізали провід.

Знов на вулицю. В напрямі, звідки йшов галас, знімався жовтий відблиск полум'я, що раз-у-раз більшало. Тримаючи одне одного за руки, обидва топнуть у густім мороці.

На завороті Дронов раптом рішуче повертається до Наташі, міцно її цілує... і випускає її руку. Голос Наташі трем-

тить, але вона не кричить, не говорить. Тільки з розпачем прислухається, як хлипають, віддаляючись, його кроки.

Зупинився, прислухався і знову кинувся вперед.

Перескакує канаву й стикається з усієї сили з якимсь чоловіком, що, вириваючи тисячу проклять, валиться просто в грязюку.

Дронов мчить далі. Із поріділої темряви галопом вершник. Дронов пізнає Іполітова.

— Іполітов, гей, стривай!—Але той навіть не обертається і мчить далі по морю грязюки. За кілька хвилин чути, як копита вибивають тупіт на сухому, високому місці.

— Невже втік?—рука на револьвері, простує далі в напрямі голосів. Хтось тягне в темряві корову. Ось виблиснули білі груди телят. Ведуть коней. Двоє тягнуть щось важке.

— Корів розтягають... Може вже збили замок з інбару... Та що ж діється?—Тривога роздирає груди. На повороті до провулка сівалка зчепилася з возом, гримлять залізні частини, щось тріщить, крик, ревіння волів. Він уже тут.

З протилежного боку вулиці дивиться на двір. Ворота розламані, і в дальшому кінці іскриться вогонь. Хтось стоїть обіч, щільно.

— Що тут трапилось?—питає він у тіні.

— Комуну ховають, не бачиш хіба...—Хтось над його вухом голосно сміється.

— Гадали комуністи, що як і раніше живемо, що все можна...

Кидається вперед. Через вулицю. Він уже в дворі. Бачить, що горить не корівник, а кинута в кутку двору купа соломи. Якраз там, де стоять машини.

Світло вогню розкидує силу моторошних тремтливих тіней, а навкруги стогоном стоїть галас.

— Інбар цілий,—промайнуло в мозку.

Боротьба точилася біля машин. Першим помітив він Ленькіна. В руках у того блиснуло щось, і з виттям падає якийсь чоловік. Потім пізнає коваля. Він звалив когось, і зараз чо-

ловік, маленький на зріст, простує на Прошку з величезним дрючком.

Дронов націлився. Лунає постріл, що примушує людей розбігтися.

Клименко ревів:

— Дронов, сюди...—Мишка кинувся до нього, але в цю мить збоку його наздоганяє якийсь чоловік, удар приходиться в плече. Не помічаючи болю, Дронов посувається вперед. Але раптом спотикається й падає. Хтось на нього навалюється. Ліву руку пронизує гострий біль. Визволивши праву, Дронов пробує відбитись. Ручка револьвера встромляється у щось м'яке. Він уже на ногах і, ще не зробивши кроку, встигає ударити лежачого. Бійка починається з новою силою. З боку воріт ідуть люди, і Дронов чує, як Клименко, впізнаючи з голосу своїх, ставить в ряди все нових і нових бійців. Вогонь високо скидає полум'я, і в його світлі Дронов бачить важку людину, що з великим дрючком іде просто на нього. Дронов простягає уперед руку з револьвером і, втрачаючи свідомість від разючого удару по голові, чує свій постріл.

LIX

Дронов сидів на низенькій лавочці у внутрішній кімнаті в хаті Клименка. В сусідній кімнаті чувся гомін і тупотіння людей, що входили й виходили. Щойно тут була Наташа, перев'язала йому голову. У вухах гуде. В очах безладно миготить... Оля, ковалева дружина, напуває його гарячим чаєм. Все тіло вкривається потом, і з кожним новим ковтком він чує, як сила повертається до нього. Клименкова дочка, чепурна дівчинка, з великими здивованими очима, в подертих повстяничках, здорова, кругла, дивиться на його замотану голову. В пильному погляді дитини він читає цікавість і почуває, що пов'язка велика й смішна. Дронов повільно насилу посміхається.

— Ти червоний?—питає дитина серйозно.

— Що таке?—(ледве чує свій голос).

— Ти червоний?—питає вона вперто.

— Так.

— Тебе хто побив?

Дронов не знає, як відповісти, не розуміє.

— Тебе білі побили?—питає вона знову.

— (Ага, білі). Так, вони.

— А ти їх бив?

— Бив...

— А вони побігли?

— Побігли.

— А коли повернуться назад, ти знов з ними битимешся?

— Битимусь.

— Вірко, іди звідси. Не бачиш, що дяді голова болить?

Дівчинка відсторонилася ледве-ледве, на дитячий крок. Але очі її втупилися в Дронова.

Мати виходить у справах.

В кімнаті зараз нікого немає, крім їх обох.

— Білі погані?—питає дитина знову.

— Поганючі.

— А ти червоний? Ти гарний, дядю. Я теж червона і битиму поганих білих. Не бійсь ,ми їх проженем далеко з татом. Його бояться білі. Ти ось білих не боїшся?

— Ні.

— Я теж ні. Червоні не бояться білих, ніколи. Я теж не боюся. Візьму дрючок і дам їм такого...

До кімнати увійшло кілька чоловік. Вони принесли з собою галас і життя. Дронов подивився на їх. Коваль посміхається йому. Входять Ленькін і Захар, біжить Кирка і відразу до нього.

— Ну, як себе почуваєш?

— Не знаю.—Пробує встати, але не може відразу.

— Удар не загрозливий, прийшовся трохи збоку,—говорить підбадьорюючи Ленькін.

Заходить Ананьїн, потім коваль і Наташа.

Дронов одшукує її очима, робить крок до неї. Йому хочеться розповісти Наташі все, що промайнуло у нього в голові, коли він розплющив очі й першою побачив її. Простягаючи руки вперед, він тільки зараз помічає, що вони забруднені кров'ю і гноєм. Тепер він розуміє, чому чай дхнув гноєм.

— Іди, помий руки,—сказала Наташа, виводячи його з кімнати.

Був ще світанок.

Від дотику холодної води, від свіжого легенького вітерця, він почув себе бадьорішим.

— Ти дуже багато крови втратив,—говорить Наташа і дивиться на нього. Вона бліда. Очі ніколи не були так ніжні.

— Я втратив...—він навмісне повторює її слово, з яким вона звернулась до нього на «ти».

— Так, у тебе багато носом крови йшло. Добре, що Топкін тебе звідти видер, а то зовсім роздавили б.

— Мене?

— Ну, звичайно, сподіваюсь тоді відомо, що тоді здорово по голові дали?

— Це знаю, але хто?

— Там було багато народу. Клименко говорить, що тебе Микола Мітькін вдарив, але ти теж не лишився в боргу.

— Та він же член колгоспу?

Із хати крізь напіввідчинені двері чути було голоси.

— Дронов, іди уже.

Увійшли. В кімнаті зараз бачив усе ясно. Захар підійшов до нього і, торкаючись тремтячою рукою до його ліктя, сказав:

— Мишко, дуже голова болить?

— Не болить, тільки туманіє.

— Бо втратив крови багато.

— Пий ще чайку.

Біля стола стояв незнайомий чоловік. На його військовім кашкеті не було зірки. Шинеля без нашивок, на поясі висіла новенька кобура револьвера.

Забігає Вічкуткін. У нього в руках військова ґвинтівка, вигляд бойовий.

— Товаришу Антонов, люди готові,—рапортує він.

Перед очима Дронова за спітнілими шибками вікон промайнули шість силюет озброєних людей.

— Ну, товариші, обміркуймо справи. Мені ніколи тут довго сидіти. Треба Бахоревих помацати,—потім, повернувшись до Дронова, подає йому руку.

— Я з районної прокуратури, Антонов. Учора ввечорі приїхав,—не було часу зустрінутися, а тепер у мене нагальні справи.

— Ми підемо до колгоспуправи.

— Я теж гадаю за годину там бути,—каже Антонов.

Вирушили. Антонов із трьома озброєними звертає в провулок. Триста коротких кроків з двома зупинками робить Дронов, але, не дійшовши ще до управи, відмовляється від провожатих.

— Тобі б краще полежати, Мишко,—пропонує Кирка.

— Ні,—заперечує Захар,—витримає. Ми всі швиденько... А, по тому вже хай відпочиває.

В управі багато народу. Обличчя цікавляться, співчувають.

У кімнаті голови Дронов відкриває збори. Наташа бере папір і сідає за протокол. Дронову ще не ясно, про що мова мовитиметься.

— Порядок денний, товариші?

Ленькін просить слово.

— Дозвольте, товариші, хоч я й безпартійний. Але становище таке. Я гадаю, що спершу, для ясности, треба формально визначити, яке становище. Одне слово, глитайчики пішли тузом, а вийшла дуля.

Сміялися. Самому Ленькінові теж порівняння стало до вподоби. Заховав під вусами задоволену усмішку.

— Правильно кажу?—спитав він.—Як я сказав, вони гадали—напруть, розтягнуть монатки, та й кінець колгоспові. Але спізнилися трохи. Я про їхні витівки ще позавчора знав.

— Чого ж мовчав?—бовкнув коваль.

— Прийшла пора, от і сказав.

— Правда, ти до мене перший прибіг.

— Навіщо, гадаю, баламутитись передчасно, може все це балачки самі. Та крім того, я ж не був ще членом колгоспу. Як подивився я на ці діла, догадався, що пора. Хотів товаришеві Дронову сказати, але Кирка його потяг із собою.

Виявилося, що вчорашні нічні події не було просто бійкою.

Спочатку, ще багато, навіть із бідняків, були на боці глитаїв, але потім непомітно кожний знайшов своє місце, свою сторону. Все якось визначилось після приходу Дронова.

Перша сутичка сталася біля центральної колгоспної управи, де стояли машини. Потім натовп перекинувся на Шишакінський двір, звідки почали виводити худобу. Дві сівалки були вщент розбиті. Більшість худоби вдалося повернути назад. Вона блукала по вулицях, і ніхто не наважився її загнати на свій двір. Коло цього поравсь Топкін. Коли глитаїв вибили із козьмінського двору, вони кинулися до району Топкіна. І тут їхньою бойовою девізою було—

— Бий і ламай усе, що під руку трапиться.

Пробували підпалити велику стайню, але злочинців піймали на місці. Встановили, що великий інбар був политий таоом на рогах, очевидячки, підпалити не вистачало часу.

Підчас бійки Фоміна ніхто ніде не бачив, але штабом нападу була сільрада.

На селі знялося велике обурення, і настрій справді тільки зараз починав розпалюватись.

Сьогодні вранці коваль зустрівся з Фоміном, який похмуро сказав йому:

— Політика насильства звела колгосп нанівець. Доброго чекати не доведеться. Треба повернутись до одноосібного господарства.

Між пальцями Наташі весело скакав олівець.

Коваль підсумовував те, що сталося.

— Вчора увечорі, коли стемніло, до центрального будинку колгоспуправи, де була скупчена значна частина майна, підійшла група людей. На протести чергового вона не звернула ніякої уваги. Ворота розчинили силоміць. Почали виводити корів та коней і розтягати все, що під руку трапиться. Плуги викидали на вулицю. Чергового Фастовцева, який протестував, збиралися бити, і він утік. Прибіг до Ленькіна, збудив його, і той, схопивши шаблю, відразу ж прибіг. Потім один по одному в абсолютній темряві почав збиратися народ. Прибіг Клименко, люди почали боронити лад, і почалася бійка, що тривала мало не до самого ранку.

Серед тих, хто нападав, виявилося сім поранених, колгоспники теж зазнали шкоди: Думі зламали руку, Васютіна хтось у спину штовхнув ножем, Дронова вдарили по голові. На смерть не поранили нікого ні з тої, ні з другої сторони. Постріл Дронова поцілив у ногу Миколі Мітькінові. На сполох задзвонив Саша Фомін. Постріл його не зачепив, коли не рахувати кількох шротинок.

Комсомольці у всьому брали якнайактивнішу участь. Почувши дзвін, вони помчали кіньми в село. Вітчуткін доповів, що від Саші Фоміна він узнав, ніби перед трьома днями в їхньому домі була нарада рідні, де ухвалили, що перед самим виїздом у поле всіх заможних і тих, хто був із ними заодно, вивести з колгоспу й тим зірвати сівбу.

Коли увійшов Кирка (Дронов не помітив, як той зник), усі голови повернулися до нього.

— Як дружина?—спитала Наташа співчутливо.

— Ніяк. Погано,—махнув Кирка.—Маячить ще. Полегшало ніби трохи, недавно стямилась і нас упізнала. Отож, сповитуха гадає, що мозок не пошкодило.

Дронову нашвидку оповіли в кількох словах: коли Кирка втік на бойовище, до нього на квартиру вдерлася група глитайських бабів. Його дружину, що вже була на дев'ятому місяці, за волосся витягли на вулицю, кинули в канаву й побили. Усе в хаті геть поперевертали. Машину до шиття, на якій працювала Писаренкова дружина, розбили вщент.

— У чужу чату залізли, голодранці...

— На ліквідованому ліжку втішаєтесь...

— Босото ледаща...

— Глитая розглитаїли, а самим поглитаїтись.

— Краще спалю, ніж їм дурно давати.

Колгоспуправа вселила Писаренка в порожній карташовський будинок. Глитаям це було, як сіль ув оці. Писаренкова дружина від побиття й усього пережитого народила мертву дружина й занедужала на породильну гарячку. Кирку дуже вразило це все. Він якось аж почорнів.

— Нам у їх треба вчитися,—сказав Телешов.—Учитися ненависти. Ось вони знають, що таке насильство. Ох, якби їм дати волю! Вони б нам показали, де раки зимують... а ми тільки розслинюємо...—і старий із люттю плюнув, але чомусь засоромився й чоботом витер плювок.

— От діла,—зідхаючи сказав Коваль.

І ці прості слова прозвучали в ушах Дронова значніш і глибше від усіх попередніх.

— Це ще не кінець,—крикнув Телешов.—Ми теж не відступимо від програми. Моя пропозиція—лишитися при наміченому пляні. І коли не сьогодні, так завтра неодмінно треба вийти в поле.

— Правильно,—погодився Писаренко.

Наташа вперше звела очі.

Дронов попрохав уваги.

— Я проти,—сказав він.

— А яка твоя пропозиція?

— Треба скликати сьогодні ж загальне зібрання колгоспників і замість будь-яких балачок прочитати статтю Сталіна й зважити потім усе, що в нас є.

— От що треба!—вигукнув Клименко.

Очі Захарові розпалилися широким вогнем.

— Дуже треба,—сказав Ленькін,—хоч я й безпартійний.

— Голосувати.

Одноголосно ухвалили пропозицію Дронова. Увійшов Антонов.

— Пробачте,—сказав він поквапом.—Маю пропозицію до порядку денного.

— Просимо.

— Дуже можливо, що багато з тих, хто почувають себе винними в нічних подіях, надумали втекти, щоб уникнути відповідальности. Тому було б дуже бажано зорганізувати тимчасову сторожову охорону, при чому, якщо можна, більше кінних.

— Ленькіна, він цю справу знає.

— Узяти шляхи під догляд.

Негайно призначили Ленькіна на начальника сторожової охорони. Він уже знав, де можна знайти людей, коней і лаштунок і з очевидною радістю погодився на це призначення. Хутко встав і вже від дверей сказав:

— А знаєш, товаришу Дронов,—твій револьвер ще в мене.

— Гаразд,—кивнув Дронов.

— За годину перша зміна буде на місці.

Антонов кивнув стверджуючи й звернувся до зібрання.

— У нас тут усі партійні?

Наташа встала.

— Товаришко Корнілова, ви лишайтеся, ви в нас своя людина. Те, що я зараз скажу, до певної міри таємниця. Між іншим, хоч це до справи не стосується, але не можу не сказати. Добре ви, товаришу Дронов, упоралися з старим Бахоревим. Вряд, щоб він лишився з оком..з правим...

— Я,—і Дронов подивився на руку, де темніли глибокі

сліди скаженого укуса, заховані зараз під жовтими плямами йоду.—Ну нічого, і одноокцм чортом гарний буде.

Сміялися.

— Так, от, любі товариші,—казав далі Антонов і поклав на стіл два листи.—Я сьогодні у Бахорева зробив трус і знайшов ці два листи. Але це ще не все. Разом, на нашу думку їх мусить бути дев'ять штук. А ви знаєте, хто їх посилав Микиті Бахореву?—Граф Щербинський, генерал від кавалерії.

— Та невже, а казали, що він уже давно здох...—здивовано промовив Телешов.

— Не здох, як бачите, живе в Празі й навіть підтримує жвавий зв'язок через якихось московських, ленінградських, ростовських знайомих із колишнім своїм унтером. Москальову, що в його я сподівався знайти решту листів, пощастило втекти. Але є ще одна пропозиція...

Антонову розповіли про ухвалу щодо дальших заходів. Він цілком приєднався до пропозиції Дронова.

Коли піднялися, Антонов, сміючись, сказав:

— Приїхав працювати, а потрапив на весілля.

LX

На загальному зібранні Дронов сам читав статтю Сталіна і знаходив для себе нове й нове. Ці прості, одверті рядки здавалися йому як влучний постріл.

Церква захряслa вщерть, як ніколи.

Навкруги обличчя, як ряд соняшників, дивляться на Дронова. Опустивши газету, поправив на голові незручну пов'язку.

— Зрозуміли статтю, товариші?

— Зрозуміли,—гриміла заля.

— Одне слово, товариш Сталін не пише так, як це поширювали на селі глитаї. Не пише, що непотрібний колгосп, і що кожний господар, який себе поважає, повинен вийти з нього, щоб лишилась сама біднота.

— Ні!

— Одне слово, товариш Сталін не пише, що глитаїв треба лишити на колишніх місцях, на колишніх землях, а якраз навпаки... Та, проте, треба, товариші, признатися з більшовицькою одвертістю, що багато з того, про що мовиться в статті товариша Сталіна, справді для нас, алешинських колгоспних діячів...

Він зупинився на мить і помітив, як розквітає соняшникове поле в залі.

— Нам, товариші, більшовикам, нічого бундючитись. Наша міць у тому, що ми не лякаємось ворога і не боїмося признатися в своїх помилках. І ми, колгоспні діячі, що тут сидимо проти вас, допустили цілу низку істотних помилок: кваплівість, захоплення цифрами, а проте, все це дрібниці. Головну помилку зробили ми, не прочитавши вам цю статтю відразу, а саме в той день, коли її одержали. Гадали відкласти на два-три дні, але ворог скористався з цього і посіяв між нами те непорозуміння, яке ледве не змішало наші лави.

Спочатку то тут, то там, а потім все сильніш, почали плескати, і оплески перейшли в овацію.

— Здорово, Дронов!

— Молодця, Михайле Івановичу!

— Браво, більшовики...

— Де Іполітов?

— Комолін утік з колгоспними кіньми.

— За Комоліна мова буде пізніш,—крикнув Антонов,—а товариш Іполітов сьогодні вночі покинув село.

— Покинув...

— Його покинули.

— Утік, наволоч!

— Покищо телефон не працює, і через те нічого не можна зробити, але про їх не забудемо.

— А Москальов де?

— Одна компанія.

— Товариші, про це пізніш, потім, а зараз давайте до діла. Над полем пече сонце, земля сохне. Ми сьогодні порушили

намічений плян. Я не хотів виїжджати, вести за собою військо, яке не знає, за що воює.

— Правильно.

— Тому, за статтею товариша Сталіна і за постановою нашої управи, ті, хто не хотять лишатися в нашому колгоспі, нехай ідуть, а ті, хто непохитно рішили йти шляхом соціялізму, нехай перереєструють себе негайно.

Соняшникове поле скуйовдилось вітром. Голови хитаються. Повзе непевний шепіт. Антонов прохає слова.

— У мене, як у представника прокуратури, є одне повідомлення до громадян Алешина. З даних зробленого мною труса у громадян Бахорева й Москальова, а також допитом, встановлено, що сьогоднішні нічні безладдя мають безпосередній зв'язок з листуванням цих громадян з білими ворогами, що живуть за кордоном. Ці громадяни діяли за вказівками графа Щербинського. Вони мали на меті підрив радянської влади й встановлення колишнього ладу. Бахорева, Шишакіна, Болдиреву арештовано. Позавчора в Бурній арештували тутешнього господаря Савушкіна, який намагався одержати дванадцять тисяч карбованців із щадниці й поводився підозріло. Виявилося, що ці гроші належать Бахореву й Москальову.

Дронов помітив, що Марія Микитівна, яка сиділа в останніх рядах, піднялася й крадькома вислизнула з церкви. Зібрання жадібно всотувало в себе сенсацію.

LXI

Люди з обважнілими головами й помутнілими почуттями покинули зібрання. Серцями вони відчули дроновську одвертість і щирість осередку, але лякала велика воля.

Фастовцев, мужик розумний і поважний, так і сказав Клименкові, якого прилюдно зупинив на ґанку управи після засідання:

— Виходить, паніка буде, коли людям не пояснимо...

— Чого пояснювати, все ясно,—ухилився Прохор.

— А пригадуєш, Прошко, коли нас в 19 році біляки притиснули до Чари й наш загін пробився через плавні та болота на той берег... і там, коли ми наскочили на засідку,— пригадуєш, люди як забузили—ледве паніки не було.

— Ну, пригадую,—сказав Прохор роздратовано,—він ще не знав, до чого веде Фастовцев, нагадуючи жорстокі дні тодішньої боротьби.

— Пригадуєш, ти вивів тоді сімох на крутий берег і сказав:

— Стрибайте, добрі люди, ваша воля, а коли не схочете, лишайтеся тут, на березі. Ми з вами подолали й болота і кручі. Все те, що вас зв'язує з минулим, лишилося на тім боці. Коли схочете, стрибайте назад. Воля ваша піти з нами далі в нетри невідомого... Ми піонери нового життя... І так зараз...

— Зараз іще гірше,—згодився Клименко й замислився. Вподобалося йому те, що Фастовцев так до речі сказав. Нічна бійка лишила глибокий слід в настрої села. Тепер тільки було видко, як поділялося Алешино на два нерівних табори. Поки воювали словами, прикладами, люди недосить чітко розуміли своє становище, але подія ночі з дрючками, сокирами, колами поставила на місце усіх. Глитаї лишилися в катастрофічній меншості. Більшість середняків, що з початку бійки показувались то тут, то там, до ранку приєдналися до Ленькіна, Ананьїна й Клименка.

Ті ж, хто зовсім не брали участи, міцно позасували свої ворота. Ця нічна сутичка не була престольно-святковою п'яною бузою, а виявилася як наслідок клясових суперечностей. Це всі добре почували. Але боротьба не була ще закінчена, і це також було ясно всім.

Вдень Фомін зібрав тих, хто вийшов із колгоспу, і в сільраді влаштував зібрання. Народу було й тут чимало. Туди зайшов старий Телешов і мовчки слухав виступи. Лаяли колгоспуправу всіляко: аристократією, панами, начальниками. Здавалося, те, про що говорилося на сьогоднішніх зборах колгоспників, і тут підказало найбільші кривди:

— Примусовий запис до колгоспу..

— Закриття базару...

— Утримування 65% стороннього заробітку...

— Молоко...

— Свині...

— Усуспільнення овець і дробини...

Але найбільше хвилювали—

— Земельна ділянка і насінньовий фонд.

Фомін поводився тактовно. Він не раз повторив, що був до сьогодні членом колгоспу, що не стільки район, скільки округа винна в тому, що посилювано темп, але тепер, маючи статтю тов. Сталіна, він сам бачить, що до колгоспу він вступив нерозважливо і через це він уже послав туди заяву про вихід із своєю родиною.

— Ми тебе й без того виключили б,—бовкнув старий Телешов.

Але Фомін навіть не звернув на його уваги, він відчував свою силу.

— Найголовніше, громадяни, бути готовими до сівби. Це наш обов'язок перед державою. Тому коней, волів, плуги та інший реманент ми мусимо одержати від колгоспу сповна. Доможемося перерозподілу земельних ділянок, а насінньовий фонд розподілимо за паями.

Фоміна, Коленкіна і Сливку обрали до комісії. Сливка противився: він сам не знав ще, чи він колгоспник, чи одноосібник. Зібрання вибирало Сливку як такого, що «потерпів» за політику.

Перед закриттям зборів Телешов попрохав слова:

— Хто добровільно схоче вступити до колгоспу—шлях відкритий. Два дні є, щоб поміркувати. Позавтра колгосп виїжджає на поле.

Настрій мінявся. Люди бентежилися. Їх підкупала щирість старого. Вони були ще зачаровані Дроновським виступом. Дронов учора ввечорі не обіцяв золотих гір. Він крикнув людям, що вже виходили з церкви:

— Знайте, громадяни, що труднощі ще попереду.

Базар дозволили ще вчора; вранці баби виходили, балакали.

Багато поїхали з продуктами до Чари. Ті, в кого надто багато відлічили з стороннього заробітку, дістали ордера до скарбника. Бридливе, підозріле ставлення до одноосібників зникло, а про комуну Дронов категорично заборонив навіть згадувати. Було зрозуміло, що саме це й лякало.

— Що я робитиму тепер із одною конякою?—думав однокінний.

— Хоч би не читали цієї статті...

— Наробили помилок, а тепер нам кажуть: громадяни, хто як хоче; а я, наприклад, хочу лишитися в колгоспі, та боюся. Не розумію, навіщо це людину лякати...

Тепер їм було видко, що зроблені помилки не мають нічого спільного з основною метою колгоспу. Ці провали, незвичність і незрозумілість настроїли алешинців проти самої ідеї колгоспу. Стаття Сталіна з усією її щирістю сказала їм:

— Товариші, побалакаймо одверто.

Легко казати, але подумати треба. Тяжкувато бідному селянинові, що в нього ще не закінчені рахунки з минулим життям. Аджеж не може він прийти з тим, що винен дванадцять пудів зерна. А звідки він поверне?

Аджеж не може він прийти з тим, що їздить до міста і заробляє червоненьку, другу, а в колгоспі як із цим бути, він не знає. Не може прийти з тим, що баба ночами спати не дає, все плаче, щоб він вийшов із колгоспу. Або з тим, що його дорослий син ніяк із колгоспу не виходить, і через це доводиться ламати все господарство. А в другого—дівчина вперлася й теж не хоче колгосп кидати.

Правда, йому тепер ясно, що хати його ніхто не забере, що городи належать бабам, що справа з коровами розв'язалася, а про курей, баранів, поросят і мови не може бути. Це все ясно, навіть цілком ясно.

Цього ранку після великого зібрання (небо, як шовкове шатро з золотими бризками) двісті двадцять дворів вийшло з колгоспу, на половину дня число виходів досягало трьохсот сорока, а надвечір—трьохсот дев'яноста сімох.

Гіяцинтов приймає й реєструє заяви. Старий похмурніє і робиться уїдливим. Він з настороженою ніжністю дивиться в обличчя голові, і, коли Дронов питає про число виходів, дає закручуваті відповіді.

— Знаєте, любий товаришу, людина народжується на півдорозі між ваґіною і анусом, тому вона все своє життя не може позбутися бруду цього місця.

Він бачить, що до Дронова не доходять ці слова, і досадливо махає рукою.

— Проте, ви, більшовики, справжні ідеалісти.

Дронов не розуміє складних фраз старого, але бачить, як зростає купа заяв...

Уся управа цілий день на ногах. Передивилися нанову плян роботи й остаточно призначили на позавтра день виїзду.

— Якщо навіть двадцять господарств лишиться, однаково колгосп буде.

Старий Телешов ображено мурмотить.

«Свердловці» стоять усі, як один, навіть Катушкін забрав сьогодні назад свою заяву.

За день чимало новин. Кажуть, Антонов декого запрошував до себе.

Надвечір біля сільради товпиться народ. Покищо арештовано тільки сім чоловік. Листування Бахорева з графом Щербинським викликає щире обурення. За Москальовим послали в Бурну вершника. Телефон до вечора не могли полагодити.

Чимало балачок спричиняє поводження молодого Бахорева, що сам з'явився до прокурора і заявив йому:

— Женіть нас, глитаїв, звідси геть, ми тут шкідливі. Хочемо чи не хочемо, одна шкода виходить. Що раніше село нас здихається, то спокійніше буде.

Антонов попрохав усіх вийти, замкнув на засув двері й більше, ніж годину, просидів із Сергієм Бахоревим. Вийшовши, той попрямував до колгоспуправи, щоб розшукати Писаренка, до району якого він належав.

Писаренко заявив, що Сергій з колгоспу виключений, як глитайський елемент. Записку Антонова Кирка прочитав неохоче. Тільки коли втрутився Дронов, пом'якшав.

Опівдні полагодили телефон. Цілий день шукали в полі, де пошкоджено, дійшли мало не до Чари, але виявилося, що провід уміло зрізано на будинку пошти біля вікна, чого ніхто не міг підозрювати.

Майже під той самий час один із постів Ленькіна повідомив, що до Алешина з боку Миколаївки наближається якийсь кінний загін.

Ленькін негайно помчав назустріч. Не доїхавши на сто кроків, зупинився. Ленькін бачив, що загін складається щось із двадцятьох-двадцятьох п'ятьох кіннотників, озброєних (але як прийдеться) і навіть є (чорт візьми!) кулемет.

Ленькін, приклавши руку рупором, крикнув:

— Хто такі?

Із загону виїхав чоловік у шинелі й крикнув:

— Що у вас?

— А що мусить бути?

— Повстання є?

— Ніякого повстання немає, а ти хто такий?

— Ми чарські й ухабінські загони комунарів...

Ленькін, не кажучи слова, під'їхав до їх.

— Здорово, товариші, трохи спізнилися ви, ну, та нічого, тепер погостюєте в нас трохи.

Виявилося, що комунарів підняв, утікши, Іполітов і ніби з Бурної теж їде збройна експедиція—сто чоловік при двох кулеметах.

Коли кавалькада в'їхала в село, Дронов був на пошті й говорив із Кулагіном. Він щиро розповів про події й повідо-

мив про вжиті заходи. Кулагін терпляче вислухав його й наприкінці сказав:

— Молодець ти, Дронов. За ці два дня треба подіям дати спокійний хід. Справу Іполітова передали до контрольної комісії. Він заявив, що хорий. Загін ще не виїхав, негайно накажу розформувати.

Дронов договорився з секретарем, що про все важливе своєчасно доповість.

Коли Дронов вийшов з пошти, з двора на протилежнім боці вулиці з'явився Фомін, зайшов на телеграф і викликав Спіріна.

За півгодини одноокий Кузьма приніс Дронову записку. Машин писав:

«Фомін викликав РВК телефоном. Спірін відмовився з ним розмовляти, при чому заявив, що коли на селі все заспокоїться, будуть перевибори сільради і декого віддадуть під суд».

Дронов передав записку Наташі. Вона прочитала й усміхнулась:

— Цим разом йому нарешті довелося сісти між двома стільцями.

Вона передала записку Клименкові.

Кузьма розповів, що Фомін після розмови з Спіріном був червоний як рак і, виходячи, так грюкнув дверима, що з стелі крейда посипалася.

Дронов узяв записку в Клименка й сховав у кишеню.

— Передай товаришеві Машину, що все гаразд, і скажи, щоб і іншим разом він не забув повідомити.

Увечорі виходи припинилися. Коли вже зовсім стемніло, Кирка прибіг до Дронова на квартиру й сказав, що двадцять душ узяли свої заяви назад.

LXII

В комуністичному загоні знайшовся фельдшер, що подав першу серйозну поміч пораненим. До нього з'являлися дедалі нові учасники нічного бою.

З голови Дронова теж зняли пов'язку, і фельдшер потішив його.

— Коли б вдар був трохи міцніший, не обійшлося б без мозкового струсу.

— А так я ідіотом не буду?—жартома спитав Дронов.

Наташа засміялася.

— Ти й так дурненький, всі про це знають.

— А чому я збожеволів?—відбив удар Дронов.

Фельдшер зрозумів, у чому річ, і не брав участи далі в балачці.

Другого ранку загін покинув Алешино, під його вартою відряджено арештованих.

Між ними була Болдирева, у якої знайшли два графських листа і вирізку з білоемігрантської газети з статтею про оголошення хрестового походу проти рад.

Болдирева присягалася, що статтю вона, як неписьменна, не читала, але свідки заявили, що вона, показуючи їм статтю, сама розповідала зміст. Крім того, Болдирева під великим секретом «повідомила», що в Москві цими днями станеться переворот за безпосередньої участи великих князів і Варвари великомучениці.

Дронов рано вранці пішов до колгоспуправи. Фоміна вчора бачив тільки мимохідь... Дома хазяїн очевидьки уникав його.

Телешов пропонував Дронову негайно переїхати до нього, але той і слухати про це не хотів.

— Думаєте, що я боягуз? Коли все заспокоїться, я розплачуся з ними за все й піду.

Марія Микитівна поводилася, як і раніше, ходила тихо, варила смачно і, як завжди, була уважною до Дронова.

Коли загін виїхав, зміни в числах виходу з колгоспу були дуже малі. Управа переглянула список тих, хто виходив, і до прізвищ небагатьох господарів приписала—виключити остаточно.

В приміщенні клюбу Наташа об 11 годині зібрала жінок. Була неділя—весняний соняшний день. Народ за традицією

причепурився. Ніхто не працював, і жінки посунули до церкви. Ще вчора увечорі було видать, що баби відіграють чималу ролю в хитаннях загального настрою і що вони ще не зовсім звільнилися від лячного шепоту останніх тижнів.

Між заявами частенько звучало одверто:

— «Родина не хоче лишатися в колгоспі, і тому прохаю виключити».

— «Дружина й діти вимагають мого виходу із колгоспу, хоч я певен... Не хочу розбити родину».

Але все ж в районі Кирки був випадок, коли три мужика заявили, що підуть з родини, якщо баби пручатися не перестануть. Це все чимало налякало жінок.

Зібрання Наташі тривало до другої години дня. Не можна було далі тягти, бо господарки поспішали додому годувати сім'ю.

Спочатку зібрання Наташа недовго говорила про варварське становище жінок. Увагу й цікавість цієї бабської авдиторії вона спритно втягла в швидку голку теми й почала вигаптовувати прапор своєї промови.

Вони бачили свою нелюдську працю, важкі кулаки чоловіків, господарок-свекрух, своїх дітей живих і мертвих, яких вони ховали з полегшеними серцями. І гіркі сльози лилися над бабською долею.

Наташа не заперечувала, що все те, що наша пролетарська революція дала жінці, здійснюється покищо майже тільки в місті...

Потім вона вправним рухом потягла до себе мережу, закинуту на зібраних жінок, і сотні заховуваних, ніколи не висловлюваних бабських запитань були її здобиччю.

Жінки говорили, говорили, плакали, кляли свою темряву, обіцяли ставати в перші лави, а виходячи, обіймали її, цілували, називали голубонькою.

Після обід двісті сорок сім заяв узято було назад.

Надвечір цього ж таки дня управа колгоспу оголосила, що завтра вранці виїжджають на поле.

LXIII

Дронов вийшов із пошти. Він допіру телефоном балакав із районом. Секретаря цілком задовольнили і числа і події. Він визнавав, що виїзд на завтра призначено правильно. Попередив Дронова, щоб жадних перешкод, коли далі вступатимуть, не було, а тим, хто лишався одноосібниками, не відмовляли б у потрібній допомозі.

Незабаром по тому, як Дронов вийшов, Машина викликала Бурна й передала негайну довгу телефонограму—постанову ЦК партії, що цілком стверджувала всі статті товариша Сталіна.

Дронов дістав списані телеграфні блянки з перших рук (сам Машин приніс йому на квартиру).

Коли Машин пішов, Дронов почав читати, але не встиг ще він закінчити вступної частини, як у хаті знався галас.

— Не підеш, чортів син,—з комсомолу поганого випишу.

Дронов поклав папери на стіл. Це казав Фомін. Відповідь Сашину Дронов не чув, але голос Фоміна лунав усе гучніше.

— Сказав і по всьому. Ти ще не доріс сперечатися зі мною. Дам по шиї! Дзвонар!..

Балакали в сусідній кімнаті. Дронов підійшов щільно до своїх дверей і відразу ж почув тихі, але вперті слова парубка:

— А я їх не покину... І все...

— Тоді геть з моєї хати! Шпиків не тримаю!..

Зробилося тихо. Потім парубок знову став прохати, з чого, очевидячки, й почалася розмова.

— Батьку, востаннє прохаю дайте мені мою частку. Я не хочу з порожніми руками іти до колгоспу. Мені вже сімнадцять з половиною. Незабаром зможу сам, якщо схочу.

— Зачекай ще півроку. Багато зміниться за цей час.

— Значить, відмовляєте?

— Сказав, і край!

— Ну, тоді інакше віддасте!..

Мовчанка.

— Що, загрожуєш?—знизив тон Фомін.—Комуністам скаржитимешся, шпигуватимеш?

— І так усе роздзвонив,—сказала жінка в'їдливо.

— Ще не все сказав!

Почулося тупотіння ніг, дзвін розбитого посуду, розчинилися двері в кімнату Дронова, й туди вихорем влетів парубок. Дронов ледве відскочив від дверей.

— Добрий вечір, Олександре Степановичу, що трапилося?—спитав Дронов спокійно.

Фомін спинився. Він був дуже схвильований.

— Поганець,—промовив він, тяжко дихаючи.

Саша скористувався з замішання, вискочив у двір і побіг до задвірків, де за током гурчала розбухла Кожемячка.

Фомін повернув до своєї кімнати. Двері лишалися розчинені. Дронов бачив на обличчі Марії Микитівни смертельний переляк. Тепер він зрозумів, що тоді, коли він повернувся, дома ще нікого не було, і тому вони не могли подумати, що він у себе.

— На завтра, значить, призначено виїзд?—спитав Фомін зміненим голосом.

— Виїжджаємо,—крикнув Дронов весело,—неодмінно виїжджаємо.

— Скільки дворів лишилося в колгоспі?

— А легко підрахувати. Скільки в вашому колективі?

— Який у нас колектив?

— А колектив дворучників?

— Ви, Михайле Івановичу, ніяк не хочете зрозуміти сільські обставини. Ви кажете «у вас», де у нас?

— Ну, Фоміне, невже ви відрікатиметесь, що ви ватажок індивідуальних.

— Ватажок... Чому ватажок? Я, сказати б, на своїй офіційній посаді...

— Офіційній?

— Фактично я голова сільради? Голова. Мушу ж я пильнувати, щоб постанови правильно виконувалися? Мушу. У нас одноосібників зараз близько сорока відсотків. Сівбу треба забезпечити, Михайле Івановичу.

— Хитрий ви, Фоміне.

— Ні, Михайле Івановичу. Навіть і тіні хитрощів немає.

— А як же це ваші машини, борони, худобка, все дома опинилося?

— Я їх на вулиці піймав, безпритульними.

— А сівалку?

— В канаві знайшов, витягли стерви. Безладдя!

— А чому ви з колгоспу вийшли?

— Я згоджуюся з товаришем Сталіном, а як на сьогодні не настільки переконаний...

— А Іполітову однак ви були правою рукою?

— А Борис Миколаєвич—людина з кріпкою рукою. З ним балачка коротка.

— Ну, Фоміне, крийте, крийте.

— Так я ще цього року спробую так, а восени подивимося, як справа повернеться.

— Ех, і це голова села,—махнув Дронов.

— Чого ж ні? Я не проти закону роблю.

Дронов замкнув двері, запалив свічку. Йому стало неприємно, що він ще перед кількома днями захоплювався цією людиною.

Почав знову читати. Загостреним слухом упіймав, як пішов з двору Фомін. В міру того, як заглиблювався в читання постанови Цека, він ясніше впевнювався, що стоїть тепер на вірному шляху..

В шибку хтось стиха стукнув, потім ще раз. Дронов затулив свічку папером і подивився в темряву. За вікном промайнуло бліде Сашине обличчя. Парубок махнув рукою.

— Виходьте.

Дронов поставив запалену свічку й вийшов. У кухні Марія Микитівна, побачивши його, якось кинулась убік.

На ґанку нікого не було.

— Не може бути, щоб мені здалося...

Збоку стайні хтось свиснув.

— Ага,—Дронов рушив туди.

Парубок чекав його біля повітки.

— Батько пішов...

— Я не хочу в хаті казати, Марія Микитівна може почути. Батько вимагає, щоб я вийшов із колгоспу й комсомолу. Ми побилися.

— А ти?

— Я? Краще смерть собі заподію, але не вийду,—сказав парубок із запалом, і рот йому перекривився.

— Ну, Сашку, невже плакатимеш?

— Михайле Йвановичу, я винен,—сказав парубок.

— Чим?

— Я не розказав усе, вчасно не розповів. Пригадуєте, коли ви до Бурної поїхали?

— Пригадую,—відповів Дронов.

— Тоді хотів усе розповісти. Тепер уже пізно. Коля сказав, раз простили, а тепер уже викинуть...

— Ну, ну,—сказав Дронов.—Це не так страшно. Будь зі мною одвертим.

Парубок зам'явся. Подивився в бік воріт і стиха забалакав. Дронов спершу нічого не міг зрозуміти. Парубок почав здалека.

Усе здалося Дронову дуже романтичним: залізний коробок, людина, що не розмовляла по-російському й чомусь лежала в їх хора на тиф, коли Саша був ще малим.

— Стривай,—сказав Дронов, побачивши, що парубок став заходити здалека.—Ти знаєш, де зупинився товариш Антонов?

— Знаю. У Прохора.

— Ну так от... Якщо ти справжній комсомолець, ти підеш зараз до нього.

— Піду,—сказав парубок палко.

— Я зараз піду в хату, напишу записку й передам тобі в кватирку, а ти з нею шквар до Антонова.

— Коли напишете, дайте знак.

— Гаразд. Свічку на вікно переставлю.

Дронов увійшов у хату. Марія Микитівна вчиняла тісто в напрочуд охайній макітрі.

Дронов написав Антонову кілька слів. Коли передавав записку через кватирку, руки зустрілися. Сашині пальці були холодні й слизькі від поту.

LXIV

В друкарні «Причарської Правди» цю ніч на першій сторінці газети внизу, серед робкорівських листів, друкували статтю «Дубінушки» в сорока п'ятьох тисячах примірників.

У своїй статті «Дубінушка» писав про кричущі перекручування колгоспного будівництва в Алешині. Було сказано, що москвич Дронов, робітник-бриґадир, підпав під вплив якогось Іполітова, видатного представника троцькістської опозиції. В статті були докладно змальовані нічні сцени з револьвером, записування всіх поспіль, не розбираючи, хто глитай, хто ні. Автор не пожалів фарб. Стаття кінчалася так:

«... Сьогодні-завтра починається оранка, а становище не дозволяє думати, що вся ця історія не відіб'ється на успішності сівби».

Дронов не міг лишатися дома. Він закінчив читати постанову Цека. Рішив піти до Наташі й разом із нею прочитати ще раз. І раптом відчув, що сьогодні страшенно стомився. Схотілося побути самому. Трохи поблукав по вулицях, пройшов повз клюб, звідти розлягалися звуки гармонії та балалайки. З темних вікон церкви Дронов здогадався, що там алешинці чинять відправу перед екраном. Десь співали дівчата. Їхні дзвінкі голоси мелодійно-оксамитово зливалися з парубочими баритонами.

Він стояв на високому березі Кожемячки. В полі де-не-де миготіли вогні спалюваних трав. На передніх горбах крутилися вогневі змії. Село жило, життя жило.

LXV

До Фоміних після другої години ночі постукав Антонов. ним був Ленькін із двома озброєними й понятий Макеєв.

Фомін не виявив ніякого здивовання. Побачивши за спиною Макеєва бліде обличчя сина, кинув:

— Чого швендяєш? Іди спати.

Під час трусу Фомін допомагав. Усе обдивилися, усе поклали на місце. Нічого не знайшли.

— А тут?—спитав Антонов, вказуючи на двері.

— Там не наше приміщення, там товариш голова мешкає.

— Там у нас самі меблі.

— А в комоді білизна,—трохи занепокоїлася Марія Микитівна.

— Так, так...—погодився нервово Фомін.—Більш нічого.

Увійшли до кімнати Дронова. Той уже запалив свічку й чекав на їх. Дронов, привітавшись до всіх, звернувся до Макеєва:

— Ну, що, Степане Гнатовичу, вийшли з колгоспу?

— Учора вийшов, а сьогодні знову там... Я, Михайле Івановичу, їй-бо тільки проти насильства йшов.

Антонов поторкав на стіні портрета Леніна. Важка рама нахилилася, й щось важке упало на комод.

— Документи там мої,—сказав Фомін.

Антонов розгорнув папери, справді, там були посвідчення, протоколи й два листа в знайомих ковертах. Антонов згорнув папери, а листи ніби випадково лишив на столі. Фомін підступив ближче й хотів узяти листи.

— Залиште це,—сказав Антонов і повернувся до Саші.

Парубок із пополотнілим обличчям підвів свої перелякані очі на Дронова, потім підійшов до пічки, підняв постилку й показав на великий залізний квадрат.

— Ось,—сказав він хрипко.

Дронов помітив, як сіпнулися вуса Фомінові. Ленькін витяг із кишені жмуток тонко викраяних ремінців.

З цього моменту Ленькін не зводив з Фоміна свого пильного погляду. Двоє озброєних працювали моторно, і залізний чотирикутник незабаром підняли.

Коли під зірваним залізом показалася невеличка ляда, Дронов почув тоненький пискливий плач Марії Микитівни. Дронов присвітив свічкою і швидко спустився в льох.

— Добре хазяйство,—крикнув він, обдивившись навколо.

У льосі лежало кілька мішків із борошном, висіла половина свинячої туші, стояли якісь банки, невеличка бочка, з ґранта якої поволі капала якась прозора рідина. На стіні висіли кожухи, три пари чобіт і мисливська рушниця. Антонов спустився сам. Продовження фундаменту було сходами.

— Справжня фортеця,—сказав озираючись Антонов і спитав Сашу:

— Ну, де, кажи.

— Тут,—сказав парубок, нахилившись до сходів і виймаючи звідти три цеглини.

— Справжнісінький зачарований замок,—сміявся Дронов.

— А ти що думаєш?

З отвору Саша витяг довгу залізну коробку, на однім боці якої було написано по зеленому жовтими літерами «81 стр. п.».

— Це щось військове...—сказав Дронов.

— Видать, полкова каса,—промовив Антонов.

По одному піднялися нагору. Військові взяли Фоміна під варту. Той стояв, похиливши голову.

Коли Сашине обличчя з'явилося над отвором ляди, Фомін важким каменем кинувся вперед і з усієї сили вдарив по голові парубка. Саша скрикнув і покотився назад.

Дронов кинувся за ним. Ленькін скрутив руки Фомінові й добре зав'язав їх тонкими ремінцями.

З Сашиної голови цідилася кров. Виявилося, що рана неглибока. Від хвилювання й болю парубкові лилися сльози й цокотіли зуби.

Тим часом, як Дронов заливав йодом голову Саші, намагаючись підбадьорити його, відчинили касу.

Фомін відмовився дати ключа, довелось розбити замок. В коробці було чимало паперів і кілька листів, подібних до взятих раніше.

Макєєв вигукував:

— Червона сап'янова портфелька з листами чужою мовою. Фотографія.

Дронов узяв одну картку. Це була група людей, одягнених у біле, внизу золотими літерами:

LONDON

— Замшевий великий гаманець (тут щось є),—Макєєв вивернув довгий, подібний до мішечка, замшевий гаманець, з якого висипалася жменя золотих монет. Великі чужоземні золоті перемішані були з царськими десятками.

— Скільки тут мусить бути?—спитав Антонов.

Фомін не відповів, але очі його швидко лічили монети.

— Ще мусить бути,—процідив він.

Почали шукати, але не знайшли. Тоді Фомін очима розшукав дружину. Вона від його погляду затремтіла й ще вищим, ніш раніше, голосом заголосила.

— А-а,—застогнав Фомін,—ти вкрала, стерво!

Жінка затулила обличчя руками.

— Скільки мусить бути всього?—спитав Антонов.

— Двісті чотирнадцять.

— У карбованцях?

— Ні, штуками.

— Коли ви їх лічили востаннє?

— Місяць тому.

Коли Антонов витяг згорнуті трубкою папери, що лежали на дні коробки, Фомін заговорив:

— Товаришу Антонов, гроші ці мені давно подаровані, а от документи, що ви їх зараз тримаєте в руках, найважливіші. Про них і турбуються в листах... Отой, що там на фотографії, англійський інженер. Він тут працював під час німецької війни. За Колчака він повернувся. Ті рисунки—то пляни рудень, що їх граф Щербинський продав би вже за кор-

доном, але без плянів ніяк не може. От головна справа, в якій усе писав граф Бахореву.

Макеєв записував свідчення Фоміна.

Очі Дронова зустрілися з поглядом Саші. Дронов зрозумів парубка, зрозумів його тривогу, підійшов до нього й сказав:

— Сашо, ти йди, пам'ятай, завтра треба виїжджати на поле.

LXVI

На висохлому базарному майдані збиралися райони. В весняному сонце-сяті майоріли прапори. Старі сиділи на возах, а молодь залляла вулицю.

Марта Бахорева заплаканими очима дивиться на юрбу.

— Ох, я нещасна, рознещасна.

Сергій сидить на сходах ґанку. Іноді зводить очі й дивиться на дружину.

— Не плач, Марто. Не плач.

— Не плач, коли всі радіють, людьми себе почувають. А я? А я?

— Аджеж не сам я звідти пішов...

Посередині їхнього двору стоїть віз із одержаними з колгоспу плугом і бороною.

Діти почали «Ковалів». І тоненький хлоп'ячий голос потім ще довго дзвенить у тиші.

— Запрягай,—каже Марта як навіжена,—запрягай, кажу, Сергіє!—І кидається в хату.

Сергій виводить коні й швидко запрягає, сам не знаючи, навіщо.

На вулиці чути голос Дронова, по тому прозвучало гучне «ура». Комсомольці співають «Будьонного».

Марта вискочила з хати. В руках якісь кошики з харчем. Кидає все на віз, сідає спереду. Сергій відчиняє ворота, сідає й собі.

На вулиці вже сунуть ряди возів.

Марта врізається в середину колони.

— Ей, куди, бабо?

— Я з вами, не маєте права мене відштовхувати. Не хочу одноосібною.

Зчиняється галас. Спиняється рух. Під'їжджає Дронов.

— Що трапилось?

— Товаришу Дронов, Марта силоміць приєднується.

— Силоміць?

Всі сміються.

Дронов махнув рукою.

— Гаразд, Марто, твоє зверху,—кричать навколо й дають місце в колоні бахоревському возові.

Поки колгоспники проїжджають селом, до їх приєднується більш, ніж тридцять возів, і серед їх Павло Гайдук.

Хисткі робляться рішучими в останню хвилину.

Колгоспна колона вже проминула відновлений допіру місток коло цвинтаря. То тут, то там вилітають вози, навантажені реманентом для оранки.

Вони їдуть, мчать і кричать навздогін:

— Ей, зачекайте, братця, стривайте!..

На поле виїхало сімдесят шість відсотків. І протягом дня ще багато поодинці й групами вливається в уже зформовані бриґади.

Повернувшись до села, Дронов повідомив район про перші десять гектарів засіяного поля.

LXVII

«Комсомольська борозна» зорала п'ять гектарів понад плян, що їх вона подарувала заводові Дронова. Осередок послав у Москву телеграму, що комсомольці мріють одержати від заводу динамомотор для турбіни; за її допомогою хлопці збираються загнуздати швидку Кожемячку.

Цими п'ятьма гектарами оголошено війну гасовій лямпі в Алешині.

Дронов три довгих дня їздив по полю.

Кожна хвилина була заповнена господарськими турботами.

На сірому лоні землі дедалі ширшали темні зворушені квадрати. Вони зближувалися, з'єднувалися, розширяючись у безмежне поле. Нестримним ланцюгом рушили вперед плуги.

Земля здавалася.

Телешов був дуже задоволений і з батьківською радістю дивився на Дронова, що заглибився в читання листа з дому.

— Лапшин пише, Захаре... Ти не знаєш Лапшина. Ох, який це хлопець! Ти знаєш, що він пише? Що Власов, Гринюк і він вступили до партії, а з ними ще багато. Але це ще нічого. Увесь відділ злито в одну бриґаду, і незабаром не буде на заводі робітника, що не ввійшов би до лав соцзмагання.

— А багато вас там, на цьому заводику?

— Так, тисяч десятків із півтора.

— Ну, тоді моторчик нам звідти приладнають. Знаєш, коли тут за мирного часу граф графував, казав нам такий...

— Ну, це все не так дивно, як вам здається. Коли документи цього англійця кажуть правду, так незабаром на Чарі серп зростеться з молотом.

Телешова відкликають.

Тисячі запитань, тисячі справ.

Дронов лишається дочитувати листа. Дивиться на чистенькі літери Власова, на карлючки Гринюкових рядків:

...—а ти не задавайся, ми й без тебе лишилися першими.

— Першими...

Дронов смикає повід, кінь поводить вухами й рушає. Треба їхати до села. Треба побачитися з Думою, треба попрохати Наташу, щоб заставила жінок затопити в лазнях, позавтра неділя.

Клименко вже відіслав «Причарській Правді» відповідь осередку на статтю «Дубінушки». Стаття була правдива, але спізнилася...

Життя, що мчить поїздом-експресом, не можна наздогнати кінною поштою й фейлетонами провінціяльних газет.

Дронов поглянув навкруги. Ряди плугів бриґада врізує в землю...

Світає... Над обрієм сонце, піднімаючись, розтоплює жирні хмари, а з низин підіймається молочний весняний туман.

Дронов спиняє коня на перехресті.

Йому здається, що це є те саме місце, де він спитав Наташу, де село. Він піднявся в сідлі.

Село й зараз лежало в густому тумані.

Дронов засміявся.

За туманами, за молочною млою тепер він ясно й чітко бачив обличчя села.

Кінець

ІВ. ПРОКУДА

Де рейки—важко паротяги,
І над землею спека чорна.
У грудях подих пилом тяжить,
Пахучий дим в обійми горне.
Іде вантаж, хвилини в'яже,
В грудях машини чорний стогін.
Навколо гул, міцніють м'язи,
І впевнено ступають ноги.
У праці скільки свіжих сил,
Палає радість і завзяття;
Котися ж гул до нових сіл,
Залий їх радостями свята.
Вгинайсь від кроків день палкий!
Стелися шлях в безмежні грані.
Бриґад ударних йдуть полки,
Палають в праці й соцзмаганні.

Літтурток ДЕЗ.

Х. ШАРГОРОДСЬКА

КОМСОМОЛЬЦЯМ-УДАРНИКАМ ДНІПРОБУДУ

Нових ударників вітаєм
Індустріяди первенців.
Хто гасло кинув: подолаєм!?—
Ми, дніпробудівці, творці!
Хто перший мобілізувався
На клич ЦеКа ВеКаПебе,—
500 покласти тисяч взявся,
І світові рекорди б'є?
Хто показав зразок змагання?
До строку хто складав мости?
Хто зі станком зв'язав навчання?
— Ми, дніпробудівці, творці!!
Це я, це ти, це він, це всі ми,
Це кляса рапорт подає.
Це подолавши весни й зими
Йде комсомол і ВеКаПе!

Автор цього віршу — вбиральниця, зараз висунена на культосвітню роботу

С. МАНДРІВНИЙ.

ОКСАНИНІ СТЕЖКИ

От-от осінь на двір надійде. Тоді пиши пропало, як почнуться дощі, розм'якне чорнозем степний—не пройти, не проїхати.

— Дивись же,—казали Теслі в районі—темпи роботи треба подвоїти й потроїти. З усіх сіл Вишневе найвідсталіше. Ось тобі покажчики: хлібозаготівлі виконано замість 100 на 27%, м'ясозаготівлі й того менше, кошти й збирати не починали. Те, що зроблено, зроблено тільки деякими середняками та біднотою. Решта дивиться на глитаїв, а глитаї майже нічого з

того, що їм належить, не виконують. Ткнули дещо, щоб очі місцевим опортуністам замазати, а більше, кажуть, немає. Пентюхи з тамтешніх керівників вуха розвісили—вірять. Активу в селі мало. Голову комнезаму за зв'язок із глитаями з роботи зняли. Тепер комнезамом член комуни керує. Лихо те, що комуна за сім верст від села, не завжди й голову комнезаму побачити можна. Партосередку й зовсім немає. Голова сільради бувалий. Господарство не абияке має й до глитаїв хилиться. Хоче, щоб так: і вашим і нашим. Щодня збори скликає, палкі промови за советську власть проголошує, а завдання ні з місця. Глитаї красномовство свого голови уважно слухають, насіння лузають і ніякої уваги на ту патяканину не звертають, тільки посміхаються. Приїдеш—побачиш. У всякім разі розколупай, що там заважає хлібозаготівлям і вживи найрішучіших заходів, щоб ліквідувати прорив. Крапка. Все. Щоб не забути... В роботі спирайся на комуну. Туди найліпші сили села відійшли: червоні партизани, біднота, середняки деякі. Виклич звідти бриґаду, закріпи за селом і навколо бриґади згуртуй усе, що є радянського в селі, а воно там є, тільки від села відірвалось, глитаї з цього скористалися і підпорядкували собі ціле село. Тепер вони та їхні прихильники всією справою орудують. Кого задобрили, кого залякали, а до своїх рук прибрали. Треба добре розшарувати, щоб відокремити радянське від глитайського. Помічників собі шукай серед тих, що з комуною зв'язки підтримують. Там жінки активні є, а серед них сестра голови комуни найактивніша. Оксаною зветься, член сільради, вона тебе поінформує. Наслідки твоєї роботи не тільки 100% виконання завдань, а й колгосп організований, або комуна поширена. Ясно?

— Розумію.

— Ну, рушай.

— Тесля рушила.

В такі одноманітно-сірі, затягнуті густою, холодною мжичкою з вітром-степняком осінні дні сиди й не вилазь із хати.

Та де там. Такий час надійшов, що й непогода в хаті не вдержить. Дощ не дощ, вітер не вітер—працювати треба. То на станцію хліб вивозити сільрада мобілізує, то насіння перечищати. Ото кляті комуністи, їм що день, що ніч—усе однаково. Таку завірюху в селі підняли, більше ніж зимою в хуртовину. Темпи, кажуть! А на біса ті темпи, коли доброму господареві й відпочити ніколи.

З такими думками одноосібник Юхим одягнувся у теплий кожушок, підперезався паском, наклав соняшника повні кишені, взяв у руки ціпок і почвалав до кооперації.

Під піддашшям кооперативного склепу, обпершись об мур, сиділа і стояла добра частина попідтинної суспільности села Вишневого. Чоловік із десяток. Хто стежить за тим, чи не привезуть бува до кооперації якогось краму нового, щоб зараз же приєднати до своїх старих запасів, хто просто за старою звичкою прийшов людського розуму послухати. До останніх і Юхим належав. Ця попідтинна суспільність у громадському житті свого села не абияку вагу має. А надто на голови тих, хто від нічого робити до гурту прибивається. Не при кожному новакові тут вільно язиками цвенькати. Уміють свої думки на припоні тримати, в захисний колір фарбувати та натяками чужакам у голови свою ідеологію втовкмачувати. Все залежить від обставин, часу й складу авдиторії. Щождо місця, то кооперативне піддашшя правило за леґалізований клюб попідтинної суспільности. Обережним доводиться бути, бо є ще інша суспільність, та, що в комуні, в сільраді, в комнезамі, в сельбудинку тощо. Воно хоч і там своїх чимало, проте й звідти чужі є. Хоч і одного села, а берегтися треба. Таких тут правил додержуються. Надто ж тепер, коли на село з приїздом Теслі впало стільки клопоту: хлібозаготівлі, м'ясозаготівлі, мобілізація коштів, готування до сівби, колективізація і, що найголовніше, це страшенне речення:

— Як клясу!

Ну й нищать, аж дрантя летить. І все та Тесля з Оксаною! Дві баби цілим селом порядкують.

Коли до гурту підійшов Юхим, йому поступилися місцем. Він свій. З ним усе говорити можна. То дарма, що його дружина Оксана член сільради. Тут знали, що сам Юхим не радий тому, що Оксана не така, як і всі жінки. Всім відомо, що Юхим живе не своїм, а людським розумом, що слова попідтинної суспільности йому більше важать, аніж власний розум та дружина. Коротше кажучи, свого обличчя Юхим не мав.

Перервана на якусь мить розмова розпочалася знову. Вічний парубок на селі в гаптованій сорочці, з підтоптаним обличчям—від гульби, горілки, безсонних ночей і нестримних бажань до селянських удів, молодиць і дівчат—керував розмовою.

— Що ж це,—звернувся він до Юхима,—твоя дружина так залютувала? Немов усіх господарів села по світу з торбами пустити хоче?—І, не чекаючи відповіді, почав ворушити думки своїх спільників критикою місцевих порядків:—Ну й повелось, дві жінки цілим селом заправляють. Тесля в сільраді, Оксана поза сільрадою. З бриґадою господарства хазяїнів ліквідує. Тесля та хитра, не даремно еврейского кодла, комуністка. Сама в сільраді сидить, тільки направляє, а Оксана виконує. Дурна. Чужими руками печену картоплю з золи тягає. А для кого?

— Оксана теж член сільради,—глузливо піддакнув з обличчям пацюка приятель сорочкогаптованого.

— Ні, ти серйозно, Юхиме, щось подумай собі,—в голосі сорочкогаптованого забриніли погроза,—жодна людина в селі не притискує так господарів, як це твоя Оксана робить. Хліб викачувати вона, борги стягати—теж вона, кращих хазяїнів як клясу ліквідовувати—знову вона. Що ж це таке? Ані голова сільради, ані сама сільрада, ані навіть уповноважена Тесля так хвоста не підкручує, як Оксана. Як прийде до кого на подвір'я з ордою, що бриґадою зветься, все до цурки ліквідує або викачає. Ні мужичими погрозами, ні жіночими благаннями, нічим не візьмеш. Стоїть і порядкує, брови насу-

пить, очі блищать, лице палає... Підійти моторошно. Прямо тобі прокурор, а не баба.

— А ви хоробрі, там де вас бояться,—зневажливо зауважив кооперативний сторож, інвалід японської війни; він теж знічев'я сидів коло гурту й палив люльку. Та він член профспілки й свідомість більшу мав, хоч і підкорявся місцевим звичаям, тобто мовчав, що б не почув,—тільки цикнути на вас, то зараз же й поховаєтесь. Парубки! Вояки!—На цім зауваженні він знову замовк і зануривсь у нікому невідомі думки старого бурлаки.

А сорочкогаптований вів своє далі:

— Буває хтось із виконавців затримується, або захоче непомітно залишити щось хазяїнові, так вона на нього так подивиться... Сердега й очі додолу спустить. Робить те, що вона накаже, та мовчки лається.

— Відшить би її—флегматично запропонувала пацюкова мордочка.

При цих словах Юхим здригнувся, підвів голову, знову похилив і знову мовчки слухав, довбаючи землю палицею. Те, як поплюжили його дружину, члена сільради, активного робітника на цілий район, його мало турбувало. Він сам був злий на неї, що вона не така, як інші, що через неї йому від приятелів проходу немає. Був злий та безсилий. Ні тут, ні в сільраді робити нічого не міг. Своє надолужував удома.

Сорочкогаптований і сам добре знав, як робиться те, що запропонував його побратим на гульбищах. Та одна згадка, що в Оксани крім байдужого чоловіка є ще зовсім не байдужий брат, який одним помахом бича бугая з ніг збиває, відбивала всяке бажання до випробуваного всіма хазяїнами засобу позбуватися непевних людей, які стояли «на перешкоді». Глитаї сільські Оксаниного брата з громадянської війни добре пам'ятали. Гуляв, аж курява йшла! Багатьом глитаям за шкуру сала позаливав. Спробували були тоді ще за брата на Оксані відігратись—та закаялись. Декому здорово дошкулив, а декого і просто тяди відправив, звідки не повертаються. Вго-

монився як комуну організував та господарством керувати став. З того часу й на село рідко показується. Спробуй піди, зачепи його сеструню.

При цих думках у сорочкогаптованого аж в роті пересохло. Він ковтнув повітря, облизав язиком засохлі губи, брудно вилаявся й з докором промовив до похмурого Юхима:

— Ну, й зв'язався ж ти з кодлом, що брат, що сестра. На одній гілляці повісь, одне одного не переважать. Хоч би повчив її сам?

— А що ж я зроблю?—мамулувато відповів Юхим, підводячи голову.—Свого розуму не вставлю. Вчив та не допомагає.

— Та де він візьме того розуму, коли в нього й у самого не вистачає,—з презирством обізвався інвалід-бурлака.

— І то правда—задеркувато підхопив пацюкуватий парубок—це ж таке телятко, що Оксана тільки оком моргне, так він і горошком розсиплеться. Красуню жінку має!

Сорочкогаптований зрозумів натяк свого приятеля.

— А хіба вона до нього тільки моргає?

— Невже?

— Атож... Звісно до наших сільських не моргне, а до тих, що з району—скільки завгодно!

— Що ж це ти, Юхиме, дивишся?

— А хіба він догледить, коли вона до брата на хутір гостювати їздить?

— К-о-м-у-н-а-!

Ці слова наповнювали Юхима люттю, але нічого глузливому товариству зробити не міг. Мовчав, бо сам ревнував Оксану до першого-ліпшого стовба придорожнього. Та й не хотів відповідати, щоб не підлити масла у вогонь. А попідтинна суспільність ще більше розпалилася.

— Недарма ж вона так старається—підморгнула пацюкова мордочка.

— Що й казати—вдень на гармані та по коморах, а вночі на ліжку з районовими.

— Вислужитись хоче!

— Ста-а-арається!

— Достарається, доки на щось не нарветься.

— К-р-а-с-и-в-а-я!

Не знати, доки б тривало це глузування, якби не кооперативний інвалід, що своїми словами повернув увагу попідтинної суспільности на інше.

— Хе!—презирливо процідив він крізь зуби.—Розумні голови з ослячими вухами. Тільки цвенькати вмієте, а як до діла, то, підкрутивши хвоста, під ворота. Дивіться, он Оксана з бриґадою знову пішла,—ткнув він уперед простягнутою в руці люлькою.

Вдалині за троє гін переходила вулицю група селян, серед яких бадьорим кроком ішла Оксана, член сільради, Юхимова дружина.

— А куди це вони?—здивувалися в гурті.

— Певно до Герасима.

— Ага, це до того, що п'ятсот пудів не хоче вивозити й двісті карбованців боргу не сплачує.

— Та ні! до кого ж іншого!

— А що???

Усім у голові блимнула гадка про себе й своє господарство... Поволі гурт став розходитись. Юхим мовчки сидів на камені, похнюпивши голову. Бурлака сторож презирливо посміхався.

Оксана раділа, коли вдавався день добрий і її бриґада виконувала повнотою денне завдання сільради. Тоді ходила весела та бадьора. Вона залюбки та з охотою вдень і вночі працювала, організуючи червоні валки, чистила насіння, мобілізувала кошти... А коли якийсь глитай ставав на перешкоді й чинив опір, Оксана добровільно покладала на себе обов'язок здійснювати постанову сільради про конфіскацію, продаж майна або цілковиту ліквідацію клясового ворога. Не легка це

штука. Не кожен на це погодиться, особливо з місцевих. Та Оксана не з полохливих. Клясова ненависть до глитаїв зародилась в її свідомості, ще коли вона підлітком поневірялася з братом по наймах. Брат в підпасках, сестра в служницях. Їх лихо таке ж, як і недоля багатьох наймитів. Зародилася лють до ворога в дитинстві, зросла у вирі громадянської війни й гартування в голодні роки, коли ікла глитая вишкірились хижіше, ніж пазурі смерти. Смерти Оксана не боялася, хоч і лякали нею. Дивилась вона смерті у вічі, коли малою дівчинкою пухла з голоду, сміялася з беззубої, коли допомагала братові та його червонопартизанському загонові, не лякалась, коли люди з голоду мерли, як мухи з холоду, коли самій доводилося лободою та щавелем годуватись, не злякається й тепер, розглитаючи найзапекліших сільських глитаїв. Ні загрози глитая, ні благання глитаївен, ніщо не в силі було примусити Оксану послабити клясову пильність й виявити в будь-чім жалість до глитая. Вона завжди казала:

— Так, як нас вони жаліли, коли по світу з торбами пускали, коли собаками цькували нас, як пухли ми з голоду під тинами їхніми, так і ми не жалітимемо їх. Тепер ми квити будемо.

Дивлячись, як вона працювала з бриґадою, як поводилася з глитаями, навіть старі партизани-незаможники казали:

— Одчайдушна жінка.

Коли ж день видавався такий, що не можна було відшукати схованого глитаями хліба й плян залишався невиконаний, Оксана ходила невесела.

Тож і зараз, сидячи в сільраді, вона з запалом розповідала уповноваженій Теслі, як її бриґада виконувала сьогодні операційне завдання—ліквідацію одного з найзаможніших глитаїв села.

У сільраді крім Оксани й Теслі нікого не було. У вікно заглядала глупа ніч. Вже минула північ. Всі порозходились, тільки вони вдвох забарились. Уповноважений райвиконкому Тесля переглядала принесену сьогодні кореспонденцію з рай-

ону. Удень та звечора за клопотом не було часу розглянути Вона сперлася над брудним канцелярським столом, заллятим чернилом, заяложеним жиром, землею й потом сотень і тисяч ліктів, грудей, тулубів, що обпиралися на нього протягом багатьох років. Лямпа похмуро освітлювала ці дві жіночі постаті, схилені над столом. Одна з них відібрала з пачки одного листа, радісно посміхнулася й, не розпечатавши, відклала осторонь. Лише промовила:

— Від Сімки,—і, щоб було ясніше, додала,—від чоловіка. Потому взялася читати офіційні листи з району.

Це була молода жінка, років двадцяти п'яти. Низька на зріст, але добре складена, здоров'я так і пашить від неї. З-під розстебнутого коміра юнґштурмовки виглядає тонка шкура, засмажена степовим сонцем. Кров мало не бризне крізь шкуру. Певно добре загартувалася влітку на сонці, із села в село степами блукаючи. Тіло так насичене сонцем, здоров'ям і молодістю, що близько підступитись не можна. Від палючого подиху тіла в чоловіків голова починає обертом іти й ніздрі роздимаються. От обличчя хіба було незвичайне. Таке ж кругле, широке, як і всі форми тіла, воно як і тіло було засмажене сонцем. Широкі вилиці надавали їй вираз упертости, завжди заклопотані очі виблискували емаллю білків та невеличкими чорними чоловічками. Невеликий ніс, цунцові губенята маленького рота доповнювали портрет Теслі. Коли розмовляла, горішня губа лізла догори й відкривала смугу крупних міцних білих зубів. Хвилясте досиня-чорне стрижене волосся м'яко обіймало голову.

Друга співрозмовниця була Оксана. Рух руки, нахил голови свідчили про енерґійність її та рішучість. Лице пашило завзяттям та все ж ні приплив крови, ні чадний світ лямпи не могли сховати білість її обличчя, чорнооксамитові вії та брови оздоблювали чорні очі і біле лице степнячки. Це була краса вигодована лихом. В боротьбі з голодом, холодом, марудною працею не змарніло лице. Краса перемогла її як переможець буяла самоцвітами всіх рис Оксаниного обличчя. Тільки

руки мужички. Ні, це руки наймички, які годинами в холодній воді взимку мерзли, кізяки місили, диких коней гнуздали, лантухи тягали, снопи в'язали і безліч іншої роботи переробили. Тим то й міцні вони як криця. Червоні та порепані. Проте, не порепана рука не стиснула б такого енергійного кулака й не розрубувала б ним повітря, вколочуючи гвіздки стола глибше, ніж їх забив молоток.

— Ну й задала ж нам робота дрижака сьогодні. Аж я вже почала побоюватись. Хоч і не виказувала цього.

Тесля підвела голову від райвиконкомівського обіжника, зупинилася пальцем на слові «посилити» і з цікавістю спитала:

— А що?

— Хитрі, чортові глитаї. Провели роботу, щоб ніхто не купував майна конфіскованого. Ще до початку авкціону мені донесли, що ніхто не купуватиме. Барахло, кажуть, ще так сяк, а реманент нізащо. Все одно, мовляв, не бути хазяїнами. Того ж то вони такі веселі, глитаї,—подумала я собі. Тільки дідька лисого, і я не піддамся... А в самій кошки всередині шкрябають. А що як і справді не купуватимуть?... Що тоді робити?

— Авкціон відкласти. У районі на базарі продамо.

— Не годиться,—рука Оксани стукнула по столі,—авторитет підірвуть. Ліквідувати тут треба, щоб все село в цьому участь брало, от тоді наше візьме. А вивезти... Так глитаям це на руку. Всіма селами, хуторами, звістку порозносять, мовляв, хто й зна куди й для чого вивозять.

— Правильно.

— Я ж і кажу,—ствердила Оксана,—отож виконавці моєї бриґади речі до продажу готують, а я дивлюсь та непокоюсь. А що як не куплять?.. Глитаї та їхні приятелі по боках стоять, цигарки покурюють та таємничо посміхаються. Це мене найбільше розлютило. Ну, думаю, час уже й починати.

— Продавати з коня почали, оголосили ціну. Всі стоять і мовчки дивляться. Очі усім аж блищать, завидки беруть, ко-

му кінь дістанеться. Там такий жеребець расовий, що на нього не тільки наше село оком накинуло. Раз питаю—мовчать. Вдруге—ніхто не озивається. Ну, думаю, провалились... Барахло все розпродали, а реманент і коня ніхто чіпати не хоче.

Оксана замислилась на деяку мить, мов думками перенеслася в обставини авкціону. А потім раптово посміхнулася й уперто промовила:

— А все таки на наше вийшло. З'їли коржа глитаї. То сміялися, а потім губу прикусили.

Тесля знову відірвалася від читання обіжників.

— Хто ж купив?

— Комуна купила. Майже все майно закупила. Як почав комунський делеґат прицінюватись, так глитаї забігали, мов опечені. Почали були своїх підсилати, щоб перехопити, перекупити... Нічого не вийшло! Все комуні дісталося.

— Правильно,—ще раз ствердила Тесля.

Утома своє брала. Психічне піднесення вдень, коли скрізь кипіла робота, заступала втома. Тесля позіхнула, витягла догори потерплі руки. Оксана теж не втрималась і собі солодко потяглася. З цього обидві розсміялися, й одна до одної промовили:

— Час відпочити.

— Гайда додому!

— Оце ще тільки листа прочитаю, зараз і підемо.

Оксана знову присіла на ослоні. Тесля розірвала конверта і почала вголос читати. Оксана широко відкритими очима дивилась за тим, як рухались Теслині губи, складаючи привітні речення від любого чоловіка. Що далі Тесля читала, то більше змінювалися обличчя й настрій Оксани. З жалібного спостереження за читанням вона мов замкнулася в собі. Певно щось вразило її болюче місце. Проте, жадним рухом вона цього не виявила. А захоплена листом Тесля теж нічого не помічала.

Життя й праця зблизили цих двох жінок. Хоч зовні й помітна була різниця й віком, і станом, і освітою між молодшою освіченою комунаркою Теслею та малописьменною селян-

кою Оксаною. Все ж їх зближували й тягли одне до одного спільна праця й зацікавленість. Оксані Тесля подобалась як добрий чулий товариш та ще й жінка, добра робітниця, що вміла обстоювати інтереси бідноти, за які йшла й Оксана. Мала Оксана про що розповісти Теслі, та не завжди все казала. Соромилась часто. Нерівність стану якось соромила. Чи ж зрозуміє її, просту селянку, ця хоч і близька жінка, але все ж таки освічена комуністка й уповноважена. Особливо останнє.

А Тесля в Оксані не абиякого помічника мала. Такий бойовий дух, таку бідняцьку свідомість вона мало в кого з жінок бачила. Це її інтриґувало й тягло ближче до Оксани, щоб ще краще познайомитись. Досі Тесля ночувала де доведеться, а сьогодні Оксана запросила її до себе.

Було вже пізно, коли вони обоє вийшли з сільради й пішли до Оксаниної хати. В хаті ще горіло світло. Рипнули двері, й Тесля зайшла слідом за Оксаною в бідну, але теплу й чепурно прибрану кімнату.

На Теслин «добрий вечір» Юхим непривітно буркнув щось собі під ніс. Тесля не звернула на це ніякої уваги. Зате на Оксану непривітність чоловіка справила прикре враження. Щоб так недоброзичливо ставитись до її приятельок?.. Та що ж чекати від нього... Відома ж бо річ—мурмило та й годі!

Нашвидку прибравши на стіл хліб, сіль, полумиски з борщем, Оксана запросила гостю вечеряти. Повечеряли мовчки. Мовчки й спати почали вкладатися. Тесля хотіла ще погомоніти трохи з господаркою, та зачула нечленоподільне мурмотіння Оксаниного чоловіка, яке зводилось до того, що «в кооперації гасу не докупишся». А й краще,—вирішила Тесля,— лягти та відпочити. На завтра сил набратись. Вже мабуть запізно. Та яке ж то завтра, коли зараз друга година ночі? Це викликало легку посмішку самої до себе. Почала збиратись на ніч.Очі з бажанням дивились на вкритий чистою рядниною добрий ворох соломи, розстеленої на підлозі турботливою господаркою. Вкриватися Тесля мала власною теплою ковдрою.

ще з дому захопила. До закінчення завдання уповноважений не може повертатися з села до району. М'яка солома, чиста ряднина, добра подушка й тепла ковдра викликали в Теслі бажання швидше роздягтись, пірнути в ліжко, вкритися з головою теплою ковдрою й віддатись в обійми химерних думок, що обгорнуть голову спогадами про любого чоловіка. Він там десь далеко, в самій столиці. Тільки й є час згадати про нього, коли спати лягаєш. Роботи по горло, іноді й листа від нього прочитати ніколи. А листи ці щоразу бадьорять настрій, наповнюють голову свідомістю подій, а часом викликають солодкі почуття, що від них млосно робиться молодому пругкому тілу. Зігрітись і заснути.

Погасили світло. В пітьмі чутно було, як подружжя укладалося на вузенькому ліжкові між піччю та стінкою. На мить стало тихо. Коли крізь дрімоту Тесля почула, що хтось притамовано схлипує. Немов ображена дитина. Певна це Оксана... Але чого? А може то крізь сон так здається? Та ні. Звідтам, де містилося ліжко, зачулося легке шамотіння, за яким аж ніяк не можна було догадатись, яка причина тихенького плачу. Жіноче чуття дещо підказувало Теслі, але вона непевна була своїх здогадів. Про всякий випадок крізь сон запропонувала:

— Оксано, може вам тісно або холодно, то гайда до мене під ковдру.

Схлипування й шарудіння змовкли. Відповіді не було. Хотіла ще щось сказати, та язик не слухався. Молоде тіло поплывло в приємній млості відпочинку. Дрімота розгортала екран підсвідомого. На екрані виникали малюнки з листів чоловіка про життя столиці... Учення... Лекції... Книги. Ось велика книга насунулась на неї своїми літерами. Літери живуть, ростуть, збільшуються. Все більше й більше, коливаються то в один бік, то в другий. Та то вже не літери, а натовп людей... Мітинґ, промова. Прапори. Музика, і вона серед натовпу. Ось хтось простяг руку і бере її за плече. Дужче...

і... Тесля відчула, що хтось лізе до неї під ковдру, та мацає руками.

Жіноче почуття одразу прогнало сон, а свідомість комунара згадала про фронтову небезпеку з боку ворога-глитая. Рука намацала невеличкого бравнінґа, що лежав коло грудей. Пальці стиснули крицевий подарунок чоловіка.

— Хто це?

— Це я,—Оксана. Не лякайтесь.

Було ще темно. Чоловіка в хаті вже не було. Тесля посунулась трохи, даючи поруч себе місце своїй приятельці. Та вся дрібно тремтіла.

— Що з вами? В чім справа. Заспокойтеся,—затурбувалася Тесля.

Оксана, пригорнувшись до Теслі, крізь сльози розповіла їй сумну історію. Перед Теслею розгорнулась трагедія Оксаниного особистого життя.

Не годувала мати Оксану бубликами змалечку, не частував і батько своїми пестощами, не було кому забороняти й з хлопцями гуляти. Одне слово—сирота. Одна надія на брата, так і той не завжди міг захистити, а надто як у Червону Армію пішов. Всі хотіли скористатися з її тіла дівочого. Тільки пазурі молоді її врятовували. Відбиватись добре вміла та вже не сила робилося. Зберегла себе дівчиною. За Юхима голодних років заміж пішла, коли брата на селі не було. Тим і привабив її, що чесний шлюб та бідняцьке хазяйство запропонував,—бо хто ж візьме наймичку? Пристала вона на Юхимове залицяння Дякувала йому та шанувала. Але не дуже великого щастя зазнала Оксана від шлюбу. Почав бити її чи не щодня лютим довгим боєм. Завжди синці й пухирі з тіла не сходили. Знущався й з тіла й з душі. Одразу ж на другий день після весілля з ревнощів бити почав. Лише відколи її на члена сільради обрано—бити перестав. Боявся. Ще відповідати доведеться. Проте, своє вночі надолужував—в ліжку. Коли роздягшись Оксана лягала відпочивати від марудної ден-

ної праці, до неї простягались брудні руки чоловіка, цупко хапали її, і крізь гарячий подих чулося брутальне:

— Повернись.

Слухняно поверталася. Він брав її і як використану річ відсував від себе геть. Не дозволяв навіть одною ковдрою вкритися. Зібгавшись, як котеня, молода жінка засинала настороженим сном. Холод остужував тіло, яке починало дрібно дрижати. Ковдру не можна з чоловіка на себе напнути. Розгнівається. Залізти під ковдру, міцно притиснутись, пригорнутись до нього теж річ неможлива. Зробити так, це значить дістати доброго стусана й одлетіти на край ліжка або на підлогу, якщо не вдержишся. Бо хіба ж можна заважати чоловікові спати? Не смій і сама до нього приголубитись, бо зрозуміє це, як підлабузнювання за щось накоєне. Не довіряв він Оксані. Він був негарний і завсіди думав, що дружина зраджує його. Навіть коли й до нього горнеться, то це тому, що не він, а хтось інший розворушив її жіночі почуття. Так за десять років спільного життя жадної ласки, жадного поцілунка від чоловіка. Ніколи не пригорне, не приголубить.

Іноді, заснувши звечора, крізь сон відчувала на собі тиск його коліна. Будив її і знову примушував віддаватись. Мов якась річ, а не людина. Не спитає, чи хоче вона того, чи не хоче. Примушував робити огидні вправи. Плакала, пручалася—не допомагало. Розлютований такою зневагою до його вимог, він щипав до синців, до крови її молоде, повне соків життя тіло.

От і зараз. Всю ніч мучив. Хтось наговорив йому, що дружина його з іншим кохається. Навіть віддається на стороні. І заразилася від когось. Знесилив вкрай тими муками. Все вимагає, щоб від лікаря довідку добула. Жіночий сором, людська образа, а тут ще від чоловіка замість підтримки катування. Треба йти, а далеко. Це ж він давно вже встав, запріг коня й поїхав з приятелями на базар. Прохала, щоб і її взяв, довіз до лікаря. Не схотів. Відмовився.

— Піди раніш—каже—доведи, що ти не винна, а то через тебе мені сором з приятелями їхати.

Доведеться йти пішки лікаревої довідки добувати.

— Не ходіть!

Обурена до люті Тесля почала умовляти Оксану не ходити. Притягти чоловіка до відповідальности, подати заяву до суду, розлучитись із ним. Вона намалювала перед нею цілу гору перспектив кращого життя. Вона вимагала від неї, щоб та, як активна селянка, провчила свого чоловіка. Але Оксана тихо відмовила:

— Ні, я піду. Добуду довідку, а там видно буде... Але себе не дам скривдити. Довідка, так довідка! Але таки доведу,—уперто підкреслила останнє слово.—Розлучатись не допомагає. Розлучались. Я йшла до брата, а потім знову на старе обертається. Днів зо три поживе без мене, а потім приходить, перепрошує, знову повертаюсь. Брат хоч і не пускає від себе, та я сама розумію, що не можу в нього сидіти. В нього своя родина—жінка, діти.

— Так він же в комуні.

— Та й він так казав. Не ходи, каже, залишайся в комуні. Проте, не сила була. Як старе забувалося, тягло назад додому, до господарства, до чоловіка... А потім знов те ж саме.

— Ні. Цьому треба покласти край!—рішуче вимовила Тесля.

На дворі почало світати. Вони обоє встали, одяглись, поснідали й пішли. Тесля в сільраду, а Оксана в район добувати довідку.

Покликаний до сільради Юхим сидів перед головою сільради, кремезним братом Оксани та Теслею.

— Як тобі не соромно—заганяла його на слизьке Тесля.—Чи тобі позакладало чи повилазило? Це усе штуки глитая. Це ж вони про неї чутки ширять, знеславлюють, авторитет її підривають, щоб із сільради її вижити, бо вона, а не хто інший

з усього села найкраще працює в сільраді. Через те, що вона їх розглитаює, вони хотять помститися на ній.

Схиливши низько кошлату голову, Юхим уперто боронив своє.

— Ну то хай не працює в сільраді... Ніхто й не чіплятиметься... Хай буде така, як і всі жінки.

Притиснутий до краю, він дав обіцянку:—дружини не чіпати й громадській праці її не заважати. Боявсь влади, як грому й блискавки.

На цей час в сільраду увійшла Оксана стомлена з дороги. Вона поклала на стіл перед братом лікареву довідку. Там значилося, що вона цілком здорова. Брат прочитав, простягнув довідку Юхимові й спитав:

— Що ти на це скажеш?

Чи то ображений з такого втручання в його родинні справи, чи то йому й довідки було замало, Юхим сердито звернувсь до дружини:

— Ти мені знайди тих, хто базікає, й їх до права притягай, а не мене. Поклади цьому край, щоб мене не знеславлювали, не поплюжили... Знати не знаю. Інакше ти мені не жінка!

— Ну, це вже дзуськи,—підвівся брат,—ні вона тобі не жінка, а ти їй не чоловік. Та тільки кажу тобі, Юхиме, що мозки твої здорово засмічені глитайським мотлохом. А ти ж бідняк. Прочистити їх треба. Та часу зараз немає з тобою валандатись. Почекаємо, може сам розуму дійдеш... Поїхали, сестро, в комуну,—закінчив він, звертаючись до Оксани.

Голова ніяково розвів руками. Ото халепа в його сільраді! Тесля розпитувала Оксану про подорож до району. Та розповідала, як вона то пішки, то кіньми дісталася району, щоб добути довідку. Остання вимога її чоловіка обурила її до краю. Вона зрозуміла, що так як зараз вона з ним жити не зможе. Теслі вона передала з району пакунок. В конверті лежав відклик уповноваженого з хлібозаготівель. За якихось десять день село за керівництвом сільради й Теслі та за участю бри-

ґад Оксани виконало пляни повністю. Треба було повертатись назад до району. До нових сіл, до ліквідації проривів.

Всі троє: Оксана, Тесля й голова комуни пішли надвір. На дворі стояли комунівські коні, запряжені в тачанку.

Юхим залишився в сільраді з головою. Він чекав, поки Оксана проводить брата й повернеться назад, щоб разом іти додому. За дверима затарахтіли колеса комунівської тачанки. Юхим глянув у вікно, сіпнувсь був до дверей і закляк.

Оксана назад не повернулась.

— До Юхима тобі не повертатися,—казав брат Оксані— Чого тобі треба? Живи тут в комуні й працюй. Ось більша частина села до нас пристає й ти заразом. А такого чоловіка як Юхим—скільки завгодно!

— І то правда,—підтримала Тесля.

Але Оксана мовчки думала свою думку. Сумнів знов опанував її. Чи не доведеться назад повертатись. Хороші вони люди,—думала Оксана, і лице її радісно посміхалось. І Тесля хороша і брат. Та не до мене їм. Сьогодні поцікавились, а завтра забудуть. Завтра знову я сама мушу розв'язувати це старе болюче питання. Не з братом же мені жити й не з Теслею. А Юхим певно знову почне перепрошувати, що тоді, хто порадить? У брата свої справи, у Теслі свої. Ті справи важливіші за мої особисті. Там колективізація, хлібозаготівлі, глитая ліквідують, а тут якась Оксана з своїм особистим життям лізе. Кому це цікаво?

Від цих думок Оксані робилось сумно й прикро.

Нема в них часу та й кому охота цікавитись, що десь в далекім кутку степового села живе Оксана, яка всією душею рветься до нових людей, до таких, як брат її, як Тесля. Вона до них поривається, та вони її мало помічають і не завжди допомагають, щоб з минулим розквитатись.

От і Тесля, хороша жінка. Шкода розставатись з нею. Так здружились, вік працювала б разом і веселою була. А чи приїхала вона в це село допомогти їй, Оксані, і іншим багатьом Оксанам перебороти своє хатнє лихо? Ні. Якби не хлібозаго-

Оп. Шпигоцький», до питання про літературні симпатії (ст. 55) та літературні традиції. Не будемо вже тут нагадувати Плехановської трактовки впливів, бо для формалістів це не є авторитет, але все ж таки зводити до лише стилістики, це вже занадто, а якраз підкреслюється, що Шпигоцький «віддав очевидну перевагу польському поету проти Пушкіна, твори якого ледве чи могли йому імпонувати своєю *стилістичною* зрівноважністю клясичної й романтичної традиції (ст. 55). Ось спрощено-формалістичне трактування теорії впливів, коли забувається зовсім соц.-екон. зумовленість. Подаючи уваги до техніки сонету, не з свого досліду, а з поетики Л. Гросмана, автор а ні словечком не згадує про можливість коментувати появу сонету в соціологічному розрізі, лише підкреслює, що за наших часів «сонет доходить своєї довершености формальної в роботі наших неоклясиків» (ст. 61)—та й поготів.

Те ж проробляє автор, коли бере й розглядає баляду, він бере її поза добою й стилем, розглядаючи еволюцію баляди абстрактної, баляди взагалі, а не баляди за певної доби і в певному стилі, що відіграє ту чи іншу соціяльну функцію.

Взагалі у дослідника помітна тенденція розглядати один якийсь бік чи навіть компонент художнього доробку письменникового, а це викривляє загальне суцільне розуміння. Отже в статті «Левко Боровиковський — як поет романтик», дослідник ставить завдання начебто дати цілий літературний портрет, але одразу ж в підзаголовкові обумовлює—«матеріяли до літ. характеристики». І зводячи основну зміну й боротьбу до боротьби поколінь, обмежується увагами статистично-документального порядку, зовсім не даючи соціяльних підоснов творчости Боровиковського.

Розгляд дальших робіт ще посилив би основні висловлені тут думки, але нам здається, що вже на підставі поданого матеріялу треба зробити такі висновки:

Робота А. П. Шамрая є яскравий вияв запізнілого епігонства від російського формалізму на українському ґрунті, його ідеалістичних позицій, що їх не може прикрити навіть згадка про соц. фактори тощо. Немає й натяку на розуміння тих завдань, що ставить перед дослідником наша доба. Фактично це є виступ буржузно-ідеалістичного літературознавства, що прикривається науковістю й документалізмом. Отже перед дослідником стоїть питання глибокої й серйозної перевірки своїх шкідливих ідеалістичних поглядів. Ми починали

з загострення питання про боротьбу з буржуазним та псевдомарксистським літературознавством і потреби розгорнутої участи в цій роботі секції критиків ВУСПП, зілюстрували виявами ворожих концепцій на конкретному прикладі. Час бо й на цій ділянці викрити всю гниль буржуазного, антимарксистського літературознавства й почати розгорнуту, систематичну працю навколо перегляду та критики робіт укр. істориків літератури. Адже на цьому матеріялі виховується й формується молодь.

Треба здійснювати директиви партз'їзду про розгорнутий наступ особливо, коли замість визначення й переоцінки своїх позицій, автори гадають, очевидно, що їх методологічні позиції є позиціями наукового літературознавства. Викрити їх псевдонауковість, широко застосувати методу діялектичного матеріялізму до конкретних завдань літературознавства, поряд з викриттям помилкових та шкідливих концепцій буржуазних літературознавців, дати й свої роботи з історії літератури,— ось завдання часу.

Лише в боротьбі з ворожими методологіями загартовується й зростає, міцніє єдино-наукова методологія діялектичного матеріялізму в її конкретному застосуванні до окремих наук.

БІБЛІОГРАФІЯ

Ст. КРИЖАНІВСЬКИЙ.—«Енергія». Поезії. Вид. «Молодий Більшовик», 1930 р. стор. 41. Ціна 70 коп.

Дмитро ЧЕПУРНИЙ.—«Земля» Поезії. ДВУ. 1930 р. Стор. 47. Ціна 60 коп.

В першій збірці віршів, Степана Крижанівського, досить виразно акцентовано захоплення молодого поета насамперед **романтикою соціялістичного будівництва**. Не зважаючи на те, що у віршах, які ввійшли до «Енергії», ми виявляємо чималу кількість суто **реалістичних описів** (не кажучи вже про наявність суто **натуралістичних деталів**), усе ж стильові шукання Степана Крижанівського йдуть покищо переважно в царині революційної **романтики**. При цім (слід відразу ж відзначити) у нашого автора є чимало властивих більшості романтиків радянської поезії **ідеологічних та ідейно-тематичних зривів**.

«Енергію» розбито на чотири відділи. Першого вірша «Молоднякові» не можна не навести тут цілком, бо він являє собою мало не **найчіткіший** твір Крижанівського:

В рясному колі риштувань
В пилу робіт стоять:
Застиглі сили кіловат—
Есхар і Дніпрельстан.
Та визначено наперед
Потужність, що тепер в потенції,
І ось уже надходить день цей
Коли досягнем меж і мет.
Так всі ми теж—в літах зростання,
Над берегом ясних заток,
Щоби зрости й сказать востаннє:
Готові ми.

Включайте ток [1] (3 стор.).

На жаль, певність і недвозначна спрямованість висловлених тут думок **не набувають дальшого розвитку** в більшості віршів книжки Крижанівського. В решті віршів першого відділу є навіть, як було вже сказано, серйозні зриви. Наприклад, у вірші—«Одшуміли мелодії примуса» ми читаємо:

Так давно,
    так давно я із Харкова
    не виїздив.
Почуваю щодня
    ніби простору стало замало.
Кличуть рейки доріг...
Не зовіть!
    Не тривож мене, темо,
У мене нездані зачоти,
Часом вузько стає
    у заказанім полі орбіт
І тоді пишу вірші (5 стор.)

Підкреслені останні рядки можна було б трактувати як буржуазне «заперечення дійсности». Ми цього, звичайно, не робимо і розглядаємо їх як ідеологічний зрив поета **комсомольця, що працює в бойовій літературній комсомольській організації.**

Відмінно від першого відділу, що має загальний, декляративно «напрямний» характер—другий відділ тематично цілком **конкретний,** і може саме ця конкретність робить його **в основному прийнятним** для масового читача. У віршах, вміщених у цьому відділі, вдало, а **іноді навіть більш ніж вдало** сполучаються морська й індустріяльні теми. Автор, очевидно, добре знає побут великого індустріяльного портового міста. Щоправда,

[1] Підкреслення тут і нижче в усіх цитатах мої—Г. Г.

не можна не звернути уваги на те, що й тут з цілком зрозумілих причин не обійшлося без **хиб.** Є вони і в віршах про море, і в віршах про завод. Так, розповідаючи про своє перебування на пароплаві, Крижанівський вважає за потрібне віддаватися принаймні **зовсім недоречним роздумам:**

Недокурена цигарка,
Бурштинова вод безодня.
Де і хто
Я буду завтра
Пасажир НН—сьогодні (11 стор).

Або описуючи завод, Крижанівський так **естетсько-містично** змальовує дим:

Димить завод... **Дим над обрієм тане,**
Тане мереживом дивних уяв
(Хтось може дим цей навіки прокляв)
Ген розіп'явся в завісі туманній—
Димить завод (17 стор.)

Безперечно, що загалом «Енергія» говорить про серйозні літературні можливості молодого поета. Саме тому ми і досі і далі при розгляді зупиняємося переважно на **неґативному.** А це неґативне є не тільки в першій, а й в другій половині книжки. Обминаючи такий суто **індивідуалістичний** вірш, як «Запізніла лірика», зупиняємося на «Провінції», що трактує серед інших питань питання **творчости.** За епіґраф до цього вірша Крижанівський взяв свої такі невиразні, очевидно, спеціяльно для цього «випадку» написані рядки:

Це **емоцій моїх—тонкі вібрації**
Відповіли: «коли зацвітуть акації».
Але й тепер, як раніш, без чванства
Я скажу, що ненавиджу всяке міщанство.
(30 стор.)

Зате сам вірш більш, ніж виразний. **Не по-марксистському** трактуючи проблему пролетарської столиці і так званої провінції (доречі за останні роки ця проблема перестала бути проблемою, особливо в зв'язку **з районуванням),** він «провінцію» розглядає як резиденцію міщанства, що до нього ставить **інвективу,** гідну швидше **буржуазного поета-індивідуаліста,** ніж пролетарського поета періоду соціялістичної реконструкції:

Провінція! Це ти в тенета
Взяла горіння і екстаз,
Столику тінь свою поету
Кладеш на серце раз-у-раз!
Плямить традицій зла осуга,
Врочисті пориви дерзань.
(30 стор.)

І далі, торкаючись уже мрій провінціяльного літератора про столичне літературне оточення:

І часом лиш далекий гомін:
Життя столиці... І дарма!
І знов навколо все знайоме,
І знов провінція сама...
Бросаються крізь біль, до волі,
Крізь хижу провінційну твань—
Там, де оспівані тополі
Чекають соняшних світань.

(31 стор.)

Четвертий і останній відділ—**найкращий** відділ у книжці. Вірші, що ввійшли до нього—«Два Херсони», «Слобожанщина», «Розмова з героєм» —можна оцінити, **як гарні, потрібні** речі, що являють собою безперечний інтерес і накреслюють найближчі перспективи **творчого зростання** Крижанівського (про ці перспективи говорять і формально досить міцно зроблені, **цінні ідеологічно** вірші—«Рядки петиту», «Порт», «Ровесникам», надруковані в журналі «Молодняк» у другій половині 30 р., після того, як розглядувану збірку було здано до друку). У вірші «Два Херсони» є навіть щоправда **трохи механістичне** подолання «Провінції»:

Нема провінції, нема!
Над брилами ржавих покрівель
Херсон уранці підійма
Верхи нескінчених будівель.
Вітай, Херсон, добу нову!
Недовгі ще проплинуть роки
І в твоїх жилах попливуть
Електрики високі токи

(33 стор.)

Але Крижанівський іде далі і в «Розмові з героєм» виголошує **таке кредо**, що перегукується з віршем «Молодняковi»:

Мій друже. **Кинуть коло тем**
Про вулиці й кімнати,
Коли життя розколоте,
Розмірене—в декади.
Суворість хочу в даль нести
І мужність і пориви
Ненавиджу сантиментальности
Інтимних вечорів (40 стор.)

Докладно зупинятися на формально-стилістичному рівні віршів Крижанівського нема чого. Поет ще дуже молодий, він іноді показує **справжній хист володіти словом.** Але рівночасно частенько бувають і приклади протилежного характеру:

Над затокою
                    — тане синь.
Тане синь
                    у часи світань,
Де нерушно стоїть масив
                    — Березань (12 стор.)

Тут гонитва за однаковими шелестівками з метою інструментовки зробила всю строфу **неграмотною:** розуміти, що «масив Березань» лежить «в часах світань»—**нісенітниця;** розуміти, що «масив Березань» знаходиться в «сині», що своєю чергою лежить «над затокою»—**ще більша нісенітниця.** Цей приклад з неграмотною строфою наведено лише для того, щоб ще раз підкреслити потребу для Крижанівського **уважної праці, вміння на зупинятися на досягнутому й перемагати труднощі, що трапляються на шляху.**

В чому **сенс і як виявляється різниця між новим і старим побутом?** На це основне питання намагається в тій чи іншій мірі відповісти на протязі своєї першої книжки віршів—«Земля» поет — «молодняківець» Дмитро Чепурний [1].

Висвітленню контрастів столипінського і колективізованого побуту селянства цілком присвячено вірш «Земля», що дав назву всій книжці. Спочатку молодий поет змальовує (хоч і схематично, але гостро й досить переконливо) картину **безпорадности,** навіть **приреченości:**

Виходили в поле,
        молилися богу,—
Та жито вродило
        мізерне і вбоге
Виходили в поле
        і плакали тужно,—
А жито посохле
        крутилося вужем.
Надходила осінь
        та нічого жати
Дівчата забули
        і пісню і жарти (23 стор.).

Чи пояснює далі Чепурний це становище, його **соціяльні** причини? Ні, не пояснює, а починає синтезувати вже змальоване, при чому вперто підкреслює **моменти позасоціяльні, що ведуть об'єктивно до затушкування**

[1] Ми називаємо «Землю» першою книжкою Чепурного тому, що його «початківський» збірничок «Комсомольські будні», що вийшов 1929 р. додатком до журнала «Молодий більшовик», був по суті **попереднім— «передпершим».** До того ж **наймідніші** речі з «Комсомольських буднів» ввійшли до «Землі».—Г. Г.

клясового характеру причин жахливого стану біднішого селянства за дореволюційних років:

За шмат землі і за межу
ішов отець на сина.
Щодня над нею чорна жур —
Із вітром голосила.
За шмат землі, за чорний **шмат**
ішли у бій народи. (25 стор.)

Коли ж молодий поет переходить до змалювання того, що насамперед характерне для радянського колективізованого побуту селян, то в нього виходить, хоч і реальне, але **мало переконлива** картина:

Скида земля стару іржу
і буйно квітне маєм.
Життя змело стару межу
І тин дядьки рубають.
А землю чорну та німу
розорюють машини.
Багато смуг, новітніх смуг,
машини вже пошили. (26 стор.)

Відмінно від рядків, присвячених старому селянству, рядки, що стосуються нового, **позбавлені емоціональности,** що її відсутність не може замінити ні шабльонне «буйно квітне маєм», ні навіть посилена акцентація революційної ролі машини. Все ж вірш «Земля» можна відзначити як цікаву спробу молодого поета **діялектично** підійти до надзвичайно важливого питання, що не обійшлася проте без зривів. Є хиби і в другому аналогічному вірші, також значному своєю темою—«Білорусь». В чому полягають хиби на цей раз? В тім, що, не зважаючи на ту ж таки спробу діялектичного підходу, підходу, що охоплює насамперед всю глибину, у Чепурного прорибається спрощеність:

Хоч і шумлять старі тополі,
а вже гниє на межах тин,
по всіх краях, де подих волі,
мені різниці не знайти,
Лиш тут одна,
одна різниця,—
у нас на «О»
у них на «А» (13 стор.).

Це цілком зрозуміле в творчості молодого поета невміння чітко володіти діялектичною методою не може все ж примусити нас неґативно оцінити розглядувану книжку. Ні, в тім то й річ, що загалом «Земля» **позитивний, хоч і не великий літературний факт,** що перед Чепурним є безперечні перспективи росту. Про ці можливості говорять такі вірші, як—

«Братові» і особливо окремо вміщена в книжці поема Чепурного «Шахтарі», що в ній показується, як **нове перемагає старе** в побуті шахтарів, як соціялістичні методи роботи—соціялістичне змагання та ударництво **перемагають елементи особистої користи і розбивають підступи клясового ворога.**

Вугіль—
    це хліб Донбасу,
Вугіль—
    це дужа кров,—
щоб наша країна не гасла
й робила нестримний крок.
Збільшити треба працю
її вимага наш час. (35 стор.),—

виголошує автор устами головного персонажа поеми шахтаря-комсомольця Івана Косила. Але збільшенню ефективности праці перешкоджає купка куркульських підспівувачів на чолі з Миколою Когтем. Фабула поеми і являє собою історію **цілковитої поразки Миколи Когтя.** Розглядати тут докладно фабулу неварто, відзначимо лише, що Черпуному пощастило правильно показати **трудовий ентузіязм** шахтарів, зв'язавши його докупи із здійснюваним широким соціялістичним будівництвом:

У кожного серце горить,
бо там
    на землі, на горі,
гучно гудуть поїзди,
Везуть із Донбасу вугіль
за сотні і тисячі верст (44 стор.)

Більш-менш цінна поема «Шахтарі» і своїм формально-стилістичним рівнем, що в усій книжці «Земля» зовсім не є високим. Рівняючи до більшости віршів Чепурного, в «Шахтарях» **різноманітніша й динамічніша ритміка, менше шаблюнових образів та епітетів.** Пояснити це поліпшення можна тим, що молодий автор не раз цілком свідомо йшов **слідом за шахтарською безіменною творчістю,** йшов не тільки тоді, коли цитував стару шахтарську **пісню**—

Не живе шахтьор на світі,
З ночі в ніч іде із кліті (33 стор.).

або **скороговірку**—

Ех ма, моя ма...
Зосталася я сама,
Шахтаря мого нема (34 стор.),—

а й тоді, коли неодноразово **стилізував власний контекст**.

В уже згадуваному вірші «Братові», що є **найбільш декляративним** твором Чепурного, читаємо ось що:

Ти не згаси у юнім серці
вогонь, що струмами вадків,—

хай грізним виром розіллється
і спалить всюди сіру цвіль.
I будь як я—
          завжди без втоми,
(шукай у морі берегів).
Хоч вже й розбиті перепони,
Та будуть ще: зима... сніги (14 стор.)

Те, що радить автор своєму братові, треба звернути **до нього самого**. б обезперечні поетичні дані, що є в нього, здійснено покищо лише **невеликою мірою**. Твердження Чепурного про те, що він «завжди без втоми», що звучить покищо лише як фігуральне, треба довести впертою, пильною працею.

Г. Гельфандбейн.

ХРОНІКА

ПРИЗОВНИКИ ЛІТЕРАТУРИ НА ПЕРШОМУ ЗЛЬОТІ

Дніпропетровське.

17 і 18 березня в будинку Червоної армії відбувся перший дніпропетровський загальноміський зліт ударників, призваних до літератури. Зліт показав, що гасла партії, профорганізацій та ВУСПП про заклик до літератури знайшли гарячий відгук серед трудящих міста чавуну й сталі. Основне настановлення, що його додержувавсь у своїх роботах зліт, це більшовізація пролетарської літератури, мобілізація всіх літературно-творчих сил дніпропетровського пролетаріяту на службу соціялістичному будівництву та опанування техніки літературної творчости, щільно пов'язаної з практикою соціялістичного будівництва.

Одностайність, з якою обговорювали всі бойові питання ударники, широка готовість дніпропетровських письменників і кваліфікованих літературно-викладацьких сил дніпропетровських ВИШ'ів піти назустріч ударникам, а також та велика робота, що її провела до зльоту дніпропетровська філія ВУСПП, є запорука дальших успіхів пролетарського літературного руху на Дніпропетровщині, його більшовизації та творчого й організаційного зміцнення.

Із привітанням зльотові ударників від дніпропетровського партійного комітету та редакції газети «Зоря» виступив т. Біднов.

— Після довгого періоду занепаду літературного руху на Дніпропетровщині ми бачимо велике піднесення його завдяки тому, що до літератури вливаються нові пролетарські кадри творців літературної справи. Хвиля активности робітничої кляси, скерована на боротьбу за генеральну лінію партії, за виконання п'ятирічки за 4 роки не могла не позначитись на літературній дільниці культурного фронту. Цю творчу активність треба закріпити. Треба, щоб пролетаріят Дніпропетровщини та вся колгоспна маса району в питаннях літературного руху були на передових позиціях.

Завдання, яке поставив т. Сталін перед виробниками на останній конференції господарських робітників—про опанування техніки, такою ж мірою стосується й ударника, призваного до літератури. В цьому удар-

никам повинні допомогти всі організації. Досі ні МРПС, ні інші організації такої допомоги не подавали. Але без цієї допомоги ударник не зможе стати художником слова. ВУСПП повинен подбати за те, щоб втягти до своїх лав ще більше ударників з виробництва та організувати їхню творчість на боротьбу за генеральну лінію партії.

Тов. Бронштейн, вітаючи зліт від імени МРПС зазначає, що основною фігурою у нашому соціялістичному будівництві—є ударник. Призов ударників до літератури є один із тих кроків, що робить пролетарська кляса на шляху до остаточного збудування соціялізму. Тим то призов ударників до літератури має бути невід'ємною частиною всієї профспілкової діяльности. Проте, профспілки з цим завданням не впорались. Профорганізації повинні активізувати свою участь у літературному житті й стати на чолі великого культурного процесу, що його творить пролетаріят.

Від Дніпропетровської філії ЛОЧАФ'у зліт вітає т. Макаров.

— Деякі товариші заявляють,—каже він,—що тепер писати про Червону армію не варто, бо тематика громадянської війни застаріла, а в сучасному житті Червоної армії немає нічого цікавого. Годі й казати, що такі заяви безглузді. У нас є багато важливих тем, пов'язаних з реконструкцією армії, із зростанням її техніки.

Ми повинні багато працювати над художнім виображенням Червоної армії, щоб сприяти її зміцненню та піднесенню настрою червоноармійців. Ударники-письменники Дніпропетровського повинні встановити міцне співробітництво у своїй творчості з потужною робітничо-селянською червоною армією.

Із рапортом зльотові виступив представник студентства літфаку Інпрофосу т. Борисов, який заявив про готовість студентів—літфаківців включитись до роботи серед літературно-творчих гуртків на виробництвах. Від імени катедри літературознавства Інституту профосу зліт привітав т. Круглий.—Мало казати про ударників від літератури, треба також говорити про літературу ударників,—т. Круглий пропонує мобілізувати найкращі кола літературних сил міста для теоретичної роботи з ударниками, щоб поставити їхню творчість на позицію діялектичного матеріялізму.

Після привітань зліт вислухав доповідь представника Секретаріяту ВУСПП—т. Р. Кушнарьова-Примера про завдання пролетарської літератури за доби реконструкції.

— Наша доба є не тільки доба реконструкції народнього господарства,—каже т. Кушнарьов-Пример. Вона є в той же час і доба реконструкції ідеологічних надбудов взагалі та літератури зокрема. Це завдання висуває перед пролетарською літературою на Україні питання: чи спроможна вона провести таку реконструкцію.

Тов. Кушнарьов-Пример наводить генезу організаційних форм пролетарської літератури на Україні від першого маніфесту, що його підписали Хвильовий, Сосюра та Йогансен до організації ВУСПП, показуючи, чому саме розвалювались такі організації, як ГАРТ, ВАПЛІТЕ, авангард та інш. Лише ВУСПП'ові вдалося консолідувати всі пролетарські літературні сили навколо себе. Пролетарська організація ВУСПП починала свою роботу так само, як її тепер починають ударники, призвані до літератури. Вона почала з того, що випускала маленькі збірки віршів та оповідань. Це був перший етап. За другий етап було збирання молодих пролетарських сил. Разом із тим були також поставлені питання тематики й художности в літературі.

За етапом збирання сил та боротьбою за робітничу тематику іде етап активної боротьби з дрібнобуржуазною літературою на Україні. ВУСПП перший почав боротьбу з рештками ВАПЛІТ'янців, веде наступ на письменників, згрупованих навколо «Літературного ярмарку» та на ліву формацію мистецтва «Нова Ґенерація». Нарешті ВУСПП перший веде наступ на так звану пролетарську літературу «великих письменників». В основу цієї бортьби ВУСПП поклав марксистсько-ленінський світогляд та лінію комуністичної партії в національному питанні на Україні. І в цій боротьбі ВУСПП дійшов того, що найкращі, ідеологічно витриманіші сили цих організацій перейшли до ВУСПП'івських лав.

Цей шлях боротьби, що його пройшла Спілка пролетарських письменників, загартував її і дав можливість поставити питання руба про реконструкцію художньої літератури. Якщо раніш супротивники пролетарської літератури робили зброєю свого нападу на неї докази, що, мовляв, пролетарська література не має своїх товстих томів, то творчі успіхи письменників ВУСПП'у за останній час цілком такі «докази» спростовують.

Такі твори, як Кириленка «Кучеряві дні», «Натиск»; Володимира Кузьмича «Крила»; Івана Ле «Міжгір'я»; Юхима Зорі роман «Депо» і т. д та драматичні твори, як от «Диктатура» та «Кадри» Микитенка, «Невідомі салдати» Первомайського кажуть за те, що пролетарська художня література має тепер не тільки маленькі віршики, а й великі томи. Тим то пролетарська літературна організація ВУСПП може ставити питання про реконструкцію пролетарської літератури.

Що ж визначає ця реконструкція?—Насамперед більшовізацію художньої літератури. Це значить, що організація ВУСПП повинна включитися до бойових темпів будівництва соціялізму, повинна жити життям робітничої кляси. Більшовізація визначає зробітничення пролетарської літератури через призов ударників до літератури. На Україні призвано до літератури 1200 чол., але ця цифра далеко не точна. Проте й вона досить красномовна. Як же поставилися наші профорґанізації до призову? Треба визнати, що вони не вели належної роботи, щоб допомогти ВУСПП'івським бриґадам, які провадили призов, і робітникам призваним до літератури. Недостатню роботу навколо призову провадили й наші видавництва. В цьому треба дійти рішучого зламу.

Художня продукція ударників, призваних до літератури, має стати елементом, що бере участь у соціялістичному будівництві. Отже, завдання більшовізації української пролотарської літератури, всіх творчих сил пролетаріяту разом з цим повести ще рішучіший наступ проти невтралізму в літературі, проти намагань дрібнобуржуазних письменників відвести літературні процеси від шляхів клясової боротьби.

Засобами виконання цих завдань можуть бути лише консолідація всіх сил пролетарської літератури навколо ВУСПП'у та нещадна самокритика нашої роботи. Крім того для сприяння ударникам ВУСПП видаватиме масово-літературний художній журнал «Літературний призов». Надто в цьому журналі повинні показати своє творче обличчя ударники-письменники Дніпропетровщини.

Член секретаріяту Дніпропетровської філії ВУСПП'у т. Чигирин виступив з доповіддю про призов ударників до літератури та чергові завдання літгуртків.

Останнім часом величезними темпами зростає пролетарська література Радянського Союзу. Проте, не вважаючи на її величезні досягнення вона ще відстає від бурхливого розвитку промисловости нашої країни,

відстає від темпів доби. Головна причина цього відставання це те, що робітниче ядро в літературі надто мале ,через те, що серед письменників мало пролетарів від варстату — творців високих соціялістичних темпів. Отже, щоб ліквідувати це відставання, організації пролетарської літератури РАПП та ВУСПП, а також органи професійної громадськости оголосили призов ударників до літератури, що відбивають у своїх творах досвід соціялістичного виробництва.

Організація в Дніпропетровському філії ВУСПП'у якраз збіглася з оголошенням цього призову. За 5 місяців своєї роботи філія організувала 7 творчих гуртків ВУСПП'у, на найбільших підприємствах Дніпропетровщини, що об'єднали близько 200 ударників. Творчі гуртки ВУСПП'у розгорнули велику роботу. Найкраще працює на Дніпропетровщині літгурток «Ударник», що має досвід роботи в минулому. Досить активно працюють «Мостовик», на вагоно-ремонтному заводі та на заводі ім. К. Лібкнехта. Гірше справа в літгуртку заводу ім. Дзержинського. Редакція газети «Дзержинець» та заводські організації повинні звернути на це увагу.

Треба сказати, що наші низові, заводські цехові профорганізації не підхопили заклику ВЦРПС та ВУРПС'у щодо призову ударників. Тут треба одверто констатувати недооцінювання з їхнього боку літератури, як гострого знаряддя клясової боротьби.

Поруч зростання та організаційного зміцнення наших літгуртків ми спостерігаємо також творче зростання. За це кажуть збірки ударників, як от: «Ударна бригада Ляхова»—Л. Онищенка, збірка художніх нарисів Морозова, поезії «Струмують дні» робітника заводу К. Лібкнехта Івана Степанюка. Безперечно є й хиби в роботі нашої організації. Насамперед незадовільне керівництво гуртків. Члени ВУСПП'у, прикріплені до гуртків працювали не скрізь. Зовсім бездіяльна була у призові місцева філія «Молодняк».

Які ж завдання стоять на сьогодні перед нашими літгуртками? Треба насамперед боротися за здійснення генеральної лінії партії. Гуртки повинні виховувати письменників, критиків і організаторів літературного руху. Проте, виховуючи молодих письменників, в жадному разі не можна допускати їхнього відриву від виробництва. А така загроза є. Разом з тим наші кваліфіковані літературні кадри повинні допомогти гуртківцям опанувати техніку літературної творчости.

З цікавою доповіддю про роботу з робітничим автором виступив від Дніпропетровської філії ДВОУ т. Поляков.

Дніпропетровська філія спрямовує свою роботу на те, щоб якнайширше притягти авторів робітників у видаванні нової книги. Робітничого автора треба притягти не лише в галузі художньої літератури. Нам потрібен новий автор низовик, автор робкор-ударник і в масово-політичній та професійній, а надто в масово-технічній літературі. Цілу низку книжок філія ДВОУ вже видала. У редакційному портфелі є на сьогодні понад 300 рукописів робітників-авторів. Насамперед це активні робкори, які вже виявили себе. Надалі треба так і ставити питання: кожний робкор повинен стати автором. Є ще один шлях до робітничого авторства— це літературно-рецензентські гуртки. З цими гуртками видавництву доведеться мати щільний зв'язок, вводити їх у курс видавничих плянів.

Але цими формами обмежитись не можна. Роботу в галузі робітничого авторства треба поширити. ДВОУ висуває нову форму—робітничу редакційну раду при видавництві. Така рада має складатися з 11, 13 робітників, кращих представників літгуртків, які допомагали б видав-

ництву складати пляни з галузей масово-політичної, масово-професійної та масово-технічної літератури. Крім того, один із заходів розвитку робітничого авторства це конкурси. Такий конкурс на тему—робітник у боротьбі за промфінплян—філія ДВОУ вже оголосила і вже є близько 15 робітничих авторів. Ударники, учасники зльоту, члени гуртків повинні міцніше зв'язатися з видавництвом, допомагаючи своєю творчою участю в роботі книжкових фабрик.

Дебати, що широко розгорнулись на доповіді т.т. Кушнарьова-Примера, Чигирина та Полякова показали зацікавленість ударника до питань літератури, особливо до тих завдань, що стоять перед пролетаріятом в галузі більшовізації пролетарської літератури. Відзначаючи хиби призову в роботі філії ВУСПП'у та літергуртків, а також недостатню увагу до літературного руху з боку професійних організацій, учасники зльоту разом з тим подавали свої пропозиції про поліпшення стану літературної роботи.

Перший загальноміський зліт ухвалив цілу низку практичних пропозицій, скерованих на закріплення досягнень призову та забезпечення керівництва літгуртків, а також творчого та ідеологічного зростання письменників-ударників. Зліт ухвалив також пропозицію про організацію в Дніпропетровському будинку літератури та журналістики.

В СЕКРЕТАРІЯТІ ВУСПП

«Робоча книга» й «Пам'ятка Ударника».

Всеукраїнський Штаб призову ударника в літературу і Секретаріят та методсектор ВУСПП остаточно намітили плян видання «Робочої книжки ударника» на базі програми для літгуртка, відрукованої в № 6 «Літ Газети». Все видання розраховано на 12 випусків, 8 з них будуть присвячені програмі і решта 4—літературній техніці. В розроблюванні випусків бере участь увесь актив харківської організації ВУСПП і катедра літературознавства й критики Українського Ін-ту Марксизму й Ленінізму (УІМЛ). Книжку намічено видати двома мовами: україн. і еврейською, великим тиражем. Перші випуски мусять вийти найближчими місяцями.

Кожен з випусків міститиме вибрані місця з критики, історії й теорії літератури і тих політично-філософських праць Леніна, Маркса, Енгельса, Плеханова, Фріче й ін., які рекомендує програма для літгуртка, але яких часто немає змоги дістати в умовах провінції. Випуски стануть подсібною книжкою не тільки для члена робітничого літгуртка—ударника, але й для шкіл, окремих початківців, сільського вчительства. За допомогою цих випусків «Робочої книги» можна буде проробляти програму літгуртка самостійно.

Кожен з випусків матиме до 3 арк. тексту. Видаватиме книгу державне видавництво «Український Робітник».

Одночасно з «Роб. книжкою» ВУСПП ухвалив і вже почав спішно складати невелику довідну книжку для робітників-ударників, призваних в літературу. Пам'ятка міститиме програму для літгуртка з методичними вказівками й докладним показником підсобної і художньої літератури, різні відомості про критичні й літературні журнали України, Білоруси, РСФРР, пояснення про аворське право на Україні, адреси редакції, видавництв, короткі відомості про наукові літературознавчі установи (Інститут Т. Шевченка, катедру критики й літературознавства при УІМЛ тощо) та їхні завдання, мету й роботу. «Пам'ятку» видає вид-во «Український Робітник» великим тиражем.

Загальну редакцію обох книжок ВУСПП доручив т.т. Г. Овчарову (редактор журн. «Критика»), С. Федчишинові (УІМЛ) і Р. Кушнарьову-Примеру.

Бажаючи подати в «Пам'ятці» відомості про літгуртки й врахувати всі критичні зауваження літгуртків до видрукованої в № 6 «Літ. Газ.» програми, редколегія звертається із закликом до всіх літгуртків надіслати спішно до ВУСПП (Харків, Пушкінська 46) відомості про гуртки: де перебуває гурток, скільки має членів, коли заснувався, соц., парт. склад, хто керує, за якою програмою, що саме вже проробив гурток і що намічено надалі, які є зауваження до програми літгуртка й усі побажання щодо «Робочої книги» й «Пам'ятки ударникові».

КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛІ

Місцева група ВУСПП, посилена приїздом на працю в район членів ВУСПП т.т. І. Кулика та Л. Піонтек, налагодила при газеті «Червоний Кордон» постійну літсторінку, що виходить раз на місяць. Літсторінки повні актуального на сьогодні матеріялу. В них беруть участь кам'янецькі молоді письменники (Ю. Шабленко, Ол. Дністровий, поет В. Р. та ін.). Не цурається літсторінка й передруків, подавши за останні 3 місяці гумореску Юх. Гедзя, вірша Л. Первомайського, М. Терещенка, Юх. Дубкова, підбираючи таким способом художній матеріял до певних кампаній і завдань. Передові статті літсторінки закликають читача висувати з лав ударників—робкорів і сількорів—колгоспників нові сили в пролетарську українську літературу («За літературу п'ятилітки», «За ленінські кадри»), пояснюючи зміст, завдання й мету призову робітника-ударника й ударника-колгоспника в літературу. В Кам'янці існують літгуртки при Інституті соціяльного виховання; при Хемінституті, при редакції газети «Червоний Кордон». Нещодавно до Кам'янця приїздив відомий єврейський драматург і критик—член РАПП тов. Вевйорко, що разом із т. І. Куликом організували в клюбі будівельників інтернаціональну літер. вечірку. Тов. Вевйорко виступив також у єврейській трудовій школі та взяв участь у поширеній нараді Гезкульту. Силами літгуртка при газ. «Червоний Кордон» влаштовано літературні вечірки у Педтехнікумі та в ІНО, присвячені пам'яті перших хоробрих (Чумак, Михайличенко, Блакитний), Члени цього гуртка, готуючи літсторінку до перевиборів рад, виїздили по матеріял на села. Активно працює літгурток при Ін-ті соцвиху, де за участю членів гуртка видано спеціяльне до Ленінського дня число стінгазети, виділено бригади допомогти будинкам колективіста краще влаштувати в себе ленінські вечори; гурток узяв шефство над військорами N частини і надалі спільно з ними працюватиме. Літгурток Хемінституту взяв участь у перевірці політзнаннів у студентів, так само зв'язався з літературним початківським молодняком червоноармійської частини. Літгурток газети опрацював пляна роботи й зв'язався з усіма літгуртками Кам'янця, щоб пляново й організовано провадити призов ударників у літературу. Слід побажати активу гуртків сміліше взятися за цю працю і майбутні літературні сторінки видати з творами ударників, поновивши й зробивши різноманітнішим склад співробітників. Певна річ, що Кам'янецькі літгуртки спромоглися б на видання (за допомогою ЛІМ, або ВУСПП'івського коопер. вид-ва «Гарт»), окремого свого альманаху—збірника.

ЧЕРНІГІВ

Чернігівське літературне об'єднання провадить призов ударників в літературу. Майже по всіх підприємствах влаштовано було літературні мітинги з доповідями про призов. На цих мітингах виступали з своїми творами письменники—члени об'єднання. Мітинги проведено на фабриці «Чернігів—Швей», цукерній фабриці, на фабриці взуття, в школі ФЗУ, в клюбі будівельників, для спілок: харчосмак, будівельників і деревообробників. Мітинги мають відбутися на заводі «Жовтневий Молот», на станції «Чернігів Новий». Всюди організовано робітничі літгуртки, для керування й допомоги прикріплено до кожного членів літоб'єднання. При редакції «Червоний Стяг» літоб'єднання організувало консультацію для початківців-ударників, колгоспівців і червоноармійців. На запрошення радіо-вузла об'єднання 2 рази на місяць влаштовуватиме літературні радіо-вечірки. Крім, віршів, гумореск передаватиметься літературна хроніка.

Об'єднання затвердило прийом нових членів: Ів. Дубовика з N-го полку та А. Гольдича—з чоти зв'язку.

Об'єднання випускає в місцевій газеті «Червоний Стяг» літер. сторінку. В останній з 20-II подано скорочену відозву ВУСПП і ВУРПС про призов робітників-ударників в літературу, хроніку роботи об'єднання, кілька гасел (зокрема сторінка нагадала читачам про спілку ЛОЧАФ і її завдання) та вірші М. Куриленка «З поеми про червоноармійця», Ол. Буя «З промови вождя», і А. Кацнельсона «Тривожна вість» (чи не найкращий з усіх видрукованих, на тему про загрозу СРСР від імперіялістів, творчий ентузіязм трудящих).

ДНІПРЕЛЬСТАН

Літературно-творча група ВУСПП на Дніпрельстані 3 лютого ухвалила на заг. зборах плян творчої й літературно-теоретичної роботи. Виробничі заняття провадять щодекади, 2 рази на місяць влаштовують масові літвечірки по бараках і в червоних кутках. Група застосовує в праці соцзмагання й ударництво, залучаючи до роботи найширші кола молоді. Ухвалено скласти масову збірку нарисів про зустрічний плян Дніпрельстанівського об'єднаного будівництва. На зборах одноголосно ухвалено виключити з своїх лав Маєвича, що крім дезорганізації й брутальної поведінки практикував ще антимарксистську критику. За січень група збільшилась на 7 нових членів і нині налічує 30, крім ще 15 товаришів не членів групи, що проте вельми цікавляться літературою, відвідують збори. На Млиновому виселку організовано літгурток, намічено крім того організувати гурток при ВТИШ'і й на лівому березі.

Накладом вид-ва «Український Робітник» вийшла книжка нарисів члена групи (чл. ВУСПП) К. Нарановича під назвою «Електровелетень на Дніпрельстані» (переклад з рос. мови). В газеті «Пролетар Дніпробуду» група веде літсторінку зі статтями (дискусія з Маєвичем, пляни праці), оповіданнями («Криця» Б-ка), віршами Яреська (ударник, чл. ВУСПП) Б. Зорина та ін. Цю літсторінку група поволі українізує.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ

Заходами місцевої організації ВУСПП організовано новий творчий гурток ВУСПП при залізн. депі ст. Дніпропетровське. Гурток провадить призов робітників-ударників у літературу, викликавши на соцзмагання

літгурток при вагоно-ремонтному заводі. В газ. «Ударник Транспорту» 23 лютого гурток видав першу свою літсторінку. Літгурток «Мостовик» при зав. ім. Молотова опрацьовує збірку нарисів під назвою «У боях за Магнетобуд». Робітник-ударник, член ВУСПП, тов. Марозов здав до друку в ДВОУ книжку художніх нарисів. Цього ж товарища філія ввела до складу Секретаріяту, а разом з ним і тов. Харламова (ударник із заводу ім. Петровського).

ЛОЗОВА

Призов ударників в літературу в соціялістичнім секторі провадить тут від імени Спілки Пролетарсько-Селянських письменників «Плуг» тов. Алешко. Органiзовано літературні гуртки в радгоспі «Комуніст», у комуні «ім. Чубаря» та по інших колгоспах. При районній газеті «За соціялістичне життя» організується літературну консультацію для початковців. Намічено видати в газеті літсторінку з творів ударників, призваних в літературу.

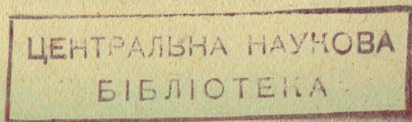

ВИДАЄ ДВОУ—ЛІМ. ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР ІВ. КИРИЛЕНКО

HART

ЦІНА
75 КОП